

De wisselwerking tussen de tendens van normalisatie en het *'shining through'*-effect

Een corpus-gebaseerd onderzoek naar composita in vertalingen in de vertaalrichting Duits - Nederlands

03-2021

Universiteit Utrecht

Universiteit

Utrecht University
Professioneel vertalen Duits

Adres

Heidelberglaan 8,
3584 CS Utrecht
The Netherlands

Auteur

J.A.P. (Joyce) Kraaijvanger (6513263)

Afstudeercommissie

1ste beoordelaar

Drs. J. (Jaap) van Vredendaal

2de beoordelaar

Prof. dr. H. (Haidee) Kotze

Dankwoord

Middels deze weg wil ik mijn dank betuigen aan mijn docenten Drs. J. (Jaap) van Vredendaal en Prof. Dr. H. (Haidee) Kotze. Hun kritische blik op en kennis van het thema en de plaats ervan in een grotere context hebben mij enorm geholpen bij het realiseren van de doelstellingen.

In het specifiek wil ik mijn studiegenoot Gerbrand Izaks bedanken voor de prettige samenwerking. Doordat we het uitzoekwerk ter voorbereiding op de realisatie van het corpus en het aligneren opdeelden was de werklast te overzien.

Als laatste wil ik ook mijn familie, vrienden, klasgenoten en in het specifiek mijn vriend bedanken voor hun steun en het vertrouwen dat ze in me bleven hebben.

Samenvatting

Het voorliggende onderzoek richt zich op de twee noties van normalisatie en ‘*shining through*’ in de vertaalrichting Duits-Nederlands, uitgaande van de veronderstelling dat beide voortkomen uit het vertaalproces waarin een tweestrijd plaatsvindt tussen trouw blijven aan de brontekst of aan de doeltaalconventies. Het typisch, linguïstisch kenmerk dat gebruikt is om de aanwezigheid van de noties te bestuderen is de compositie.

Voor dit onderzoek is gebruikgemaakt van een corpus, wat het mogelijk maakt dergelijke tendensen van vertaalde tekst binnen de vertaalwetenschap te ontdekken, bevestigen of ontkennen. Terwijl in traditioneel corpus-gebaseerd onderzoek de focus ligt op de doeltekst en een overeenkomstige brontekst in dezelfde taal, worden in dit onderzoek ook de Duitse bronteksten onder de loep genomen. Alleen op deze manier kunnen beide tendensen onderzocht worden. Tevens bestaat het corpus uit twee deelcorpora: een juridisch deelcorpus en een deelcorpus verhalend proza.

Voorliggend onderzoek geeft een antwoord op de vraag of het veelvoudig gebruik van composita in Duitse teksten in de overeenkomstige Nederlandse vertalingen tot patronen leidt die zich onderscheiden van patronen in niet-vertaalde Nederlandse teksten.

In dit onderzoek wordt opnieuw bevestigd dat Duitse teksten meer composita bevatten dan de overeenkomstige Nederlandse vertalingen en andere niet-vertaalde Nederlandse teksten. De vertaalde en niet-vertaalde teksten daarentegen bevatten percentsgewijs ongeveer even veel composita, wat duidt op een geringe invloed van de brontekst wat composita betreft.

Een vergelijking van de onderzochte domeinen – juridische teksten en verhalend proza – toont dat de juridische teksten ongeveer een dubbel aantal composita bevatten, maar dit geen invloed heeft op de verhouding tussen de afzonderlijke compositadichtheden. Daarnaast komen de composita in dit domein procentueel gezien minder voor in het eentalig en tweetalig woordenboek dan de composita in het domein verhalend proza.

Inhoudsopgave

Dankwoord	I
Samenvatting	II
Figuren- en tabellenlijst.....	IV
1. Inleiding	1
1.1. Aanleiding	1
1.2. Onderzoeksvragen	2
1.3. Hypothese	4
2. Theoretische concepten.....	6
2.1. Corpus-gebaseerd vertaalonderzoek.....	6
2.2. De spanning tussen normalisatie en ‘ <i>shining through</i> ’	9
3. Composita in vertalingen Duits-Nederlands	12
3.1. Het begrip	12
3.2. Classificaties	15
3.3. Het gebruik van composita in het Duits en het Nederlands	16
3.4. Gerelateerd onderzoek	18
4. Methodologie	24
4.1. Het bi-directioneel corpus	24
4.2. Manuele extractie	31
4.3. Annotatie	32
5. Resultaten.....	35
5.1. Indeling naar categorisaties van de composita	35
5.2. De vertaling van composita in Nederlandse vertalingen uit het Duits	40
5.3. Noties van ‘ <i>shining through</i> ’ en normalisatie	45
6. Variabele van afzonderlijke teksten	49
7. Discussie	54
8. Conclusie.....	56
9. Literatuur.....	58
Bijlage A. In- en exclusie juridisch deelcorpus.....	65
Bijlage B. In- en exclusie deelcorpus proza	69
Bijlage C. Aanvullende grafieken: categorisatie naar woordsoort van de leden.....	71
Bijlage D. Aanvullende grafieken: categorisatie naar aantal leden.....	72
Bijlage E. Aanvullende voorbeelden vaste composita en ad-hoc-composita.....	74

Figuren- en tabellenlijst

Figuren

Figuur 1. Beslisschema voor de onderverdeling van composita gebaseerd op Campe	20
Figuur 2. Beslisschema vertaaloplossingen van composita uit Duitse bronteksten	34
Figuur 3. Aantallen composita naar categorisatie van woordsoort van unieke composita (juridisch deelcorpus)	36
Figuur 4. Aantallen composita naar categorisatie van woordsoort van unieke composita (deelcorpus proza)	36
Figuur 5. Ingevuld beslisschema vertaaloplossingen van composita uit Duitse bronteksten (juridisch deelcorpus)	44
Figuur 6. Ingevuld beslisschema vertaaloplossingen van composita uit Duitse bronteksten (deelcorpus proza)	44
Figuur 7. Vergelijking unieke composita naar woordsoort (juridisch deelcorpus)	71
Figuur 8. Vergelijking unieke composita naar woordsoort (deelcorpus proza)	71
Figuur 9. Aantallen composita naar categorisatie van het aantal leden van unieke composita (juridisch deelcorpus)	72
Figuur 10. Aantallen composita naar categorisatie van het aantal leden van unieke composita (deelcorpus proza)	72
Figuur 11. Vergelijking composita naar categorisatie van het aantal leden van unieke composita (juridisch deelcorpus)	73
Figuur 12. Vergelijking composita naar categorisatie van het aantal leden van unieke composita (deelcorpus proza)	73

Tabellen

Tabel 1. Categorieën vertaaloplossingen naar Campe (2008) met voorbeelden	21
Tabel 2. Aantallen meegenomen conclusies per jaartal en AG	25
Tabel 3. Aantallen teksten meegenomen in het deelcorpus proza per jaartal	26
Tabel 4. Verdeling van aantal teksten per deelcorpus voor elke periode	27
Tabel 5. Selectie conclusies van de AG DE>NL (juridisch deelcorpus)	28
Tabel 6. Selectie conclusies van de AG NL>DE (juridisch deelcorpus)	28
Tabel 7. Selectie literatuur DE>NL (deelcorpus proza)	29
Tabel 8. Selectie literatuur NL>DE (deelcorpus proza)	29
Tabel 9. Aantal woorden opgenomen in het complete corpus	30
Tabel 10. Aantal woorden opgenomen in het juridisch deelcorpus	30
Tabel 11. Aantal woorden opgenomen in het deelcorpus proza	30
Tabel 12. Gebruikte categorieën naar woordsoort met voorbeelden	32
Tabel 13. Opdeling naar aantal leden unieke nominale composita	37
Tabel 14. Opdeling naar aantal leden unieke NN-composita	38
Tabel 15. Aanwezige vierledige composita in het corpus	38
Tabel 16. Voorkomen unieke composita in het tweetalig woordenboek en het eentalig woordenboek	39
Tabel 17. Ad-hoc-composita vs vaste composita van unieke composita	40
Tabel 18. Vertaalparen naar aantal leden	41
Tabel 19. Vertaalparen naar woordsoort van de leden	42
Tabel 20. Aantal vertaalparen vaste composita en ad-hoc-composita vertaald met vast compositum of ad-hoc-compositum	42
Tabel 21. Dichtheid van nominale composita en NN-composita	45
Tabel 22. Aantallen en aandeel vertaalparen compositum vertaald met een compositum	46
Tabel 23. Aantallen en aandeel composita in afzonderlijke teksten DE BT en NL DT (juridisch deelcorpus)	50
Tabel 24. Aantallen en aandeel composita in afzonderlijke teksten NL BT (juridisch deelcorpus)	51
Tabel 25. Aantallen en aandeel composita in afzonderlijke teksten DE BT en NL DT (deelcorpus proza)	52
Tabel 26. Aantallen en aandeel composita in afzonderlijke teksten NL BT (deelcorpus proza)	53
Tabel 27. Overzicht van composita wel in tweetalig woordenboek, niet in eentalig woordenboek	74
Tabel 28. Overzicht van composita niet in tweetalig woordenboek NL>DE, maar wel in NL>EN of NL>FR	74
Tabel 29. Overzicht van composita wel in tweetalig woordenboek NL>DE, maar niet in NL>EN of NL>FR	75
Tabel 30. Vertaalparen vast compositum > ad-hoc-compositum	76

1. Inleiding

In dit hoofdstuk komen de aanleiding, onderzoeksvragen en verwachtingen van het onderzoek aan de orde, alsmede de wetenschappelijke en praktische relevantie ervan.

1.1. Aanleiding

Het corpus-gebaseerd onderzoek dat de laatste 28 jaar uitgevoerd werd binnen de discipline van de vertaalwetenschap richt zich met name op de ‘*Translation Universals*’ (Baker, 1993: 236-237, 242-243) met behulp van vergelijkende corpora. De doelttekst wordt daarbij louter vergeleken met niet-vertaalde teksten uit de doeltaal. De bekendste universalia zijn expliciteer, simplificatie en normalisatie. Met name normalisatie is interessant, omdat deze niet los te zien is van de invloed van de brontaal (vgl. Teich, 2003), ook al wordt deze door Baker buiten beschouwing gelaten.

Normalisatie kan zich manifesteren in overmatig gebruik van clichés van de doeltaal als bijvoorbeeld typische grammaticale structuren, dialect en interpunctie (Vandevoorde, 2020: 19). Als men aan de Duitse taal denkt, denkt men aan haar hoofdletters, naamvallen en samenstellingen (=Komposita): alle bijzondere kenmerken van deze taal. Niet anders dan in het Nederlands vormen samenstellingen ook in het Duits een zeer productief woordvormingsprocedé.

Het 63-letterige ‘Rindfleischetikettierungsüberwachungsaufgabenübertragungsgesetz’ – een aanduiding voor de wet op de delegatie van toezicht op rundvleesetikettering – is sinds 2013 uit wetteksten geschrapt, maar het Duits heeft nog altijd meer dan het Nederlands de capaciteit om samenstellingen te maken. Het woord van het jaar 2020, anderhalvemetersamenleving, toont dat de mogelijkheid in het Nederlands bestaat hetzelfde te doen. Toch wordt het veelal minder gedaan. De keuze het niet te doen gaat uit van een bepaald taalgevoel. Volgens de regels kan het namelijk gewoon (vgl. Van Haeringen, 1956: 39). Het Nederlands en het Duits zijn weliswaar nauw verwant, echter zijn er verschillen in het gebruik van composita op te merken (vgl. De Metsenaere, 2020: 71).

In de literatuur wordt veelvuldig gewezen op het verschil in voorkeur van gebruikers van beide talen. Het Nederlands zou frasen boven NN-composita verkiezen in veel gevallen waar het Duits dat niet zou doen (vgl. Booij & Van Santen 1998: 148; Campe 2008, 2010: 208; Hüning & Schlücker 2010: 791-792; Hüning 2010), toch is deze veronderstelling nog niet kwantitatief

bevestigd (vgl. Hüning & Schlücker 2010: 817). NN-compositum staat voor nounnoun-compositum, waarbij de twee leden tot de woordsoort van het zelfstandig naamwoord behoren (hierna: NN-composita)

Meermaals werd ons studenten op de vertaalopleiding bij lange samenstellingen aangeraden een vertaling van meer dan één woord te vormen aangezien anders het gevaar dreigde dat de vertaling té Duits zou lezen. Aangezien dit fenomeen mij en anderen (vgl. Ross 2004; Junczys-Dowmunt, 2009; Machowski, 2010; Balzer Haus, 2011; Mohamed; 2011) structureel problemen bezorgt bij het vertalen ervan, lijkt het me uitermate geschikt voor onderzoek. Niet alleen persoonlijke interesse heeft eraan bijgedragen het onderzoek uit te voeren, ook de noties van normalisatie en ‘*shining through*’ hebben me doen inzien dat een dergelijk onderzoek interessant is. De twee noties, die elkaars tegenhangers vormen, kunnen niet los van elkaar gezien worden – een gegeven waarmee eerder door Baker (1993) geen rekening gehouden werd en waardoor het concept van de universalia meermaals bekritiseerd werd. Het is interessant te zien of er inderdaad meer composita in Duitse teksten voorkomen en als dit zo is, of dit overgenomen wordt in de Nederlandse vertalingen, waardoor deze andere patronen kennen en op die manier te onderscheiden zijn van oorspronkelijke Nederlandstalige teksten. Op het moment dat dat het geval is, heeft het ‘*shining through*’-effect zijn neerslag gevonden in de vertaling en valt aan de hand van het aantal en de aard van composita vast te stellen dat iets als een vertaling leest. Aan de andere kant is het ook mogelijk dat de vertaler van deze veronderstelling op de hoogte is en daardoor bewust afziet van het gebruik van composita en daardoor eveneens afwijkend is van andere originele teksten. Hieraan gaat het proces van normalisatie vooraf.

1.2. Onderzoeksvragen

In naam van de universiteit van Gent deed Campe reeds in 2008 corpus-gebaseerd onderzoek naar composita in de Nederlandse vertalingen van Duitse teksten. Hierin bepaalde ze aan de hand van een door haar opgesteld corpus, bestaande uit 7 romans, welk aandeel aan composita met een compositum vertaald werd in de doeltaal, in hoeverre dat zogenaamde ‘identieke vertalingen’ betroffen en wat de denkbare redenen konden zijn om daarvan af te wijken. De Metsenaere et al. (2016) introduceerden de term ‘*NN-compositadichtheid*’ om het relatieve voorkomen van composita in een tekst uit te drukken in een percentage, waarna De Metsenaere (2020) het voorkomen van de vertaaloplossingen ‘*explicitering*’ en ‘*implicitering*’ in beide vertaalrichtingen onderzocht heeft. In dit onderzoek zal echter uitgegaan worden van een

invloed van de brontekst. De noties van normalisatie en ‘*shining through*’ zullen dan ook belicht worden. Daarnaast zal de focus niet alleen op de NN-composita, maar op alle nominale composita komen te liggen en zullen juridische teksten (in de vorm van conclusies van de advocaten-generaal van het Hof van Justitie van de EU) naast teksten verhalend proza hun intrede doen in het corpus dat gebruikt zal worden.

Buiten het onderzoek dat op of door de universiteit van Gent uitgevoerd is naar compositie in de Duitse taal is er nauwelijks corpusonderzoek gedaan naar het fenomeen. En dit terwijl dit fenomeen met een verschil in voorkeur door de gebruikers van de Duitse en Nederlandse taal zich zo goed leent voor het gebruik van corpora in een onderzoek naar de wisselwerking tussen normalisatie en ‘*shining through*’. In lijn met het onderzoek naar het bestaan van universalia, zal ook dit onderzoek proberen uit te vinden (i) of normalisatie of ‘*shining through*’ de overhand nam in het vertaalproces en (ii) of dit afhankelijk is van de tekstsoort.

Daarnaast maakten de genoemde onderzoek(st)ers gebruik van een parallelcorpus, een vergelijking van de bronteksten met desbetreffende vertalingen, omdat zij dieper ingingen op de vertaaloplossingen van explicitering en implicitering. Aangezien het interessant is te bepalen of de vertaler beïnvloed wordt door de Duitse brontekst zal dit onderzoek juist wél andere parallelteksten erbij nemen, wat wil zeggen dat gebruik gemaakt wordt van een zogenaamd vergelijkend corpus, naast een parallelcorpus Duits-Nederlands.

Het onderzoek is dan ook een corpus-gebaseerd onderzoek waarbij de invloed van Duitse samenstellingen (“Komposita”) op vertalingen onderzocht is. De hoofdvraag luidt:

Leidt het veelvoudig gebruik van composita in Duitse teksten in de overeenkomstige Nederlandse vertalingen tot patronen die zich onderscheiden van patronen in niet-vertaalde Nederlandse teksten?

Deze hoofdvraag is tweedelig. Om een antwoord te vinden op de hoofdvraag dienen als eerste de Duitse teksten en de Nederlandse vertalingen ervan naast elkaar gelegd te worden om te zien hoe composita in de regel vertaald worden. Zo is het mogelijk hieruit gebruikelijke vertaalstrategieën te destilleren en kan bepaald worden wat de invloed van de Duitse bronteksten op de vertalingen geweest is. Daarna worden de Nederlandse vertalingen vergeleken met niet-vertaalde Nederlandse teksten om zo vast te kunnen stellen of deze vertalingen percentsgewijze inderdaad meer composita bevatten en daardoor getuigen van een

invloed van het ‘*shining through*’-effect of dat ze juist minder composita bevatten, wat aan de hand van de tegenhanger, normalisatie, te verklaren is. Om de mogelijke variabele van tekstsoort te controleren, zijn er twee verschillende tekstsoorten geïntroduceerd – juridische teksten en verhalend proza.

De subvragen van dit onderzoek zullen er derhalve als volgt uitzien:

1. Hoe worden de composita in Nederlandse vertalingen uit het Duits normaliter vertaald?
2. Bevatten Nederlandse vertalingen uit het Duits aanmerkelijk meer composita dan overeenkomstige niet-vertaalde Nederlandse teksten, wat getuigt van een invloed van het ‘*shining through*’-effect, dan wel aanmerkelijk minder composita, wat zou duiden op normalisatie?
3. Zijn de vastgestelde patronen voor juridische teksten en voor verhalend proza hetzelfde?

In de regel is het doel van een corpusonderzoek het vinden van patronen die vertaalde teksten al dan niet doen onderscheiden van teksten die niet gebaseerd zijn op een brontekst (vgl. Saldanha & O’Brien, 2013: 67). Samenstellingen in het bijzonder zijn interessant voor de vertaalwetenschap aangezien deze vaak op meerdere manieren vertaald kunnen worden. De resultaten van dit onderzoek geven nieuwe inzichten in karakteristieken en in de invloed van de brontaal aan de hand van de noties van normalisatie en ‘*shining through*’.

1.3. Hypothese

Dat de tendensen in de vorm van normalisatie en ‘*shining through*’ in directe wisselwerking staan met elkaar is Teich (2013) niet ontgaan. Het een gaat niet zonder het ander en beide zullen dan ook in de vertalingen vertegenwoordigd worden. De verwachting is echter dat Nederlandse vertalingen meer samenstellingen in zich zullen bergen, wat (in geval dit waar is) zou betekenen dat ‘*shining through*’ de overhand heeft boven normalisatie. Ook in het Nederlands is het mogelijk composita te vormen en deze hypothese is dan ook gebaseerd op de veronderstelling dat een vertaler geneigd zal zijn een compositum niet te vervangen door een frase, omdat dit ook in de doeltaal geaccepteerd wordt.

Aan de andere kant is het heel goed mogelijk dat de resultaten tegengestelde bevindingen geven. Campe (2008) ondervond namelijk dat er op het moment dat er gekozen werd voor een alternatieve strategie dan die van de ‘identieke vertaling’, er wel een compositum in de Nederlandse taal was geweest dat gebruikt had kunnen worden. Wanneer er minder composita zijn in de vertaalde tekst dan in de Duitse tekst, blijkt daaruit dat de vertaler zich mogelijk af

wil zetten (bewust of onbewust) van het Duits, juist omdat hij op de hoogte is van het verschil in gebruik. Hüning (2010: 3) beschrijft in zijn paper daarnaast een ander – niet empirisch bewezen – mogelijk antwoord op de pakkende vraag waarom gebruikers van het Nederlands sneller geneigd zijn frasen te gebruiken dan de gebruikers van de Duitse taal en haalt hiertoe de sterke puristische neiging in de eerste helft van de twintigste eeuw aan. Omdat het gebruik van composita dan mogelijk Duits aan zou voelen, wordt het gebruik ervan dus mogelijk daardoor vermeden door de vertaler. Composita die heel goed mogelijk zouden zijn in het Nederlands worden in dat geval tóch omgezet in een frase. Vertaalde teksten zullen dan juist minder composita bevatten dan parallelteksten. In dit geval zou er van normalisatie sprake zijn.

Of een beroep op een van beide noties door de vertaler afhankelijk is van het genre is (nog) niet bekend. Naar verwachting bevatten de originele romans over het algemeen in beide talen meer composita dan juridische conclusies vanwege de verhalende vorm en het creatieve karakter ervan. Dit zegt echter nog altijd niets over hoe hiermee in vertalingen omgegaan wordt, waardoor vertalingen naar verwachting in beide genres dezelfde tendensen zullen kennen (waarbij dus het ‘*shining through*’-effect wellicht vaker voorkomt dan normalisatie).

2. Theoretische concepten

In het eerste deel van dit hoofdstuk zullen de ontwikkeling van corpus-gebaseerd vertaalonderzoek en het nut ervan in de vertaalwetenschap centraal staan. Dit maakt het mogelijk van daaruit in te gaan op de verschillende (universele)¹ tendensen die Baker (1993) opstelde van vertalingen en die aan de hand van corpus-gebaseerd onderzoek gedestilleerd zijn en ook weer opnieuw bevestigd kunnen worden. De tendens van normalisatie zal als enige in detail besproken worden. Het bijkomstige kenmerk van ‘*shining through*’ dat Teich in 2003 introduceerde is voortgekomen uit de kritiek op de representatie van de universalia waarbij de interferentie tussen de talen niet of nauwelijks in acht genomen zou zijn. Deze sub-hypothese komt als laatste aan bod.

2.1. Corpus-gebaseerd vertaalonderzoek

Op het moment dat de corpuslinguïstiek sterk groeiende was, kwam hoogleraar vertaalstudies Mona Baker (1993) met het idee het product en het proces van vertaling ook middels dergelijke corpora te onderzoeken. Baker (1993) zag de voordelen ervan in: de hoofddoelen van descriptief onderzoek – het vinden van patronen ter ondersteuning van hypothesen over het bestaan van normen en universalia, het analyseren van verschuivingen en het identificeren van de nagelaten sporen van de vertalers (vgl. Bernardini, 2015: 519) – konden middels corpora op een kwantitatieve, betrouwbare manier onderzocht worden. Corpus-gebaseerd vertaalonderzoek werd vanaf dit moment erkend als kwantitatieve methode om onderzoek te doen in de discipline van de vertaalwetenschap.

¹ Belangrijk is te vermelden dat het gehele concept en de term van de universaliteit in vertaling veelal bekritiseerd is en als omstreden beschouwd wordt (zie Becher, 2010; De Sutter et al., 2012). De oorsprong of zelfs het hele bestaan van universalia in vertaling wordt door meerderen in twijfel getrokken. Het betreft hier een controversiële kwestie, aangezien sommigen (vgl. Laviosa, 1996) beweren genoeg bewijs te hebben voor het bestaan ervan, terwijl anderen (vgl. Tymoczko, 1998; Paloposki, 2002; House, 2008: 11-12) bij de gedachte blijven dat het onwaarschijnlijk is dat men geldige universalia op kan stellen die toe te passen zijn op alle afzonderlijke vertalingen van alle tijden in alle talenparen. Toury (2004) voegt nog een extra dimensie toe aan het debat over de term. Hij stelt namelijk dat het één ding is regulariteiten in vertaling op te merken, maar iets heel anders is dan ook te kunnen beweren dat dit is, omdat het een vertaling is. Ook Baker zelf (2001) heeft haar vraagtekens bij de gepastheid van de door haar gekozen term. Toch is het niet te ontkennen dat het idee zelf, dat ook volgens Baker (1993) niet bedoeld was als absolute waarheid, als beginpunt diende voor veel en inspirerend onderzoek.

Een corpus – in de breedst mogelijke zin – is een verzameling van teksten. Corpora kunnen op basis van grootte, inhoud en taal van elkaar onderscheiden worden. De enkele tot zelfs miljoenen teksten die erin vertegenwoordigd zijn kunnen variëren van schriftelijk tot mondeling, van literair tot zakelijk en van Nederlandstalig tot Manderijn. Er is heel veel mogelijk.

Veel corpus-gebaseerd onderzoek in de vertaalwetenschap gaat uit van een verschil tussen vertaalde en niet-vertaalde teksten (vgl. Gellerstam, 1986; Al-Shabab, 1996; Laviosa, 2002; Baroni & Bernardini, 2006; Kurokawa et al. 2009; van Halteren, 2008; Ilisei et al. 2010; Popescu, 2011; Volansky et al., 2013; Graham et al. 2019). Om de aanwezigheid van kenmerken van vertaalde tekst te beschrijven die in de regel toegeschreven worden aan de invloed van de brontaal en -tekst, worden de termen ‘*translationese*’ (vgl. Ilisei et al. 2010; Popescu, 2011; Volansky et al., 2013), ‘hybride taal’ (vgl. Trosborg, 1996 en 1997; Schäffner & Adab, 2001), ‘third language’ (Vgl. Duff, 1981) of ‘*third code*’ (vgl. Frawley, 1984) gehanteerd. Het effect van ‘*translationese*’ kan niet vermeden worden. Deze kenmerken komen namelijk voort uit het vertaalproces waarin een continue tweestrijd centraal staat tussen enerzijds de trouwheid aan de brontekst en anderzijds trouwheid aan de doeltaalconventies. Beide krachten worden tegelijkertijd uitgeoefend (vgl. Volansky et al. 2013: 98). Voorheen lag de focus op de brontekst. Het kenmerk van interferentie, waarbij de brontekst invloed uitoefent op de vertaling, stond in de vertaalwetenschap lange tijd bekend als hét kenmerk dat vertaalde van niet-vertaalde teksten zou onderscheiden (vgl. Mauranen, 2014).

In de jaren negentig bestond er een grote ontevredenheid met betrekking tot de subjectieve, intuïtieve en impressionistische methodes van het doen van onderzoek naar vertalingen waarbij men simpelweg het origineel met zijn vertaling vergeleek. Mona Baker (1993) stelde vast dat vertalingen unieke patronen konden vertonen, die niets met de brontekst te maken hadden en zette zich daarmee af van de notie waarbij de aandacht alleen op de interferentie met de brontekst lag. Het concept van het vergelijken van vertaalde teksten met niet-vertaalde teksten aan de hand van een corpus werd door haar geïntroduceerd om op die manier onderscheidende kenmerken van vertaalde taal te destilleren. Deze kunnen nieuwe inzichten geven over het vertaalproces en -normen. Deze onderscheidende kenmerken, ook bekend als ‘universalia’, werden gedefinieerd als “features which typically occur in translated text rather than original utterances and which are not the result of interference from specific linguistic systems” (Baker, 1993: 243).

Ze zijn – al dan niet terecht – het hoofddoel van corpus-gebaseerd vertaalonderzoek geworden. Zoals De Sutter & Lefer (2020: 2) opmerken is er ietwat te veel aandacht uitgegaan naar deze ‘*Translation Universals*’, terwijl dit een niet-cruciaal deel uitmaakte van het onderzoeksprogramma dat door Baker opgesteld was. Het deel was enkel en alleen toegevoegd om aan de hand van suggesties een beginpunt te kunnen vormen, niet om de volledige potentie van corpora te verwoorden, aldus Baker (1993: 243).

Het corpus-gebaseerd onderzoek dat de laatste dertig jaar uitgevoerd werd binnen de discipline van de vertaalwetenschap richt zich met name op deze ‘*Translation Universals*’ aan de hand van vergelijkende corpora. De doelttekst wordt daarbij louter vergeleken met niet-vertaalde teksten uit de doeltaal om zo de onderscheidende kenmerken van vertaalde taal op zichzelf vast te kunnen stellen. Ongeacht de brontaal of doeltaal, kon op deze manier bewijs gevonden worden van patronen die voor alle talen zouden gelden (Baker, 1995: 234). De vier universalia die ze noemde (1996) zijn expliciteer, simplificatie, normalisatie en ‘*levelling out*’.

Wanneer van expliciteer sprake is, kan dat ofwel betekenen dat impliciete/algemenere informatie in de brontekst explicieter/specifieker gemaakt is of kan dat een grotere mate van explicitering aanduiden in vertaalde tekst in vergelijking tot niet-vertaalde teksten in dezelfde taal. Wanneer laatstgenoemde het geval is, wordt de ‘*explicitation hypothesis*’ van Blum-Kulka (1986: 19) daarmee bevestigd: “*The process of interpretation performed by the translator on the source text might lead to a TL text which is more redundant than the SL text. This redundancy can be expressed by a rise in the level of cohesive explicitness in the TL text.*” Baker (1996: 180) beschrijft het als “*an overall tendency to spell things out rather than leave them implicit in translation*”. Het gebruik van herhaling en van signaal- en verwijswoorden zou indiceren dat er sprake is geweest van deze tendens (vgl. Vanderauwera 1985; Blum-Kulka, 1986). Øveras (1998) heeft het in deze context over een stijging in het niveau van cohesie. Het overmatig gebruik van optionele woorden als *that* in het Engels of *om* in het Nederlands zijn hierbij voorbeelden, maar ook het vervangen van dubbelzinnige woorden behoort hiertoe. Vaak hebben deze veranderingen invloed op de lengte van de tekst. De tegenhanger, implicitering, kreeg pas veel later aandacht in de vertaalwetenschap.

Simplificatie wordt op haar beurt beschreven als “*the process and/or result of making do with less words*” (Blum-Kulka & Levenston, 1983: 119) of als “*tendency to simplify the language used in translation*” (Baker, 1996: 181) en gaat juist gepaard met kortere zinnen die gebruikelijkere woorden bevatten (vgl. Laviosa, 1996). Toch zijn er ook overlappende

kenmerken met de vorige tendens vast te stellen. Zo gaat de voorkeur ook hierbij uit naar finiete in plaats van niet-finiete constructies (vgl. Baker, 1996: 183), wordt ambiguïteit vermeden (vgl. Malmkjær, 1997) en is er sprake van een lagere ‘type-token ratio’ (Baker, 1996: 183) dan in het origineel.

Met de derde tendens wordt het gedrag van vertalers aangeduid, zich bewust of onbewust van de bekende brontaalconventies af te zetten door zich te houden aan de gebruikelijke doeltaalconventies wat in het geval van normalisatie mogelijk manifesteert in overmatig gebruik van clichés van de doeltaal (vgl. Baker, 1996: 176-177) als bijvoorbeeld typische grammaticale structuren, dialect en interpunctie (Vandevoorde, 2020: 19) en daardoor in ‘normalere’ taal dan de taal in overeenkomstige teksten in dezelfde taal. Specifieke kenmerken die met deze tendens samengaan zijn afgemaakte incomplete zinnen, ongrammaticale structuren die zijn vermeden en genormaliseerde interpunctie (vgl. Malmkjær, 1997; Vanderauwera, 1985).

‘*Levelling out*’ – wat als “*tendency of translated text to gravitate towards the centre of a continuum*” wordt omschreven (Baker, 1996: 184) – lijkt volgens Pym (2008: 318) daarmee te volgen uit de vorige, duidelijk overlappende tendensen.

2.2. De spanning tussen normalisatie en ‘*shining through*’

Alle vier de universalia hebben veel van elkaar weg en zijn daardoor niet makkelijk van elkaar te onderscheiden of los van elkaar te zien (vgl. Chesterman, 2004: 44). Het lijkt erop dat Baker (1996) de bekende ‘*law of growing standardization*’ van Toury (1995) – een wet waaraan het vertaalproces onderhevig zou zijn – op heeft willen splitsen in vier universalia. Deze wet stelt namelijk ook dat de doelttekst makkelijker, minder gestructureerd, minder ambigu en minder specifiek wordt – effecten die de genoemde universalia ook teweeg kunnen brengen.

De wet van toenemende standaardisatie was niet de enige wet die Toury in 1995 opvoerde: ‘*The law of interference*’ is misschien om redenen van tegenstrijdigheid maar compleet buiten beschouwing gelaten bij het opstellen van de universalia. Toury (1995: 267) stelt dat de twee, ondanks dat ze in eerste instantie tegenhangers lijken, wel degelijk met elkaar verbonden zijn, wat het mogelijk maakt dat beide wetten naast elkaar plaatsvinden. Als beide wetten gecombineerd worden, ontstaat er een hybride tekst die gedeeltelijk correspondeert met de brontekst en gedeeltelijk met andere overeenkomstige teksten uit dezelfde taal. Vertalingen staan daarmee dus, zoals voorheen vastgesteld, op zichzelf (vgl. Frawley, 1984). Ze wijken af

van andere originele teksten in dezelfde taal doordat ze niet zo idiomatisch en prototypisch zijn, omdat ze afleidingen bevatten van doeltaalpatronen met de brontaal als bron. Chesterman (2004) splitste overeenkomstig de ‘*Translation Universals*’ op in ‘*S-Universals*’, sporen in de vertaling uit de brontekst, en ‘*T-Universals*’, sporen in de vertaling die corresponderen met normen en conventies van de doeltaal.

Volgens Pym (2008: 325) hangt de keuze voor het overnemen van een element uit de brontaal samen met de factor van prestige of autoriteit: op het moment dat de broncultuur gezaghebbend is, kan het zijn dat structuren en inhoud overgenomen kunnen worden, omdat die geaccepteerd worden. Het resultaat is dat de brontekst door zal schemeren (interferentie). Wanneer dit niet het geval is, zal men alles aan het doelpubliek en de doelcultuur aan moeten passen (standaardiseren). Vreemd genoeg erkent ook Baker (1995: 183) in haar definitie van de tendens van normalisatie dat de status van de brontaal een belangrijke factor is. Hoe hoger de status van de brontaal is, hoe kleiner de kans op normalisatie. Deze bevinding staat echter haaks op het oorspronkelijke idee achter de universalia. Deze werden namelijk geopperd om los te komen van de brontekst. Dat Baker (1993) iets anders voor ogen had blijkt ook uit de eerdergenoemde definitie van ‘*Translation Universals*’, waarin de brontaal – alsmede de brontekst voor een groot gedeelte – compleet, expliciet en bewust buiten beschouwing gelaten is.

‘*Shining through*’ (Teich, 2003) verwijst naar de tendens waarbij typische, linguïstische kenmerken van de brontaal overgenomen worden in de vertaalde tekst. Het is van belang hierbij te vermelden dat deze tendens alleen op kan treden wanneer het om kenmerken gaat die in beide talen, bron- en doeltaal, mogelijk zijn, maar die toch vaker voorkomen in de brontaal dan in de doeltaal. Met andere woorden: het linguïstisch kenmerk schemert in de brontaal door in de vertaalde tekst, waarbij een verschil teweeggebracht wordt tussen vertaalde teksten in de doeltaal en niet-vertaalde teksten in dezelfde taal.

In dit onderzoek zal deze term ook gehanteerd worden, aangezien ‘interferentie’ gebruikt wordt binnen de taalverwerving (Mauranen, 2014: 65-66) en in de meeste gevallen negatief opgevat wordt (Tourey, 1995: 252), terwijl het begrip ‘transfer’ juist zou indiceren dat het om een positieve invloed gaat. Met de term ‘*shining through*’ blijft het effect ervan in het midden.

Het is dus lastig normalisatie compleet los te zien van de brontekst en daarmee van de brontaal. De tegenstrijdigheid bleef ook Teich (2003) niet onopgemerkt en bracht hypothesen teweeg die gebaseerd zijn op een bi-directionele invloed op vertaalde teksten:

1. “Translations are different from comparable texts in the same language because the source language shines through. [...]”
2. Translations are different from comparable texts in the same language because they try to be even more “typical”, more “normal” of the target language than are original texts in the same language. [...]”

(Teich 2003: 61-62).

Een vertaling kan derhalve een combinatie zijn van normalisatie (dat voortkomt uit overmatig gebruik van een structuur die kenmerkend is in de doeltaal) en ‘*shining through*’ (dat voortkomt uit de invloed van de brontaal) (vgl. Teich, 2003: 207) wat overeenkomt met de bevindingen van Toury (1995: 267).

3. Composita in vertalingen Duits-Nederlands

Als mogelijk cliché van de doeltaal, waarin normalisatie zich kan manifesteren, worden door Vandevoorde (2020: 19) typische grammaticale structuren benoemd. Samenstellingen passen ideaal in het plaatje van een onderzoek naar normalisatie en ‘*shining through*’, omdat het fenomeen dezelfde mogelijkheden kent in beide talen, maar niet even frequent ingezet lijkt te worden. Op het moment dat de vertalingen naast niet-vertaalde Nederlandse teksten gelegd worden, kan vastgesteld worden of deze vertalingen procentueel inderdaad meer composita bevatten en daardoor getuigen van een invloed van het ‘*shining through*’-effect of dat ze juist minder composita bevatten, wat aan de hand van de tegenhanger, de tendens van normalisatie, te verklaren is.

In deze paragraaf wordt beschreven wat samenstellingen precies zijn en worden de verschillende classificaties besproken. Daarnaast wordt het verschil in het gebruik ervan in beide talen vergeleken aan de hand van een contrastieve vergelijking en wordt gerelateerd corpus-gebaseerd onderzoek naar composita in vertalingen met betrekking tot het vertaalpaar Duits-Nederlands in kaart gebracht.

3.1. Het begrip

De wereld ontwikkelt zich voortdurend en de taal kan daarbij natuurlijk niet achterblijven. Nieuwe woorden zijn op verschillende manieren te vormen. Zo zijn de ‘woordcreatie’ en ‘woordvorming’ van elkaar te onderscheiden (vgl. Fleischer & Barz, 2012: 18-19). De compositie vormt in Germaanse talen een veelvoorkomend woordvormingsprocedé naast afleiding (derivatie) en vervoeging (flexie). Woordvorming zelf is een proces dat eraan bijdraagt de woordenschat uit te breiden (vgl. Booij & Van Santen, 1998: 39) door nieuwe woorden te vormen van bestaand taalmateriaal (vgl. Donalies, 2005: 19). Daarbij kan het begrip terugslaan op twee nauw verwante principes uit de lexicologie. Het kan het ontstaan van geheel nieuwe woorden of een bepaalde verandering in de structuur van bestaande woorden aangeven, waarbij van laatstgenoemde in het geval van samenstellingen sprake is.

Van het begrip ‘compositum’ bestaat niet zoiets als een algemeen aanvaarde definitie (vgl. Scalise & Vogel, 2010: 3). Dit komt doordat een samenstelling een woord is dat op haar beurt weer gevormd is door samenvoeging van twee of meer zelfstandig voorkomende woorden, waarbij woorden zich ook niet eenvoudig laten definiëren. In morfologische termen betreft het

een samenvoeging van twee of meer vrije morfemen (bijv. *wetboek*). Een morfeem is een deel van een woord dat correspondeert met een bepaald betekenisaspect. Een vrij morfeem kan ook los als woord voorkomen en op dat moment nog altijd een eigen betekenis dragen. Dit is waarom dit ook wel een ‘lexicaal morfeem’ genoemd wordt (vgl. Booij & Van Santen, 1998: 15).

Donalies (2004: 76) probeerde eerder wel het fenomeen aan de hand van criteria te definiëren om samenstellingen op deze manier te onderscheiden van andere structuren, maar ook deze poging kende kritiek (vgl. Scalise & Vogel, 2010: 4). Volgens haar zijn composita complex, bevatten deze geen affixen, zijn deze rechtshoofdig, aan elkaar geschreven, verbogen als geheel en syntactisch onafscheidelijk, ligt de klemtoon op het eerste deel en vormen ze conceptuele eenheden en syntactisch-semanticke eilanden. Het rechterlid vormt in het geval van rechtshoofdigheid de kern van het samengestelde woord. Dit lid, ook wel het grondwoord of specificatum genoemd, bepaalt in het geval van nominale samenstellingen de semantische klasse en de syntactische eigenschappen zoals de meervoudsvorm, het geslacht en de woordsoort. Het overige lid, het linkerlid, is de specificans en vormt een bepaling bij het rechterlid.

Om zichtbaar te maken wat er al dan niet onder het proces van compositie valt, is het van belang het begrip duidelijk af te bakenen van andere woordvormingsprocedures. Een begrip dat veelal verwarring geeft in combinatie met compositie is ‘derivatie’ resp. ‘afleiding’. Ook deze vorm van woordvorming is het best te beschrijven aan de hand van de aard van de erin voorkomende morfemen (vgl. Booij & Van Santen, 1998: 16). Wanneer een van de leden namelijk een gebonden morfeem betreft – een morfeem dat niet zelfstandig kan functioneren – spreken we van een afleiding of derivatie (bijv. *wettig*). Het proces wordt overeenkomstig aan het begrip ‘derivatie’ toegeschreven. Combinaties van beiden zijn echter ook mogelijk. Zo kan compositie voorafgaan aan derivatie of deze juist opvolgen (vgl. Booij, 1990b: 236). Een voorbeeld dat Booij & Van Santen (1998: 17) aandragen is ‘honger-sta(a)k-ing’.

Doordat ‘synthetische composita’ – ook wel ‘samenstellende afleidingen’, ‘syntagmatische samenstellingen’ of ‘afleidingen door samenstelling’ genoemd – niet van zogenoemde ‘primaire composita’ te onderscheiden zijn, gaat Booij (1992: 20-21) de discussie hierover uit de weg. Aangezien deze discussie met name gaat over de vorming van composita en dit buiten het doel van deze scriptie valt, wordt deze verder achterwege gelaten.

Er dient een verdere afbakening plaats te vinden ten opzichte van de frase. Het onderscheid met een frase is vaak te maken aan de hand van de klemtoon. De klemtoon ligt in het geval van een samenstelling veelal in het begin, en aan het einde in het geval van een frase (vgl. Berg, 2017: 47). Daarnaast geeft de klemtoon het verschil aan tussen de twee disciplines waartussen samenstellingen de interface vormen: de morfologie en de syntaxis (ibid.: 49-50), waarbij eerstgenoemde iets een naam probeert te geven (compositum) en laatstgenoemde een beschrijving geeft (frase).

Woordvorming draagt zowel kwantitatief als ook kwalitatief bij aan onze taal (vgl. Donalies, 2005: 14). Compositie in het bijzonder is van belang, omdat deze het mogelijk maakt nieuwe woorden te vormen zonder dat er een te groot beroep wordt gedaan op ons geheugen (vgl. Booij & Van Santen, 1998: 23). Meerdere disciplines binnen de taalwetenschap houden zich dan ook met dit fenomeen bezig. Woorden krijgen hun betekenis door het gebruik ervan door de jaren heen (vgl. Heringer, 2004: 36). De betekenis van samenstellingen komt voort uit het samenspel van de leden (vgl. Donalies, 2009: 15). Om dit samenspel nader te bepalen, moeten we ons oriënteren aan kennis van de context, situationele kennis (gebaseerd op de actualiteit; waarneming, gedachtes en gebeurtenissen van beide gesprekspartners), episodische kennis (gebaseerd op het verleden) en generische kennis of wereldkennis/algemene kennis (vgl. Heringer, 1984). Zo snappen we dat een ‘kersentaart’, een taart met kersen is, maar dat een ‘hondenkoekje’ geen koekje met honden erop is. Donalies (2009: 16) stelt dan ook vast dat composita vaag zijn en Scalise & Vogel (2010: 659) brengen dit als volgt onder woorden:

Compounds are words exhibiting 'internal syntax' that is intriguingly 'invisible'. In the English example truck driver, the two members exhibit a relation similar to that occurring in the phrase driver of a taxi, but such a relation remains unexpressed in the compound. Compounds have a rich interpretive freedom. If compounds are words and if there is evidence for a separate word-formation component in the grammar, then compound formation will take place in that component, that is, it is morphological (as opposed to syntactic) (ibid.: 659)

Hieruit is dan ook op te maken dat het niet zwart-wit is tot welke discipline samenstellingen geteld moeten worden en dat deze daarmee cross-disciplinair zijn. Dat samenstellingen aan de morfologie toegeschreven kunnen worden is duidelijk, omdat morfologen zich in de regel bezighouden met de woorden los van elkaar en de combinaties die daaruit ontstaan (vgl. Booij & Van Santen, 1998: 14). Of syntaxis hier ook mee samenvalt, valt te betwisten. Syntaxis houdt zich bezig met beschrijvingen en vindt dus plaats op zinsniveau. Composita zouden qua vorm logischerwijs niet behoren tot de discipline van syntaxis (vgl. Bauer, 2003: 135). Toch valt hier wat voor te zeggen. Tegelijkertijd bevatten ze namelijk ook een soort “interne syntaxis” (vgl.

Scalise & Vogel, 2010: 2). Wanneer men namelijk op interpretatie overgaat aan de hand van bovengenoemde kennisvormen krijgt men inzicht door de syntactische relatie in beschouwing te nemen ('perensap' is te lezen als 'het sap van een peer'). Hierbij geldt echter de restrictie dat het niet altijd als logische, syntactische relatie te lezen is. Op het moment dat de betekenis niet direct op te maken is uit het samenspel van de leden, ligt hier een 'onzichtbare' syntaxis aan ten grondslag, wat ertoe leidt dat composita in sommige gevallen een bepaalde complexiteit met zich meebrengen.

3.2. Classificaties

Een van de meest prominente classificaties van samenstellingen vormt het onderscheid tussen determinatieve, possessieve en copulatieve composita. Op het moment dat het een compositum betreft waarbij het rechterlid het hoofd is, deze bepalend is voor de samenstelling als geheel en de eigenschappen bepaalt, behoort de samenstelling tot de determinatieve composita (bijv. *keukenstoel*). Dit is tevens de meest voorkomende vorm. Fungeert het rechterlid niet als hoofd en is de relatie tussen de delen nevenschikt, dan is er sprake van een copulatief compositum (bijv. *minister-president*, *zwart-wit*). Indien de samenstelling iets zegt over een mens of dier, spreek je van een possessief compositum (bijv. *roodborstje*) (vgl. Schlücker, 2012: 5-6).

Een andere classificatie kan geschieden op basis van het aantal componenten. Zo is een compositum vaak tweeledig (niet-vertakt), maar kan deze ook drieledig, vierledig en zelfs vijfledig zijn op het moment dat er intern ook weer composita in verborgen zitten (vgl. Donalies, 2005: 52-54). Een meerledige samenstelling kent opnieuw subcategorieën (ibid.: 54): composita, waarbij het linkerdeel opgedeeld is, composita waarbij het rechtse deel juist opgedeeld is of composita waarbij beide delen opgedeeld zijn. Een analyse van de context dient echter ook hier weer ingezet te worden op het moment dat er twijfel ontstaat over de toekenningen.

Het grondwoord is, zoals gezegd, in veel gevallen een zelfstandig naamwoord. Dit soort, de nominale determinatieve composita of kortweg nominale samenstellingen, zijn door Donalies (ibid.: 52) onderverdeeld in vele categorieën. Een nominale samenstelling kan uit twee zelfstandige naamwoorden bestaan, maar ook voorkomen in combinatie met een zelfstandig naamwoord, werkwoord, bijvoeglijk naamwoord, frase/zin, naam, afkorting, telwoord, voorzetsel, tussenwerpsel, lidwoord, voegwoord, persoonlijk voornaamwoord of letter. Meesters (2005) beweert dat confixen als eerste lid kunnen voorkomen in composita en noemt

deze ‘neo-klassieke composita’. Een confix is echter een soort affix en een affix is een ‘niet zelfstandig element dat aan een grondwoord of stam wordt toegevoegd’ (naar: Van Dale), terwijl voorheen vastgesteld is dat een samenvoeging een woord is dat uit twee of meer vrije morfemen bestaat. Tevens heeft Meesters (2005) het over splintercomposita, waarbij een splinter een vorm-betekenis-eenheid is die te beschouwen is als een kortere en gebonden versie van een bestaand woord (bijv. *tele-* en *bio-*). Ook hiervoor geldt dat de leden afzonderlijk geen vrij morfeem vormen en daarom in dit onderzoek niet meegenomen worden.

3.3. Het gebruik van composita in het Duits en het Nederlands

Het gebruik van composita in de Duitse taal gaat ver terug. Ze werden bijvoorbeeld in het ‘*Nibelungenlied*’ in de 13de eeuw (de Boor, 1972 :703-725) reeds gebruikt. De samenstellingen hadden toen echter nog niet de vorm van nu. De afzonderlijke leden werden toen nog van elkaar losgekoppeld met behulp van een spatie. De zogenaamde ‘*eigentliche Komposita*’ die omstreeks 1826 hun intrede deden (vgl. Schlücker, 2012) kenden geen spatie. Een compositum bestaande uit meer dan twee leden was op dit moment nog niet mogelijk.

Wellmann (1991: 3) schrijft dat 83,6% van de composita in het Duits nominale composita zijn. Composita maken zo’n 5% van de meest frequente woorden uit (vgl. Sanchez, 2008). Slechts zo’n 30% van de aanwezige composita in frequentielijsten is opgenomen als lemma in het woordenboek (vgl. Äugst, 2001: 217).

Men vindt de complexere composita vaker terug in het Duits dan in andere talen (vgl. Schlücker, 2012: 3; Donalies, 2005: 21).

Meerledige samenstellingen kennen een lichte trend, maar volgens Äugst (2001: 212-213) zijn de getallen niet noemenswaardig, omdat de meerledige composita nog altijd maar een klein aandeel hebben in teksten ten opzichte van de typische composita: in de jaren tussen 1991 en 2001 is het aantal meerledige samenstellingen in teksten van 0,57% naar 0,99% opgelopen. Sowieso worden vijfledige composita zeer zelden gebruikt en zijn deze ook niet echt geaccepteerd (ibid.: 212). Volgens Wellmann is er afhankelijk van de tekstsoort zo’n 10% (1991: 13) van de NN-composita drieledig en 1,5% (ibid.: 20) vierledig.

Bij het proces van compositie wordt er in het gros van de gevallen in de Duitse taal geen gebruik gemaakt van tussenletters. Als dat al wel gebeurt, wordt er het meest een tussen -s gebruikt.

Daarna volgt de (*e*)*n*-toevoeging (vgl. Schlücker, 2012: 6) en als laatste de rest van de verbindingselementen (*-n*, *-ens*, *-es*, *-er*).

In het Duits is een compositum makkelijk van een nominale frase te onderscheiden. Dit komt doordat de klemtoon bij een compositum op het eerste deel ligt en er geen vervoeging plaatsvindt (ibid.: 1).

Het Nederlands bevindt zich tussen het Engels en het Duits op het gebied van taalstructuur (vgl. Van Haeringen, 1956 ; Hüning et al., 2006). Ook het Nederlands maakt veelvoudig gebruik van composita, maar neigt eerder dan het Duits toch naar het gebruik van frasen (vgl. Schlücker, 2012: 2). Hüning (2010: 9) noemt ook vele voorbeelden van gelexicaliseerde frasen in het Nederlands die corresponderen met een bekend compositum in het Duits (bijv. *zwarte markt* = *Schwarzmarkt* en *harde schijf* = *Festplatte*).

Tussenletters die het Nederlands kent bij de vorming van samenstellingen zijn *-s* en *-en* (vgl. Booij, 1992: 2). Het is echter niet altijd duidelijk welke regels er voorafgaan aan het gebruik ervan (ibid.: 6) en deze vormen in nominale samenstellingen dan veelal een taalkundig probleem dat regelmatig opduikt (vgl. Mattens, 1984).

Een dergelijk taalkundig probleem doet zich dan ook meermaals voor wanneer er vertaald wordt vanuit talen waarin de compositie een productief woordvormingsprocedé vormt. Er is met nog een extra uitdaging te kampen, indien het in de ene taal vaker ingezet wordt dan in de andere taal. Zo is gebleken dat Duitstaligen 1,5 keer meer composita gebruiken dan Engelstaligen (vgl. Stöhr, 1987) en ook uit een vergelijking van frequentielijsten uit beide talen bleek dat de voorkeuren sterk uiteenliepen (vgl. Sanchez, 2008). In het Engels zou je op de plaatsen waar in het Duits een samenstelling staat, veelal een frase terugvinden.

Concrete cijfers over het aandeel dat composita hebben in Nederlandse teksten zijn niet gevonden in de literatuur – een gegeven dat dit onderzoek des te interessanter maakt.

De nominale composita vormen zowel in het Duits als in het Nederlands de productiefste van alle vormen, omdat de vorming ervan onbeperkt is, doordat het eerste deel uit alle woordsoorten kan bestaan. Driedelige nominale composita zijn niet ongebruikelijk in beide talen. Meerledige composita bestaande uit vier of meer leden zijn in beide talen mogelijk, maar komen niet vaak voor en genoemde classificaties zijn op beide talen toepasbaar (vgl. Hüning & Schlücker, 2010: 9).

Frasen blijken in het Duits duidelijker te onderscheiden van composita dan in het Nederlands door de aan- of afwezigheid van een vorm van vervoeging (vgl. Hüning, 2010: 6). Voor beiden geldt echter dat samenstellingen uit één woord bestaan dat aan elkaar,- of met behulp van een koppelteken geschreven is, terwijl een frase bestaat uit meer dan een woord.

Op de pakkende vraag waarom het Nederlands sneller neigt naar frasen, worden alleen mogelijke – niet empirisch bewezen – antwoorden gegeven. Hüning (2010: 3) beschrijft in zijn paper de veronderstellingen van anderen dat het antwoord te maken zou kunnen hebben met het gegeven dat nominale composita met een bijvoeglijk naamwoord als eerste lid in het Nederlands waarschijnlijk uit het Duits afkomstig zijn. In de eerste helft van de twintigste eeuw was er sprake van een sterke puristische neiging, waarbij men zich van het Duits af wilde zetten. Omdat het gebruik van composita dan mogelijk Duits aan zou voelen, werd en wordt het gebruik ervan dus mogelijk daardoor nog altijd vermeden. Hij stelt echter dat er ook oude composita uit het Nederlands bekend zijn, waardoor deze veronderstelling teniet zou gaan. Ook zijn hypothese is gebaseerd op louter veronderstellingen:

The trend to use phrases instead of compounds can be linked to the loss of inflection in Dutch (and as a matter of fact in English, too). Or, the other way round: the extensive use of compounds in German can be related to the fact that German still has a complex system of inflectional morphology (ibid.: 11).

Hij gaat uit van de onafhankelijkheid van de flexiemorfologie en beschouwt constructies in hun algemeenheid als linguïstische tekens, als conventionele eenheden van betekenis en vorm. Op de overeenkomstige vraag, waarom er dan überhaupt nog frasen bestaan, stelt hij dat dit zou komen door hun idiomatische betekenis, waardoor letterlijke interpretatie mogelijk is en ze opvallend zijn (ibid.: 15).

3.4. Gerelateerd onderzoek

Het corpus-gebaseerd onderzoek dat gedaan is naar universalia is veelal uitgevoerd met corpora die verwante Europese talen vergelijken met de Engelse vertaling (vgl. Mauranen & Kujamäki, 2004). Voordat kenmerken echter als universeel kunnen gelden moeten er ook andere talen dan het Engels aan bod komen en dat is precies waarom dit onderzoek in zal gaan op de vertaalrichting Duits-Nederlands. Dat de Engelse taal veelal een van de te analyseren talen is, is ook terug te zien aan de werken over de vertaling van het compositum – de constructie die gekozen is om de interactie tussen ‘*shining through*’ en normalisatie te kunnen bestuderen. Zo is er bijvoorbeeld meermaals vastgesteld dat compositie als woordvormingsprocedé vaker

gebruikt wordt in het Duits dan in het Engels (Potter, 1957: 95; Marchand, 1969: 26; Wandruszka, 1969: 139; Bauer, 1978: 16; Zimmer, 1981: 252; Donalies, 2004: 55; Gunkel & Zifonun, 2008: 286; Twain, 1880: 397). Het Nederlands zou volgens de beweringen ook minder snel gebruikmaken van compositie dan het Duits (vgl. Hüning & Schlücker, 2010: 817). Dit is echter een aanname. Precies daarom hebben De Metsenaere et al. (2016) onderzoek gedaan naar de zogenaamde ‘*NN-compositadichtheid*’ welke het relatieve voorkomen van composita in een tekst uitdrukt in een percentage, zie Vergelijking 1 (De Metsenaere et al. 2016: 5).

$$Z_1 = \frac{X_1}{Y} * 100\% \quad [\%] \quad \text{Vergelijking 1}$$

Met:

X_1 = *totaal aantal NN – composita tokens*

Y = *totaal aantal tokens in de gehele tekst*

Z_1 = *dichtheid NN – composita*

Uit de resultaten kwam naar voren dat de aanname klopte: het Duits – met een dichtheid van 2,28% – maakt sneller gebruik van composita dan het Nederlands – met een dichtheid van 1,67%. Ook Nederlandse bronteksten (1,65%) kennen minder composita dan hun overeenkomstige Duitse vertalingen (2,21%) en ook in Nederlandse vertalingen (1,69%) van Duitse bronteksten (2,37%) wordt kennelijk minder gebruik gemaakt van composita.

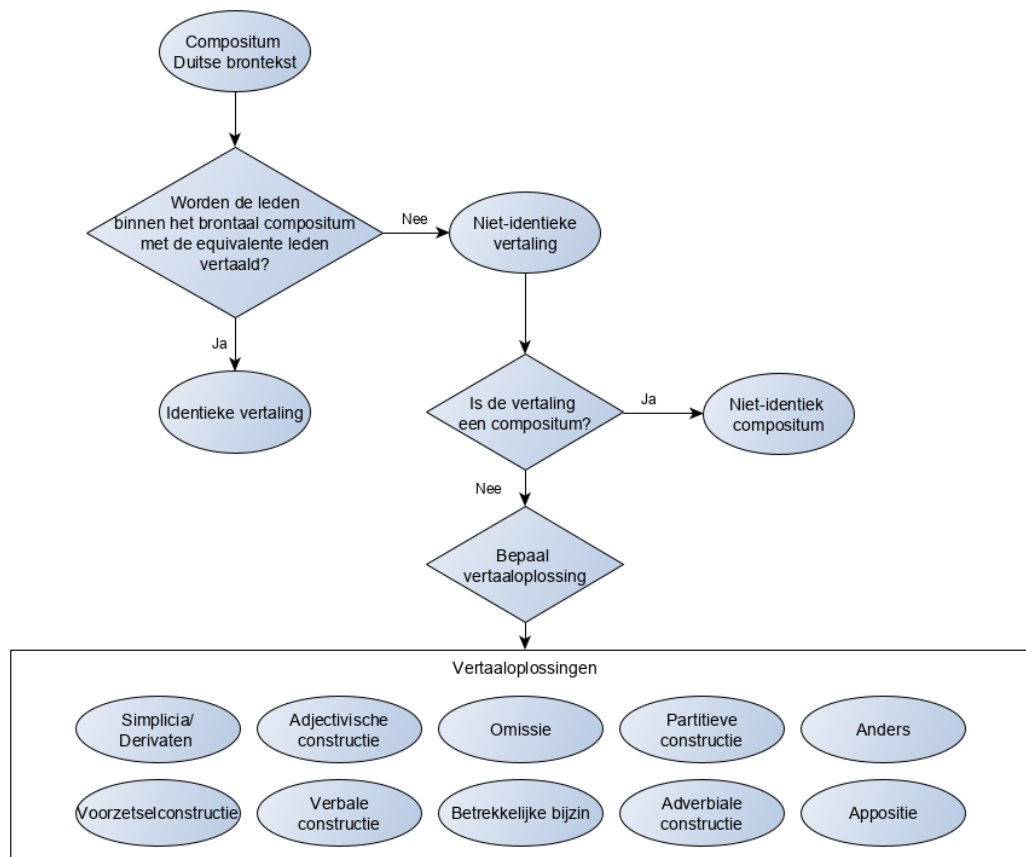
Er is reeds door meerdere onderzoek(st)ers en masterstudenten (Campe; 2008; De Metsenaere et al. 2016; De Metsenaere, 2020; Deprez, 2014; Boogmans, 2015; De Bock, 2015; Noninckx, 2015) corpus-gebaseerd onderzoek uitgevoerd met betrekking tot samenstellingen in Nederlandse vertalingen uit het Duits. Gerelateerd onderzoek in kaart te brengen, geeft inzicht over hoe een analyse vorm te geven is en wat er nog ontbreekt in het rijtje van onderzoek.

Zo hebben niet alleen de resultaten, maar ook de discussie en de beschrijving van de methode mij geholpen bij de opzet van dit onderzoek.

Campe (2008) was de eerste die corpus-gebaseerd onderzoek uitvoerde naar composita in Nederlandse vertalingen van Duitse teksten. Aangezien haar werk niet openbaar gepubliceerd is, is de informatie over haar onderzoek uit De Bock (2015) en De Metsenaere (2020) gehaald. Campe (2008) heeft de vertaling van NN-composita in een corpus Duits-Nederlands onderzocht. Haar corpus is opgesteld door haarzelf en omvat zeven Duitse romans en hun vertalingen. Het onderzoek dat ze deed is er meteen een dat vele aspecten analyseert. Zo geeft ze in ditzelfde onderzoek antwoord op de vraag of ‘vaste composita’ – de composita voorzien

van een vertaling in het tweetalig woordenboek Van Dale of een omschrijving in het eentalig woordenboek Duden – anders vertaald worden dan ‘ad-hoc-composita’ resp. neologismen – de composita die niet in de woordenboeken voorkomen. Uit de resultaten blijkt dat 55% van de composita uit haar corpus in het tweetalig woordenboek DE>NL voorkwamen. Van de overige 45% composita kwam 30% wel voor in het eentalig woordenboek Duden. Aansluitend daarop heeft ze berekend hoe groot de kans is dat een vertaler voor de vertaling uit het woordenboek zal kiezen: de vertaler zal in 72,72% van de gevallen de vertaling uit het woordenboek overnemen.

Campe (2008: 3-4) introduceerde daarnaast categorieën en subcategorieën als mogelijkheid om vertaaloplossingen op een rijtje te zetten. Zo onderscheidde Campe identieke vertalingen van niet-identieke vertalingen. Met ‘identiek’ bedoelt ze dat de woorddelen ook met het corresponderende equivalent vertaald worden. De niet-identieke vertalingen deelde ze vervolgens op in niet-identieke composita en andere constructies, die op hun beurt ook weer een onderverdeling kennen. De bevindingen van Campe zijn vertaald in een beslisschema ter verduidelijking, zie Figuur 1.

Figuur 1. Beslisschema voor de onderverdeling van composita gebaseerd op Campe

Een interessant resultaat met betrekking tot mijn onderzoek over het voorkomen van de samenstelling in beide talen is dat 70% van de composita uit het corpus van Campe (2008) vertaald werd met een compositum en 30% met een andere constructie. Ze geeft aan dat het in meer dan de helft van de niet-identieke vertalingen ook mogelijk was geweest een identieke vertaling te kiezen. Dit komt meestal doordat ten minste een van de delen van het compositum in beide talen dezelfde etymologische afkomst kent.

Campe (2008) somt direct ook de mogelijke redenen op, waarom de vertaler kan hebben afgeweken van een identieke vertaling. Deze keuze kan enerzijds terug te voeren zijn op het gegeven dat er simpelweg geen equivalent bestaat of op het frequenter voorkomen van een andere constructie of hyperoniem in de specifieke taal. Anderzijds kan dit afhankelijk zijn van de persoonlijke voorkeur en stijl of is hier wegens stilistische overwegingen, polysemie of disambiguïteit voor gekozen (vgl. Campe, 2008: 14). Campe merkte op dat de oorzaak voor de keuze van een hyperoniem veelal lag in het aantal keer dat een compositum voorkwam. De eerste keer dat een compositum voorkwam werd dan een identieke vertaling gekozen en de volgende keren een hyperoniem. Op het moment dat er niet voor een identieke constructie gekozen werd, werd er gebruik gemaakt van andere constructies. Voor de morfosyntactische analyse hiervan schreef Campe (2008) de vertaalde constructies een van de door haar opgestelde categorieën toe (zie Tabel 1).

Tabel 1. Categorieën vertaaloplossingen naar Campe (2008) met voorbeelden

	Categorie vertaaloplossing	Origineel	Oplossing
1.	Adjectivische constructie	Glasfenster	glazen ruitje
2.	Partitieve constructie	Personenverkehr	verkeer van personen
3.	Adverbiale constructie	Kundennähe	dicht bij zijn klanten
4.	Appositie	Augenfarbe	kleur ogen
5.	Voorzetselconstructie	Ausfuhrlizenz	certificaat voor uitvoer
6.	Simplicia/Derivaten	Geldbuße	boete
7.	Verbale constructie	Arbeitstätigkeit	in loondienst arbeid verrichten
8.	Betrekkelijke bijzin	Kapitalanlageort	plaats waar hun kapitaal is belegd
9.	Omissie	Gerichtshof	-

De categorisatie, zoals die hier weergegeven is, vormde de basis van de analyse van het onderzoek dat volgde (Deprez, 2014; Boogmans, 2015; De Bock, 2015; Noninckx, 2015). Vaak werd er enkel nog de optie van de pronominalisering aan toegevoegd: het verwijzen naar composita door middel van verwijzwoorden als ‘deze’ bijvoorbeeld.

De Metsenaere die ook onderdeel uitmaakte van het onderzoek dat hierboven opgesomd is, is een andere belangrijke onderzoekster om in dit verband te bespreken. Ze was doctoraatsonderzoekster en schreef tussen 2012 en 2019 verscheidene conference papers, artikelen voor in wetenschappelijke tijdschriften en zelfs een boekhoofdstuk, veelal in samenwerking met Sonia Vandepitte, Marc van de Velde en Petra Campe. Zij legde het eindresultaat “Explizierung und Implizierung deutscher und niederländischer Nominalkomposita: eine korpusbasierte Studie übersetzter literarischer und nicht-literarischer Texte” voor als proefschrift tot het behalen van de graad van Doctor in de vertaalwetenschap in 2020 aan de faculteit letteren en wijsbegeerte te Gent. In het begin deed ze onderzoek naar de huidige vertaalpraktijk en het effect daarvan op de betekenis van samenstellingen. Ze definieerde vervolgens de begrippen ‘explicitering’ en ‘implicitering’ als vertaaloplossingen, waarna ze het bi-directionele parallelcorpus PAND-Korpus opstelde om het voorkomen van beide vertaaloplossingen in beide vertaalrichtingen te onderzoeken.

De Metsenaere zet in haar onderzoek Campe’s (2008) onderzoek voort door haar categorieën te gebruiken voor de analyse op het morfosyntactisch vlak. Zij voegt er echter een semantisch aspect aan toe, waarbij ze keuzes koppelt aan de vertaaloplossingen (De Metsenaere, 2020: 98):

- Equivalentie
- Vertaalstrategie
 1. Gelijkenis (bijv. *Autouhr* → *Autoklok*)
 2. Explicitering (bijv. *tandarts* → *Zahnärztin*)
 3. Implicitering (bijv. *benzineopslagtanks* → *Benzintanks*)
 4. Combinatie van beiden (bijv. *Todesjahr* → *sterfjaar*) (‘dood’ impliceert ‘sterven’ en visa versa)
 5. Toevoeging
 6. Omissie
 7. Substitutie (bijv. *Klootzak* → *Scheißkerl*)

Duidelijk wordt uit het onderzoek van De Metsenaere dat er onderzocht is hoe er vertaald wordt, welke vertaalstrategieën daarbij gebruikt worden en hoe dit afhankelijk is van de vertaalrichting, de individualiteit van werken en de tekstsoorten van het talenpaar D>N.

De resultaten voor voorliggend onderzoek zijn afgeleid uit het opgesteld bi-directioneel corpus. Hierin zijn zowel literaire als zakelijke teksten vertegenwoordigd, waarbij de zakelijke teksten

juridische conclusies zijn. Daarnaast ligt de focus niet alleen op NN-composita, maar op alle nominale composita. Het grootste verschil is echter te vinden in de semantische analyse. Ondanks dat De Metsenaere et al. (2016: 182-183) in hun onderzoek wel erkennen dat de trend, waarbij het aandeel aan composita in Duitse bronteksten (2,37%) hoger is dan in Duitse doeltteksten (2,21%), terwijl Nederlandse doeltteksten (1,65%) lichtelijk meer composita bevatten dan Nederlandse bronteksten (1,69%), mogelijk terug te voeren is op interferentie (Toury 2012: 310), zoekt De Metsenaere in verder onderzoek de oorzaak in explicitering en implicitering. Dit onderzoek zal zich met het bredere begrip bezighouden dat Teich in 2003 introduceerde met betrekking tot interferentie (*'shining through'*). Het onderzoek zal de wisselwerking tussen *'shining through'* en normalisatie belichten, zoals ook Van Oost et al. (2016) dat doen. Zij baseren hun resultaten op het verschil in de plaatsing van het voorzetselvoorwerp in beide talen en concluderen dat in Nederlandse vertalingen *'shining through'* inderdaad de overhand heeft ten opzichte normalisatie en – in hun geval – *'over-normalisatie'* (2016: 9).

4. Methodologie

Voor dit onderzoek is een bi-directioneel corpus opgesteld. In het vervolg zal in detail beschreven worden hoe dit corpus opgesteld is en waarom dat zo aangepakt is, alsmede hoe de extractie en annotatie in hun werk gegaan zijn. Het juridisch deelcorpus zal steeds los besproken worden van het deelcorpus proza, omdat eerstgenoemde nauwelijks tot niet vertegenwoordigd is in voorgaande onderzoeken, wat een verschil tussen beide dus niet uitsluit. Het doel van dit hoofdstuk is het inzichtelijk te maken welke keuzes gemaakt zijn om tot beantwoording van de onderzoeksvragen te komen.

4.1. Het bi-directioneel corpus

Door een gebrek aan toegankelijke corpora is besloten om zelf een corpus op te stellen. Het corpus is opgesteld in samenwerking met Gerbrand Izaks. Door een eigen corpus op te stellen was het mogelijk de criteria zelf te bepalen, waaronder periode, omvang etc.

Het gerealiseerde corpus bestaat uit twee deelcorpora: een deelcorpus voor het domein verhalend proza en een deelcorpus voor het domein juridische teksten, waarbij laatstgenoemd domein uit conclusies van de advocaten-generaal van het Hof van Justitie van de EU bestaat. Deze teksten zijn te vinden op EURlex – een database van de Europese Unie (EU) die in alle officiële talen toegang tot de EU-wetgeving en -jurisprudentie verschaft. Voor deze tekstsoorten is gekozen op basis van eerdergenoemd onderzoek (Campe; 2008; De Metsenaere et al. 2016; De Metsenaere, 2020; Deprez, 2014; Boogmans, 2015; De Bock, 2015; Noninckx, 2015) naar composita. Daarin was proza genomen als uitgangspunt dat vergeleken werd met niet-literair (zakelijk) werk. Omdat daarin als zakelijk werk gekozen werd voor culturele teksten, die alsnog verhalend zijn, konden er nog geen alomvattende conclusies getrokken worden over deze tak. Juridische teksten zijn niet-verhalend en toegankelijk en daardoor lenen ze zich goed voor onderzoek. Van juridische teksten mag verwacht worden dat de vertaling accuraat is.

Voor beide deelcorpora zijn er per vertaalrichting 20 teksten uit de periode 1981-2015 gekozen. De lijsten met mogelijke teksten voor in het corpus zijn opgesteld met alles wat voorhanden was: informatie op EUR-Lex voor de juridische teksten, Koninklijke Bibliotheek, WorldCat en veel andere zoekmachines voor het verhalend proza. De juridische lijsten bestaan uit 1.256 conclusies in de vertaalrichting DE>NL en 448 conclusies in de vertaalrichting NL>DE uit verschillende jaartallen en tijdvakken, afkomstig van de aangestelde advocaten-generaal (hierna: AG) (zie Tabel 2). De prozalistlijsten bestaan uit 268 literaire werken in de vertaalrichting

DE>NL en 403 in de vertaalrichting NL>DE, ook verdeeld over de verschillende jaartallen en tijdvakken (zie Tabel 3).

Tabel 2. Aantallen meegenomen conclusies per jaartal en AG

	Jaar	Duitse brontekst					Periode totaal	Nederlandse brontekst			Periode totaal
		Reischl	Lenz	Alber	Stix-Hackl	Kokott		Themaat	Gerven	Geelhoed	
Periode 1	1981	38					172	7			144
	1982	33						35			
	1983	25						32			
	1984	1	32					33			
	1985		43					37			
Periode 2	1986		27				148				62
	1987		39								
	1988		32						3		
	1989		25						25		
	1990		25						34		
Periode 3	1991		29				144		22		105
	1992		21						37		
	1993		32						32		
	1994		29						14		
	1995		33								
Periode 4	1996		32				165				1
	1997		26	3							
	1998			34							
	1999			24							
	2000			45	1					1	
Periode 5	2001			42	31		283			40	121
	2002			40	39					32	
	2003			22	26					26	
	2004				27	2				17	
	2005				26	28				6	
Periode 6	2006				26	38	190			15	15
	2007					30					
	2008					36					
	2009					24					
	2010					36					
Periode 7	2011					28	154				0
	2012					32					
	2013					29					
	2014					34					
	2015					31					
Totaal	97	425	210	176	348	1256	144	167	137	448	

Tabel 3. Aantallen teksten meegenomen in het deelcorpus proza per jaartal

	Jaar	Duitse brontekst	Nederlandse brontekst
Periode 1	1981	8	2
	1982	16	3
	1983	6	4
	1984	5	5
	1985	10	5
Periode 2	1986	6	4
	1987	4	2
	1988	3	7
	1989	5	5
	1990	5	5
Periode 3	1991	6	8
	1992	6	9
	1993	3	11
	1994	4	11
	1995	9	9
Periode 4	1996	9	14
	1997	5	11
	1998	3	15
	1999	6	20
	2000	4	18
Periode 5	2001	9	14
	2002	4	14
	2003	5	18
	2004	8	20
	2005	7	16
Periode 6	2006	14	12
	2007	11	11
	2008	23	19
	2009	8	14
	2010	6	20
Periode 7	2011	13	19
	2012	14	16
	2013	8	15
	2014	8	16
	2015	7	11
	Totaal	268	403

De selectie voor het juridisch deel bestaat uit 1.000 zinnen afkomstig uit 20 conclusies waaruit 50 zinnen per conclusie (willekeurig) geselecteerd zijn. De selectie voor verhalend proza bestaat uit een totaal van 2.000 zinnen afkomstig uit 20 titels verhalend proza, waarbij uit elke titel 5 fragmenten (willekeurig) geselecteerd zijn. Een fragment bestaat uit 20 opeenvolgende zinnen. Middels het toekennen van willekeurige (door een computer) gegenereerde getallen aan elke tekst, en sorteren van deze lijst met teksten op basis van de getallen, zijn de teksten voor gebruik in het corpus gekozen. Indien een geselecteerde conclusie uit minder dan 50 zinnen bestond, werd deze overgeslagen en werd de volgende uit de selectie opgenomen. Stratificatie vond plaats op basis van tijdvakken van vijf jaar. De teksten zijn opgesteld door verschillende auteurs en verschillende vertalers te selecteren voor zover dat mogelijk was. De maximum tijdsinterval tussen brontekst en doelttekst werd op 5 jaar gesteld. Een ander belangrijk criterium is dat het werk ook voorhanden moest zijn. Als laatste was het belangrijk dat elke periode vertegenwoordigd werd. In de vertaalrichting NL>DE was vanaf 2010 niets meer beschikbaar wat de conclusies betreft, waardoor aan dit laatste criterium niet volledig voldaan kon worden. Daarnaast was er slechts één Nederlandse brontekst beschikbaar voor de periode 1996-2000 en slechts vijftien voor de periode 2006-2010 (zie Tabel 2). Omdat alle vijftien uit hetzelfde jaartal (2006) afkomstig waren, is ervoor gekozen er hier slechts één van mee te nemen. De conclusies zijn dan ook ongelijk verdeeld over de tijdvakken (zie Tabel 4, Tabel 5 en Tabel 6). In het deelcorpus proza zijn de periodes wel verdeeld zoals vooraf uitgedacht was (zie Tabel 4, Tabel 7 en Tabel 8).

Tabel 4. Verdeling van aantal teksten per deelcorpus voor elke periode

Jaartallen periode	Aantal conclusies juridisch deelcorpus		Aantal titels deelcorpus proza	
	DE>NL	NL>DE	DE>NL	NL>DE
1981-1985	5	5	2	2
1986-1990	3	3	3	3
1991-1995	4	4	3	3
1996-2000	1	1	3	3
2001-2005	6	6	3	3
2006-2010	1	1	3	3
2011-2015	0	0	3	3
Totaal	20	20	20	20

Tabel 5. Selectie conclusies van de AG DE>NL (juridisch deelcorpus)

	Jaar	AG	Taal	Celex-nummer	Vorm	ECLI-code	Datum document	Auteur
1	1981	Reischl	DE	61980CC0246	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1981:150	25-6-1981	Hof van Justitie
2	1982	Reischl	DE	61982CC0071	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1982:415	2-12-1982	Hof van Justitie
3	1983	Reischl	DE	61982CC0179	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1983:215	14-7-1983	Hof van Justitie
4	1984	Lenz	DE	61983CC0240	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1984:357	22-11-1984	Hof van Justitie
5	1985	Lenz	DE	61983CC0298	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1985:16	16-1-1985	Hof van Justitie
6	1988	Lenz	DE	61987CC0051	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1988:343	29-6-1988	Hof van Justitie
7	1989	Lenz	DE	61988CC0021	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1989:600	28-11-1989	Hof van Justitie
8	1990	Lenz	DE	61989CC0154	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1990:434	5-12-1990	Hof van Justitie
9	1991	Lenz	DE	61989CC0247	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1991:114	13-3-1991	Hof van Justitie
10	1992	Lenz	DE	61991CC0285	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1992:320	9-7-1992	Hof van Justitie
11	1993	Lenz	DE	61992CC0375	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1993:935	15-12-1993	Hof van Justitie
12	1994	Lenz	DE	61993CC0044	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1994:262	22-6-1994	Hof van Justitie
13	2000	Alber	DE	61998CC0432	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2000:297	6-6-2000	Hof van Justitie
14	2001	Alber	DE	61998CC0347	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2001:47	23-1-2001	Hof van Justitie
15	2001	Alber	DE	61999CC0294	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2001:263	10-5-2001	Hof van Justitie
16	2002	Alber	DE	62000CC0351	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2002:112	21-2-2002	Hof van Justitie
17	2003	Stix-Hackl	DE	62002CC0152	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2003:557	16-10-2003	Hof van Justitie
18	2004	Stix-Hackl	DE	62002CC0037	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2004:38	20-1-2004	Hof van Justitie
19	2005	Stix-Hackl	DE	62003CC0512	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2005:290	12-5-2005	Hof van Justitie
20	2006	Kokott	DE	62005CC0250	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2006:384	8-6-2006	Hof van Justitie

Tabel 6. Selectie conclusies van de AG NL>DE (juridisch deelcorpus)

	Jaar	AG	Taal	Celex-nummer	Vorm	ECLI-code	Datum document	Auteur
1	1981	Themaat	NL	61981CC0006	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1981:281	25-11-1981	Hof van Justitie
2	1982	Themaat	NL	61981CC0079	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1982:50	10-2-1982	Hof van Justitie
3	1983	Themaat	NL	61982CC0276	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1983:271	6-10-1983	Hof van Justitie
4	1984	Themaat	NL	61983CC0185	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1984:205	30-5-1984	Hof van Justitie
5	1985	Themaat	NL	61984CC0249	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1985:314	10-7-1985	Hof van Justitie
6	1988	Gerven	NL	61987CC0269	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1988:499	9-11-1988	Hof van Justitie
7	1989	Gerven	NL	61988CC0174	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1989:641	13-12-1989	Hof van Justitie
8	1990	Gerven	NL	61989CC0117	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1990:157	29-3-1990	Hof van Justitie
9	1991	Gerven	NL	61989CC0261	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1991:252	12-6-1991	Hof van Justitie
10	1992	Gerven	NL	61991CC0009	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1992:207	12-5-1992	Hof van Justitie
11	1993	Gerven	NL	61992CC0132	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1993:320	15-7-1993	Hof van Justitie
12	1994	Gerven	NL	61993CC0356	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:1994:140	14-4-1994	Hof van Justitie
13	2000	Geelhoed	NL	62000CC0266	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2000:706	14-12-2000	Hof van Justitie
14	2001	Geelhoed	NL	61999CC0449	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2001:75	1-2-2001	Hof van Justitie
15	2001	Geelhoed	NL	61999CC0280	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2001:83	8-2-2001	Hof van Justitie
16	2002	Geelhoed	NL	62000CC0378	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2002:561	3-10-2002	Hof van Justitie
17	2003	Geelhoed	NL	62002CC0237	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2003:504	25-9-2003	Hof van Justitie
18	2004	Geelhoed	NL	62003CC0079	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2004:507	9-9-2004	Hof van Justitie
19	2005	Geelhoed	NL	62003CC0211	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2005:78	3-2-2005	Hof van Justitie
20	2006	Geelhoed	NL	62005CC0244	Conclusie van de advocaat-generaal	ECLI:EU:C:2006:338	18-5-2006	Hof van Justitie

Tabel 7. Selectie literatuur DE>NL (deelcorpus proza)

Jaar	Auteur	Titel	Jaar	Vertaler	Titel
1981	P. Handke	Kindergeschichte	1985	H. Hom	Kindergeschiedenis
1983	E. Jelinek	Die Klavierspielerin	1986	T. Davids	De pianiste
1986	H. Müller	Der Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt	1988	J. Bruurmijn	De mens is een grote fazant
1987	M. Walsler	Dorle und Wolf	1987	M. Mooij	Dorle en Wolf
1990	B. Kirchhoff	Infanta	1992	C. Brouwer	Infanta
1991	R. Menasse	Selige Zeiten, brüchtige Welt	1996	P. Beers	Zalige tijden, breekbare wereld
1992	G. Grass	Unkenrufe	1992	J. Gielkens	Onheilspad
1994	M. Biller	Land der Väter und Verräter	1996	P. van Westing	Land van vaders en verraders
1996	I. Trojanow	Die Welt ist groß und Rettung lauert überall.	2009	J. Rijnaarts	De wereld is groot en overal loert redding
1999	K. Duve	Regenroman	2001	G. Bussink	Regenroman
2000	B. Schlink	Liebesfluchten	2000	G. Meijerink	De liefdesval
2001	J. Erpenbeck	Tand	2002	E. Schippers	Atropa belladonna
2004	J. Hein	Vielleicht ist es sogar schön	2006	G. Hauth-Grubben	Misschien is het zelfs wel mooi
2005	D. Kehlmann	Die Vermessung der Welt	2006	J. Vogelaar	Het meten van de wereld
2007	J. Zeh	Schiff	2008	H. Keteleer	Vrije val
2008	C.D. Florescu	Zaira	2010	O. Groenewoud	Zaira
2008	C. Roche	Feuchtgebiete	2008	M. Misset	Vochtige streken
2011	F. von Schirach	Der Fall Collini	2012	H. Driessen & M. Hardoar	De zaak-Collini
2012	R. Seethaler	Der Trafikant	2017	L. van Nes	De Weense sigarenboer
2014	S. Fatah	Der letzte Ort	2017	P. de Bok	In andermans handen

Tabel 8. Selectie literatuur NL>DE (deelcorpus proza)

Jaar	Auteur	Titel	Jaar	Vertaler	Titel
1981	J. Brouwers	Bezongen rood	1984	G. Weil	Versunkenes Rot
1981	K. Freriks	Hölderlins toren	1985	B. Engelmann	Hölderlins Turm
1987	H. Mulisch	De pupil	1989	M. den Hertog-Vogt	Augenstern
1989	T. de Loo	Isabelle	1993	R. Still	Schönheit, komm, der Tag ist halb vergangen
1990	A.F.Th. van der Heijden	Advocaat van de Hanen	1995	H. van Beuningen	Der Anwalt der Hähne
1991	M. de Moor	Eerst grijs dan wit dan blauw	1993	H. Baryga	Erst grau dann weiß dann blau
1992	H.S. Haasse	Heren van de thee	1995	M. Csollány	Die Teebarone
1994	W.J. van Otten	Ons mankeert niets	1996	A. Böttner	Uns fehlt nichts
1997	T. Krabbé	De grot	1999	S. George	Die Grotte
1999	C. Palmen	De erfenis	2001	H. Ehlers	Die Erbschaft
1999	T. Rosenboom	Publieke werken	2004	M. Müller-Haas	Neue Zeiten
2002	V. van der Meer	Laatste seizoen	2004	M. Holberg	Abschied von der Insel
2003	K. Abdolah	Portretten en een oude droom	2005	C. Kuby	Dawuds Traum
2004	A. van der Zijl	Sonny Boy	2006	M. Madlung	Sonny Boy: eine Liebe im holländischen Widerstand
2006	G. Bakker	Boven is het stil	2008	A. Ecke	Oben ist es still
2007	D. Verhulst	De helaasheid der dingen	2007	R. Kersten	Die Beschissenheit der Dinge
2007	M. de Moor	De overtreder	2010	W. Hüsmert	Amsterdam und zurück
2012	E. Gerritsen	Dorst	2014	M. Blatnik	Mutters letzte Worte
2013	S. Hertmans	Oorlog en terpentijn	2014	I. Wilhelm	Der Himmel meines Großvaters
2014	G. op de Beek	Kom hier dat ik u kus	2016	I. Hessel	Komm her und lass dich küssen

De selectieprocedures voor het selecteren van zinnen binnen elk deelcorpus zijn verschillend. In het geval van het juridisch deelcorpus zijn de teksten (conclusies) compleet overgenomen en gealigneerd. Er is expliciet aandacht besteed aan situaties met verbindingsstreepjes die ofwel kunnen duiden op een compositum, ofwel bij een zinsafbreking gebruikt kunnen zijn. Na het aligneren is weer middels het toekennen van random (door een computer) genereerde getallen aan elke zin een getal toegekend. Na sortering van deze getallen en bijbehorende zinnen bleven uiteindelijk 50 willekeurige zinnen over die daarmee hun intrede in het juridisch deelcorpus vonden. In het geval van het deelcorpus proza werd er iets anders te werk gegaan. Met behulp van een ander Excel-sheet werd random vastgesteld op welke pagina's de segmenten zich zouden bevinden. Zo konden de benodigde zinnen direct gealigneerd worden.

Tijdens het aligneren is er zoveel mogelijk naar gestreefd aan beide kanten een volledige zin te krijgen. Als bij de vertaling twee zinnen tot één zin zijn samengevoegd, komen aan de kant van de brontekst dus twee zinnen te staan en aan de kant van de doeltaal één zin of visa versa.

Totaal zijn er ongeveer 2 x 1.000 zinnen (inclusief vertalingen) in het juridisch deelcorpus opgenomen en 2 x 2.000 in het deelcorpus bestaande uit verhalend proza.

Het corpus omvat totaal 261.002 woorden, waarbij de verdeling tussen de deelcorpora nagenoeg gelijk is, ondanks dat er de helft aan zinnen uit de conclusies gehaald is (zie Tabel 9, Tabel 10 en Tabel 11). Voor dit onderzoek zal slechts zo'n 75% van de data uit het corpus gebruikt worden. De resultaten worden uit de Duitse bronteksten met Nederlandse vertalingen en de oorspronkelijke Nederlandse teksten gegenereerd; de Duitse doeltaalteksten worden buiten beschouwing gelaten.

Niet-vertaalde tekst, voetnoten, elliptische zinnen etc. zijn uitgesloten van het corpus. (Zie bijlage A en bijlage B voor meer informatie over de in- en exclusie van zinnen).

Tabel 9. Aantal woorden opgenomen in het complete corpus

Vertaalrichting	Brontaal	Doeltaal	Totaal
NL>DE	68.384	64.175	132.559
DE>NL	61.589	66.850	128.443
Totaal	129.973	131.025	261.002

Tabel 10. Aantal woorden opgenomen in het juridisch deelcorpus

Vertaalrichting	Brontaal	Doeltaal	Totaal
NL>DE	32.751	30.119	62.870
DE>NL	29.501	32.154	61.659
Totaal	62.252	62.273	124.529

Tabel 11. Aantal woorden opgenomen in het deelcorpus proza

Vertaalrichting	Brontaal	Doeltaal	Totaal
NL>DE	35.633	34.056	69.689
DE>NL	32.088	34.696	66.784
Totaal	67.721	68.752	136.473

4.2. Manuele extractie

De extractie heeft geheel met de hand plaatsgevonden. Als uitgangspunt dienden daartoe de woordfrequentielijsten. Deze lijsten zijn gegenereerd door gebruik te maken van de programmeeromgeving van Excel (Visual Basic for Applications VBA). Hierin kunnen woorden relatief eenvoudig geheel automatisch herkend én geturfd worden. Als volgende stap dienden de werkwoordsvormen samengenomen te worden tot infinitieven en meervoudsvormen moesten bij de enkelvoudsvormen geteld worden. Let wel dat de frequentielijsten alleen als hulpmiddel dienen en niet als eindproduct. Aan de hand van de woorden zonder context was namelijk in een heel aantal gevallen niet te bepalen tot welke woordsoort een woord hoorde (bijv. *gezond*, *arm* en *drukke*). Voor elk woord de tekst raadplegen om hierachter te komen zou veel tijd kosten en valt dan ook buiten het doel van dit onderzoek. Echter is in geval van twijfel bij composita wel altijd teruggevallen op de context om zo vast te stellen of een woord al dan niet een nominaal compositum is (bijv. *botervet*).

De manuele stappen zijn een tijdrovend proces geweest, maar bieden wel grote voordelen. Op deze manier kon namelijk zicht worden verkregen op criteria die van belang zijn om nominale composita aan te merken. Alleen de nominale composita, waarbij het rechterlid dus een zelfstandig naamwoord is, zijn gemarkeerd en geanalyseerd. Een deel van de analyse kon dus reeds tijdens de extractie uitgevoerd worden, doordat dit volledig manueel gedaan is. Opvallend is dat een definitie van composita in veel onderzoek ontbreekt of bij nader inzien misschien zelfs bewust weggelaten is. Bij het aanduiden van composita is ervan uitgegaan dat het tweede lid een zelfstandig naamwoord is op het moment dat het in Van Dale aangemerkt is als zelfstandig naamwoord en ook die betekenis heeft binnen het compositum (niet: *'houding'* in *'huishouding'*). Ook woorden die met behulp van derivaten (bijv. *certificaathouder*) een zelfstandig naamwoord vormen en in Van Dale staan, werden derhalve tot de composita gerekend.

'Neo-klassieke composita' (bijv. *bureaucratie*), 'Splintercomposita' (bijv. *telecommunicatie*), samenkoppelingen (bijv. *mens-erger-je-niet*) en samentrekkingen (bijv. *Brexit*) zijn overeenkomstig niet meegenomen evenals substantiveringen (bijv. *het haarwassen*) niet meegenomen zijn. Ook woorden uit een vreemde taal, plaats-, lands-, stad-, dorp-, straat-, merk-, bedrijfs-, voor- en achternamen zijn uitgesloten, omdat daarvan niet bekend is waar ze semantisch van afstammen. Zekerheidshalve is van composita die zich in het grijze gebied bevinden gepoogd de etymologie te achterhalen op de site van DWDS en etymologiebank.nl.

4.3. Annotatie

De data zijn kwantitatief geanalyseerd. Alvorens te bepalen is of de aard composita van Nederlandse vertalingen van Duitse teksten overeenkomstig is met de aard composita van Nederlandse bronteksten, dienen de composita aan categorieën toegekend te worden.

Allereerst is gekeken naar de woordsoorten van de afzonderlijke leden. Het bepalen van de woordsoort van het eerste lid dat voorafgaat aan het zelfstandig naamwoord bleek een bruikbaar hulpmiddel om te bepalen of iets al dan niet een compositum is. Tabel 12 geeft de gebruikte categorieën naar woordsoort, met afkortingen en concrete voorbeelden uit het corpus weer.

Tabel 12. Gebruikte categorieën naar woordsoort met voorbeelden

	Afkorting	Volledig	Voorbeeld Duits	Voorbeeld Nederlands
1	AF-ZN	Afkorting - zelfstandig naamwoord	EWG-Vertrag	ACS-banaan
2	BN-ZN	Bijvoeglijk naamwoord - zelfstandig naamwoord	Montanvertrag	nietigverklaring
3	Frase-ZN	Frase/zin - zelfstandig naamwoord	Bittfüruns-Gebet	kat-en-muisspel
4	Naam-ZN	Naam (van een persoon, straat etc.) - zelfstandig naamwoord	Peacock-Test	Dyon-arrest
5	Rest	Restcategorie (bijwoord, voorzetsel, tussenwerpsel, lidwoord, voegwoord, bijvoeglijk naamwoord voornaamwoord, & letter) - zelfstandig naamwoord	Hauptzollamt	quasi-beroepszaak
6	TW-ZN	Telwoord - zelfstandig naamwoord	Erstaufführung	90% -regel
7	WW-ZN	Werkwoord - zelfstandig naamwoord	Druckkopf	steunregeling
8	ZN-ZN	Zelfstandig naamwoord - zelfstandig naamwoord	Altölbeseitigungsunternehmen	habitatrictlijn

In Tabel 12 zijn direct ook een aantal composita opgenomen waarvan niet direct duidelijk wordt of het een compositum betreft en in geval het een compositum betreft, tot welk soort dit compositum behoort. Zo is ‘kat-en-muisspel’ een voorbeeld van een samenkoppeling in een compositum en vormt ‘steunregeling’ een compositum met dubbele motivatie (Kienpointner 1985: 3-5), omdat het woord te lezen is als ‘regeling om te steunen’ of ‘regeling die steun biedt’. ‘Altölbeseitigungsunternehmen’ is duidelijk een drieledig woord. Men dient zich dan eerst af te vragen of er ‘Beseitigungsunternehmen’ voor ‘Altöl’ mee bedoeld wordt, of een ‘Unternehmen’ voor de ‘Altölbeseitigung’. De categorisatie naar het aantal leden vormt dus een belangrijk onderdeel in deze stap.

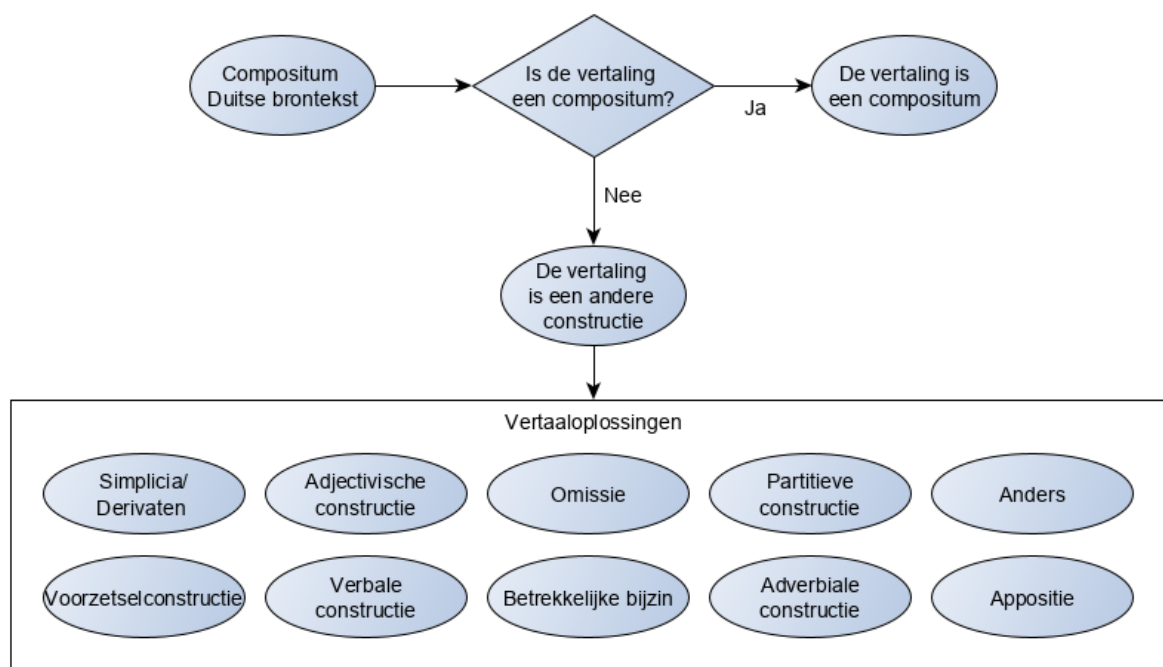
Als derde wordt er een onderscheid gemaakt tussen ‘vaste composita’ – de composita voorzien van een vertaling in het tweetalig woordenboek Van Dale of een omschrijving in het eentalig woordenboek Duden dan wel Van Dale – en ad-hoc-composita. De reden hiervoor is dat dit vast te stellen is aan de hand van kwantitatieve data om op deze manier te toetsen of een bepaalde samenstelling gangbaar is in de Duitse of de Nederlandse taal. Op het moment dat het compositum teruggevonden kan worden in eerdergenoemde woordenboeken, dan is er sprake

van een ‘vast compositum’ en dus van gangbaar Nederlands. In het geval dat deze niet teruggevonden wordt, dan wordt dit compositum in dit onderzoek bestempeld als ‘ad-hoc-compositum’. Strikt genomen kunnen een of meerdere van deze ad-hoc-composita dan nog steeds in andere woordenboeken voorkomen. Daarnaast zijn er eindeloos veel mogelijkheden composita te vormen in beide talen, waardoor ze niet allemaal in het woordenboek opgenomen kunnen worden. Composita waarbij de spelling lichtelijk afwijkt van het woord dat opgenomen is in het woordenboek (bijv. *produktie* en *productie*) worden geteld als zijnde vaste composita. Op het moment dat een samenstelling enkel weergegeven wordt als voorbeeld bij een ander woord en dus geen eigen lemma heeft, wordt deze ook meegenomen (bijv. *werkreis* bij het lemma *reis*).

Over de vertaling van ‘Richtlinie’ en ‘Mitgliedsstaat’ – woorden die beide bijna 120 keer voorkomen in de juridische tekst – hoeft een vertaler naar verwachting nauwelijks na te denken. Je zou kunnen zeggen dat de vertalingen ‘richtlijn’ en ‘lidstaat’ niet te vermijden zijn. Als specifieke woorden die vaak voorkomen als gevolg van het onderwerp van de tekst zo vaak meegenomen worden in de analyse maken ze een wezenlijk deel ervan uit, waardoor deze een onrealistisch beeld geven van de categorisaties. Denk bijvoorbeeld aan een tekst met inktcartridges als thema waarbij veelvuldig voorkomen van dit woord de resultaten sterk kan beïnvloeden. Bij de opdeling in categorieën is dan ook naar unieke composita gekeken. Elk compositum is in dat geval maar één keer meegeteld, ongeacht de frequentie waarin ze voorkomen.

Als tweede stap worden de afzonderlijke vertaalparen verzameld en geanalyseerd om zo de vraag naar hoe composita in de vertaalrichting DE>NL in de regel vertaald worden te kunnen beantwoorden. Daartoe wordt om te beginnen het aandeel bepaald waarin composita met een compositum vertaald worden. Hierna zullen de composita ingedeeld worden naar de categorieën hierboven, maar zullen ook de andere constructies onderverdeeld worden naar de vertaaloplossingen van Campe (zie Figuur 1). Campe (2008) schrijft de categorie ‘identieke vertaling’ toe aan woorden op het moment dat de afzonderlijke leden ervan een equivalente vertaling zijn van de overeenkomstige leden in het compositum uit de brontaal. Het voorbeeld dat in De Bock (2015) aangehaald is, is het vertaalpaar ‘Innenseite – binnenkant’. Dit is geen identieke vertaling, omdat het equivalent van ‘Seite’ ‘zijde’ is en niet ‘kant’, terwijl ‘binnenkant’ wel gangbaarder is in de Nederlandse taal. Daarnaast is de etymologische herkomst waarmee de vertaling van de afzonderlijke leden samenhangt niet altijd te

achterhalen. Het is daarom ook dat in het gehanteerde beslisschema (Figuur 2) de termen ‘identieke vertaling’ en ‘identiek compositum’ achterwege gelaten zijn.

Figuur 2. Beslisschema vertaaloplossingen van composita uit Duitse bronteksten

Om erachter te komen of vertalingen uit het Duits meer composita bevatten dan overeenkomstige niet-vertaalde Nederlandse teksten worden de nominale compositadichtheden als laatste berekend. Op vergelijkbare wijze als in het geval van NN-compositadichtheden (De Metsenaere et al., 2016: 5) kan namelijk ook het relatieve voorkomen van nominale composita in de vorm van een dichtheid berekend worden, zie Vergelijking 2.

$$Z_2 = \frac{X_2}{Y} * 100\% \quad [\%] \quad \text{Vergelijking 2}$$

Met:

X_2 = totaal aantal nominale composita tokens

Y = totaal aantal tokens in de gehele tekst

Z_2 = dichtheid nominale composita

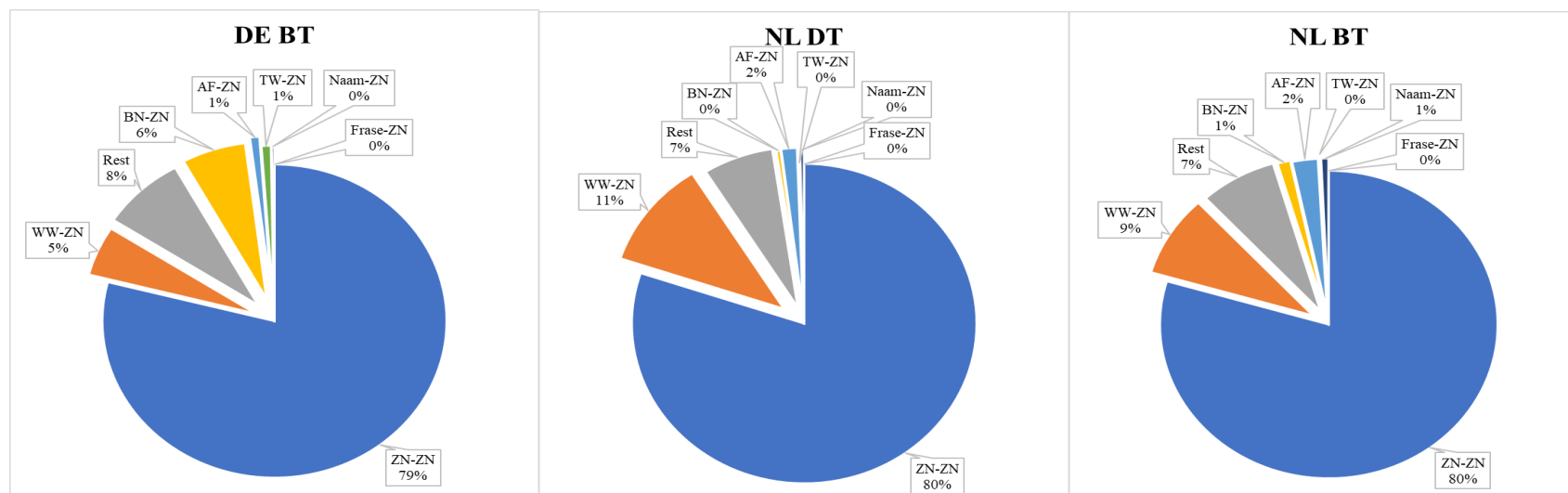
5. Resultaten

In deze paragraaf komen allereerst de algemene resultaten aan bod betreffende de categorisaties van de unieke composita uit de verschillende teksten: de Duitse bronteksten (hierna: DE BT), de Nederlandse doeltteksten (hierna: NL DT) en de Nederlandse bronteksten (hierna: NL BT), waarna de vertaalparen erbij genomen worden om daaruit vertaalstrategieën te destilleren. Als laatst volgt er een weergave en vergelijking van de compositadichtheden.

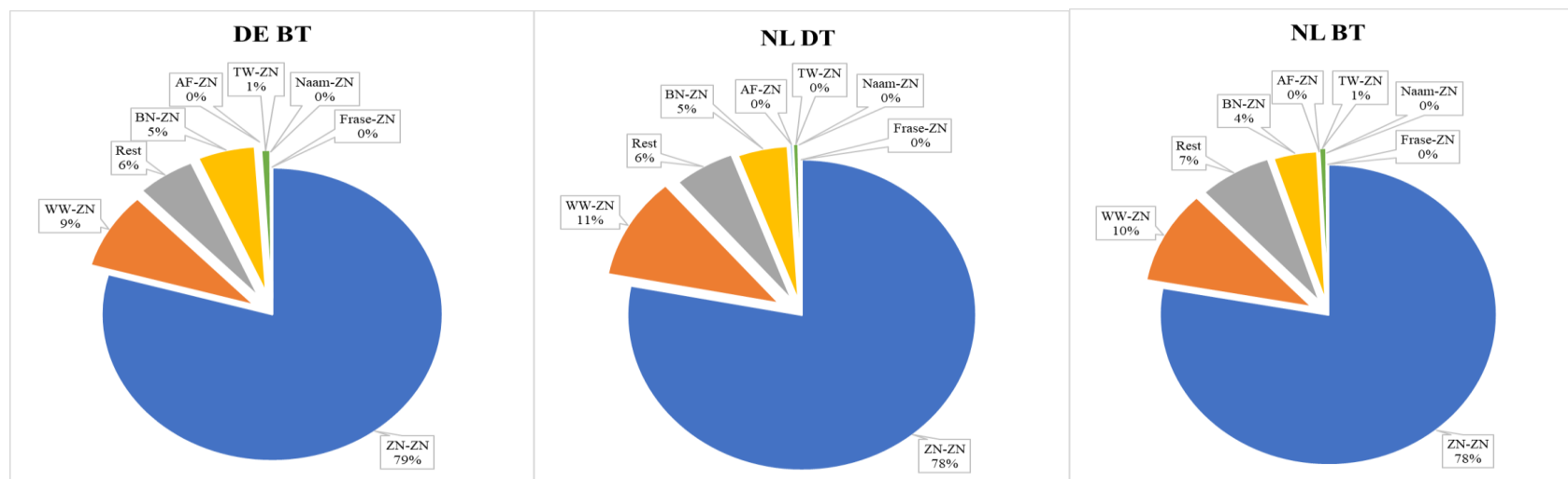
5.1. Indeling naar categorisaties van de composita

Tabel 3 geeft een vergelijking weer van de categorisatie van de composita naar woordsoort voor het juridisch deelcorpus. Uit de resultaten blijkt dat NN-composita (categorie ZN-ZN) aanzienlijk vaker voorkomen dan de overige categorieën voor alle drie de teksten (DE BT, NL DT, NL BT). De DE BT bestaat voor 79% uit NN-composita, de NL DT en de NL BT voor 80%. Op vergelijkbare wijze geeft Figuur 4 de categorisatie weer van de composita naar woordsoort voor het corpus proza. Het percentage ZN-ZN voor de DE BT is 79%, en voor zowel de NL DT als de NL BT is dit 78%. Deze resultaten komen daarmee sterk overeen met de resultaten van het juridisch deelcorpus.

Opvallend is dat de DE BT in het juridisch deelcorpus meer composita bevatten waarvan het eerste lid een bijvoeglijk naamwoord is (6%) in vergelijking met de overeenkomstige NL DT (0%) en de NL BT (1%). In bijlage C is een compleet overzicht van de categorisatie naar de woordsoort van de afzonderlijke leden opgenomen.

Figuur 3. Aantallen composita naar categorisatie van woordsoort van unieke composita (juridisch deelcorpus)

Figuur 4. Aantallen composita naar categorisatie van woordsoort van unieke composita (deelcorpus proza)

De composita zijn ook op te delen naar het aantal leden. In Tabel 13 is de verhouding tussen tweeledige, drieledige en vierledige composita geschetst. Opvallend is dat de NL BT, die vertegenwoordigd zijn in het juridisch deelcorpus, geen enkel meerledig compositum bevatten dat uit vier leden bestaat, de rest van de teksten bevatten er slechts enkele. Verder is op te maken dat het juridisch deelcorpus een marginaal groter aandeel aan composita bevat dat uit meer dan twee leden bestaat (DE BT: 13,9%, NL DT: 9,6%, NL BT: 11,6%) dan het deelcorpus proza (DE BT: 9,9%, NL DT: 6,9%, NL BT: 5,9%). Zie bijlage D voor een compleet overzicht van de categorisatie naar het aantal leden.

Tabel 13. Opdeling naar aantal leden unieke nominale composita

		Unieke nominale composita	Tweeledig		Drieledig		Vierledig	
			Aantal	% van aantal nominale composita	Aantal	% van aantal nominale composita	Aantal	% van aantal nominale composita
Juridisch	DE brontekst	800	689	86,1%	103	12,9%	8	1,0%
	NL doelttekst	548	495	90,3%	49	8,9%	4	0,7%
	NL brontekst	571	505	88,4%	66	11,6%	0	0,0%
Proza	DE brontekst	934	841	90,0%	88	9,4%	5	0,5%
	NL doelttekst	796	741	93,1%	51	6,4%	4	0,5%
	NL brontekst	740	696	94,1%	43	5,8%	1	0,1%

Omdat er reeds eerder uitspraken gedaan zijn over deze categorisatie, maar deze op basis van NN-composita gedaan zijn, worden in Tabel 14 ook de verhoudingen getoond uitgaande van dit soort composita. Wellmann stelde aan de hand van de resultaten uit het ‘*German Innsbruck Corpus*’ over de DE BT vast dat er zo’n 10% (1991: 13) van de NN-composita drieledig en 1,5% (ibid.: 20) vierledig is. De percentages uit dit corpus liggen hoger in het geval van drieledige (juridisch: 15,3%, proza: 11,3%) en lager in het geval van vierledige composita (juridisch: 0,9%, proza: 0,4%).

Tabel 14. Opdeling naar aantal leden unieke NN-composita

		Unieke NN-composita totaal	Tweeledig		Drieledig		Vierledig	
			Aantal	% van aantal NN-composita	Aantal	% van aantal nominale composita	Aantal	% van aantal nominale composita
Juridisch	DE brontekst	634	531	83,8%	97	15,3%	6	0,9%
	NL doeltekt	439	395	90,0%	40	9,1%	4	0,9%
	NL brontekst	455	398	87,5%	57	12,5%	0	0,0%
Proza	DE brontekst	742	655	88,3%	84	11,3%	3	0,4%
	NL doeltekt	620	572	92,3%	46	7,4%	2	0,3%
	NL brontekst	576	534	92,7%	41	7,1%	1	0,2%

Alle vierledige composita uit het corpus zijn in Tabel 15 op een rijtje gezet.

Tabel 15. Aanwezige vierledige composita in het corpus

Juridisch		Proza	
Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Altölbeseitigungsunternehmen	huisartsgeneeskunde	Bittfüruns-Gebet	betovergrootmoeder
Altölsammelunternehmen	marktdeelnemer-nieuwkomer	Dreispitz-Haarwuchs	bid-voor-ons-gebed
Bergbau-Angestelltenkasse	voorzorgsmaatregel	Haifischflossennase	driepunts-haargroei
Binnenschiffahrtsweg	woonplaatsvoorwaarde	MRAP-Minenfahrzeug	grotemensen-zinsnede
Gleichbehandlungsgrundsatz		Sechsuhrlockenschlag	landheer-nieuwe-stijl
Huisartsgeneeskunde*			
Regionalfördermaßnahme			
Tatbestandsmerkmal			

*Nederlandse combinatie van woorden :‘Commissie van Beroep Huisartsgeneeskunde’ en ‘College voor Huisartsgeneeskunde’

Daar de resultaten in Figuur 4, Tabel 13 en Tabel 14 van de NL DT en NL BT van de categorisaties nauwelijks van elkaar afwijken, zal het soort compositum in de teksten naar verwachting nauwelijks iets afdoen aan de ontvangst door de lezer. In de opdeling tussen vaste composita en ad-hoc-composita is daarentegen wel een verschil tussen de NL DT en NL BT op te merken. Vaste composita zijn composita die voorzien zijn van een vertaling in het tweetalig woordenboek Van Dale of een omschrijving in het eentalig woordenboek Duden in het geval van Duitse composita of in het eentalig woordenboek Van Dale in het geval van Nederlandse. Het eentalig woordenboek is erbij genomen, omdat veel constructies toch veelvoorkomend zijn in de Duitse resp. Nederlandse taal, ondanks dat ze niet in het tweetalig woordenboek voorkomen wat ook blijkt uit de resultaten die uit Tabel 16 naar voren komen (107-92-102; 115-118-94). Het aantal composita dat zich wel in het tweetalig woordenboek bevindt, maar

niet in het eentalig woordenboek is daarentegen gering (bijv. *Ankaufspreis*, *Turnkunst*, *winstuitkering* en *kolenfornuis*). (Een compleet overzicht van de composita die behoren tot deze categorie is te vinden in Tabel 27 in bijlage E. Let wel dat er in het schema uitgegaan is van het tweetalig woordenboek DE>NL in het geval van Duitse composita, en van het tweetalig woordenboek NL>DE in het geval van Nederlandse composita. Dat het woordenboek DE>NL gebruikt is, komt overeen met de werkwijze van Campe (2008). Volledigheidshalve is eveneens het tweetalig woordenboek Van Dale geraadpleegd om te bepalen tot welke categorieën de Nederlandse composita behoren. Dit is toch een extra toets om de gangbaarheid van de woorden te testen, hoewel het nauwelijks voorkomt dat een compositum wel te vinden is in het tweetalig woordenboek, maar niet in het eentalig woordenboek. Dit geldt ook voor de Duitse composita in het corpus.

Tabel 16. Voorkomen unieke composita in het tweetalig woordenboek en het eentalig woordenboek

		Niet (TT)- Niet (ET)	Niet (TT)- Wel (ET)	Wel (TT)- Wel (ET)	Wel (TT)- Niet (ET)
		Aantal	Aantal	Aantal	Aantal
Juridisch	DE BT	370	107	312	11
	NL DT	199	92	252	5
	NL BT	252	102	214	3
Proza	DE BT	267	115	543	9
	NL DT	167	118	508	3
	NL BT	126	94	518	3

	Ad-hoc-composita
	Vaste composita

De donkergrijze kolom in Tabel 16 geeft de aantallen woorden weer welke zowel niet in het twee- als in het eentalig woordenboek voorkomen, en geeft daarmee dus ook meteen het aantal ad-hoc-composita weer. De som van de overige kolommen maakt vervolgens de categorie van de vaste composita uit. In Tabel 17 is deze opdeling uitgewerkt en omgezet naar percentages. Wat uit deze resultaten blijkt is dat de NL DT in beide deelcorpora percentsgewijs minder ad-hoc-composita bevatten dan de DE BT. In het juridisch deelcorpus valt het percentage aan ad-hoc-composita in de NL DT (36%) zelfs een stuk lager uit dan de NL BT (44%). Wellicht reduceren de vertalers het aantal ad-hoc-composita liever tot een minimum. In de opdeling naar het voorkomen in het woordenboek is een groot verschil op te merken tussen de twee afzonderlijke genres. De teksten uit het deelcorpus proza bevatten composita die in veruit de meeste gevallen in een van de woordenboeken terug te vinden zijn, terwijl het juridisch corpus aanzienlijk veel composita bevat die niet in een van beide woordenboeken terug te vinden zijn.

Dit ligt er mogelijk aan dat het vakjargon betreft, dat alleen in juridische woordenboeken een plek krijgt.

Tabel 17. Ad-hoc-composita vs vaste composita van unieke composita

		Unieke nominale composita	Vast compositum		Ad-hoc- compositum	
		Aantal	Aantal	% van aantal nominale composita	Aantal	% van aantal nominale composita
Juridisch	DE BT	800	430	54%	370	46%
	NL DT	548	349	64%	199	36%
	NL BT	571	319	56%	252	44%
Proza	DE BT	934	667	71%	267	29%
	NL DT	796	629	79%	167	21%
	NL BT	741	615	83%	126	17%

Bij de vaste composita zijn de composita meegeteld die geen eigen lemma kennen, maar als voorbeeld bij een ander lemma gegeven worden (bijv. *olie* – *afvalolie*, *boer* – *bollenboer*, *rechter* – *rechterarm* en *leerling* – *leerling-verpleger*) alsmede de twee woorden die enkel in een voorbeeldzin bij een ander kernwoord terechtgekomen zijn ('de trekking van het *tv-beeld*' bij het lemma 'trekking' en 'de concurrentieverhouding scheeftrekken' bij het lemma 'scheeftrekken').

Om de resultaten van de Duitse bronteksten uit het deelcorpus proza naast de resultaten uit Campe (2008) te kunnen leggen moeten de verhoudingen vastgesteld worden op basis van de NN-composita. In dit corpus is 54% (401 v.d. 742 unieke Duitse NN-composita) terug te vinden in het tweetalig woordenboek DE>NL tegenover 55% in Campe's corpus. Van de 341 (742-401) composita die niet in het tweetalig woordenboek terug te vinden zijn (46%) is er precies als in Campe's corpus nog eens 29% (100) wel aanwezig in het eentalig woordenboek Duden. De NN-composita in dit deelcorpus proza kennen dus eenzelfde trend als de composita uit het corpus van Campe.

5.2. De vertaling van composita in Nederlandse vertalingen uit het Duits

Aan de hand van de gebruikte categorisaties ter analyse is vervolgens, onafhankelijk van de factoren die van invloed zijn op het vertaalproces, bepaald welke beslissingen er voortgekomen zijn uit het proces van vertaling. Duidelijk wordt dat er in het juridisch deelcorpus in 541 gevallen sprake is van een compositum dat vertaald wordt met een compositum, wat gelijk staat

aan 53% (van de 1.020 vertaalparen), in het deelcorpus proza is dat maar liefst in 670 vertaalparen (van de 965 vertaalparen) het geval. Laatstgenoemd resulteert in een aandeel van 69,4% dat correspondeert met de 70% die Campe (2008) eerder in haar onderzoek noemde.

Tabel 18 toont aan dat composita in de vertaalrichting DE>NL in de regel met composita bestaande uit hetzelfde aantal leden vertaald worden. Onder de categorie ‘tweeledig > drieledig’ vallen vertaalparen waarbij de vertaling een explicitering aanduidt (bijv. *Neubau* – *nieuwbouwhuis*, *Wasserrohr* – *waterleidingbuis* en *Weltstädter* – *wereldstadbewoner*), vertaalparen waarbij de leden binnen de vertaling equivalent zijn, maar onvermijdelijk uit meer leden bestaan (bijv. *Kartoffelpuffer* – *aardappelkoekje*, *Gewerkschaftsheim* – *vakbondstehuis* en *Apfelgehäuse* – *appelklokhuis*) en vertaalparen waarbij de vertaling gevormd is uit een compleet zinsdeel (bijv. *Grundsatz der Rechtssicherheit* – *rechtszekerheidsbeginsel*, *Rente bei/gegen Berufskrankheit* – *beroepsziektepensioen* en *System der Grundversorgung* – *basispensioenregeling*).

Tabel 18. Vertaalparen naar aantal leden

	Juridisch	Proza
Tweeledig - Tweeledig	440	580
Tweeledig - Drieledig	13	22
Tweeledig - Vierledig	1	1
Drieledig - Tweeledig	63	34
Drieledig - Drieledig	21	27
Drieledig - Vierledig	0	1
Vierledig - Tweeledig	2	1
Vierledig - Drieledig	1	2
Vierledig - Vierledig	0	2

Hetzelfde is gedaan voor de categorisatie naar woordsoort van de leden in Tabel 19. Ook uit de resultaten van deze tabel blijkt weer dat de meeste vertaalparen bestaan uit twee composita die binnen dezelfde categorie vallen. Wanneer dat niet het geval is, hangt de keuze in de meeste gevallen samen met de gebruikelijke manier van zeggen in de doeltaal (bijv. *Übersetzungsfehler* – *vertaalfout*, *Rechnungshof* – *Rekenkamer* en *Kautionsregelung* – *waarborgsom*).

Tabel 19. Vertaalparen naar woordsoort van de leden

	Juridisch	Proza
ZN/ZN - ZN/ZN	400	506
ZN/ZN - WW/ZN	29	35
ZN/ZN - BN/ZN	1	3
ZN/ZN - AFK/ZN	0	1
ZN/ZN - Rest	18	3
WW/ZN - ZN/ZN	16	19
WW/ZN - WW/ZN	21	35
WW/ZN - BN/ZN	2	2
BN/ZN - ZN/ZN	14	10
BN/ZN - WW/ZN	1	1
BN/ZN - BN/ZN	0	13
BN/ZN - TW/ZN	1	0
BN/ZN - Rest	0	2
Frase/ZN - Frase/ZN	0	1
Naam/ZN - Naam/ZN	2	0
AFK/ZN - ZN/ZN	1	0
AFK/ZN - AFK/ZN	2	1
AFK/ZN - TW/ZN	1	0
TW/ZN - ZN/ZN	1	2
TW/ZN - TW/ZN	0	2
TW/ZN - Rest	1	0
Rest - ZN/ZN	11	5
Rest - WW/ZN	1	1
Rest - BN/ZN	1	1
Rest - AFK/ZN	0	1
Rest - Rest	17	26

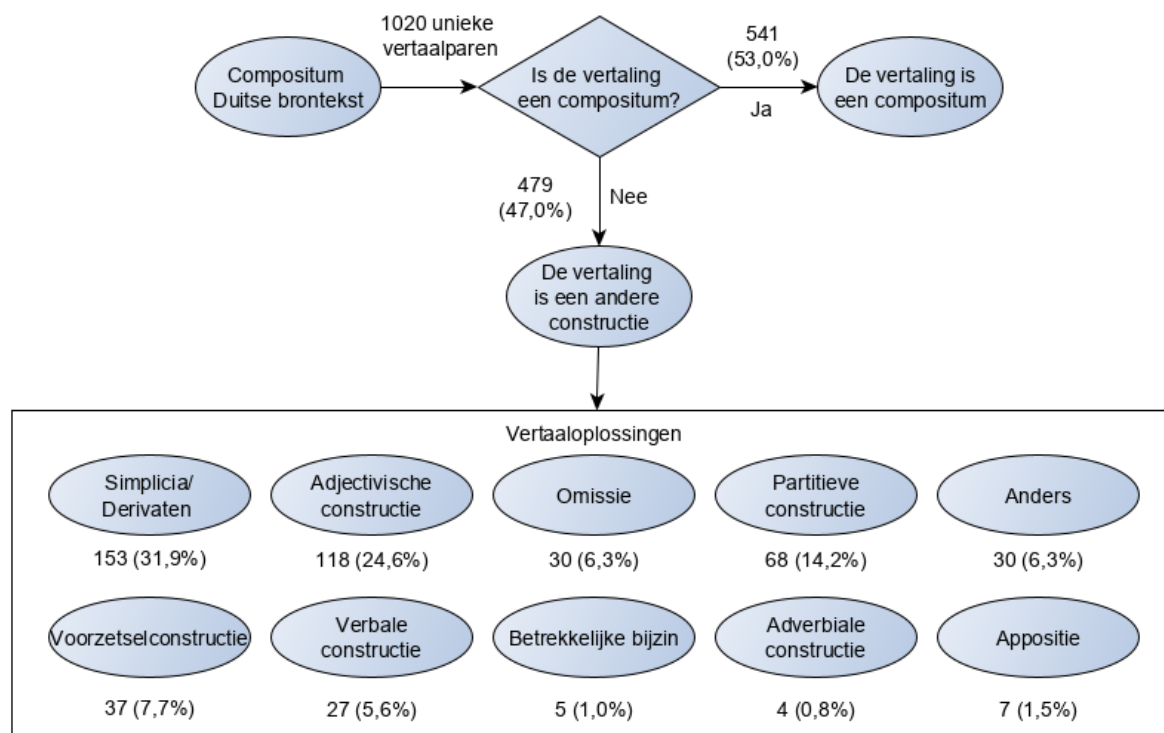
Tabel 20 toont aan dat vaste composita in de vertaalrichting DE>NL in de regel met vaste composita vertaald worden en dat ad-hoc-composita in de regel met ad-hoc-composita vertaald worden. In beide corpora komt het daarnaast vaker voor dat een ad-hoc-compositum met een vast compositum vertaald wordt dan andersom, wat erop duidt dat de vertaling net wat minder ‘onbekende’ composita in zich bergt dan de brontekst waarop deze gebaseerd is.

Tabel 20. Aantal vertaalparen vaste composita en ad-hoc-composita vertaald met vast compositum of ad-hoc-compositum

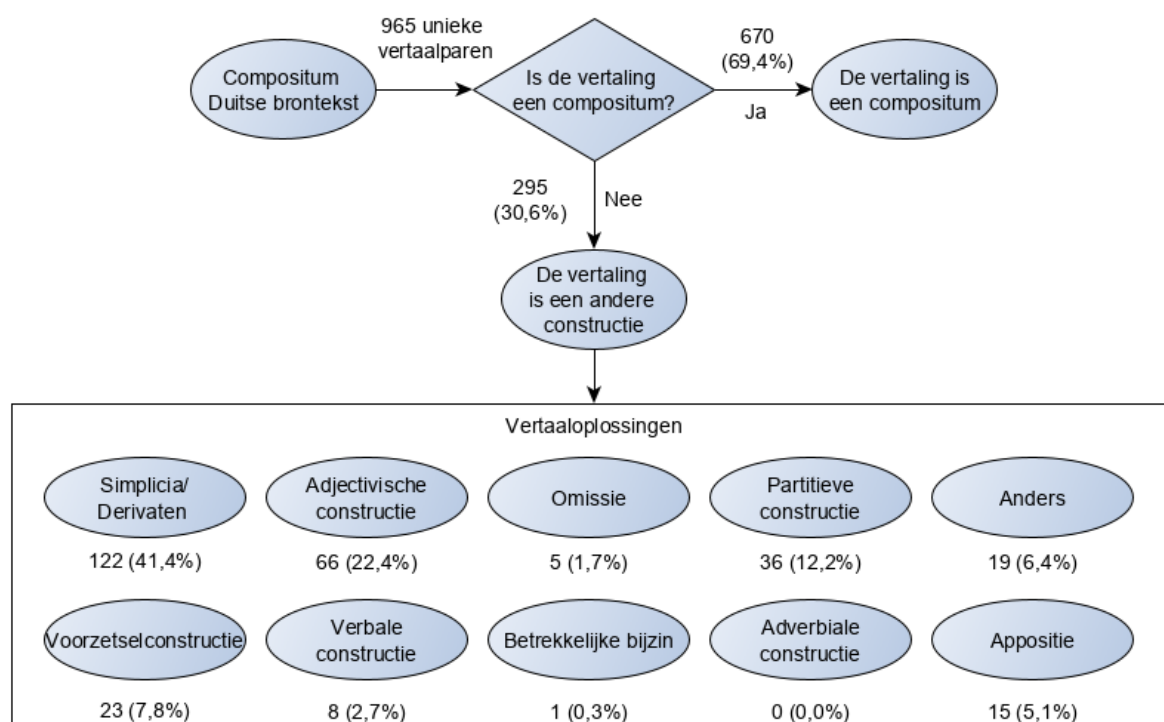
	Juridisch	Proza
Vast compositum - Ad-hoc-compositum	52	31
Vast compositum - Vast compositum	265	453
Ad-hoc-compositum - Ad-hoc-compositum	131	115
Ad-hoc-compositum - Vast compositum	93	71

Van de vertaalparen waarbij een vast compositum met een ad-hoc-compositum vertaald is, is de vertaling toch vaak aan de zogenaamde ‘identieke vertaling’ toe te schrijven. Dergelijke vertaalcombinaties zullen een Nederlander niet vreemd in de oren klinken, ondanks dat ze niet in het woordenboek te vinden zijn (bijv. *Gemeinschaftsrecht* – *gemeenschapsrecht*, *Lieferauftrag* – *leveringsopdracht*, *Diskriminierungsverbot* – *discriminatieverbod*, *Sozialversicherungssystem* – *volksverzekeringstelsel*, *Ausfuhrlizenz* – *uitvoercertificaat*, *Rechtsgrundlage* – *rechtsgrondslag*, *Fingernagel* – *vingernagel* en *Küchengerät* – *keukenapparatuur*). Tevens betreft het composita die gevormd zijn uit een compleet zinsdeel (bijv. *Erfordernisses der Staatsangehörigkeit* – *nationaliteitsvereiste*, *Rente bei/gegen Berufskrankheit* – *beroepsziektepensioen*, *Zeitraum der Erklärung* – *aangifteperiode* en *Ortsverein der Eisschützen* – *curling-vereniging*) of woorden die uit het Duits behouden zijn (bijv. *Finanzgericht*, *Bundesfinanzhof*, *Bundesverwaltungsgericht* en *Reichspost*). Een complete lijst met vertaalparen is opgenomen in Tabel 30 in bijlage E.

Uiteindelijk is ook het beslisschema (zie Figuur 2) voor de twee genres afzonderlijk ingevuld om zo de verdeling over de gebruikelijke vertaaloplossingen te bepalen (zie Figuur 5 en Figuur 6). Buiten dat composita in juridische teksten minder vertaald worden met composita dan in verhalend proza (53% - 69,4%), is ook opvallend dat de ‘andere constructies’ in beide deelcorpora met name aan de categorie ‘simplicia/derivaten’ toe te kennen zijn (31,9% - 41,4%), gevolgd door de adjectivische constructie en de partitieve constructie. Mogelijk werd een compositum op deze momenten vermeden, omdat het in een niet-bestaand of ongebruikelijk compositum zou resulteren.

Figuur 5. Ingevuld beslisschema vertaaloplossingen van composita uit Duitse bronteksten (juridisch deelcorpus)

Figuur 6. Ingevuld beslisschema vertaaloplossingen van composita uit Duitse bronteksten (deelcorpus proza)

Interessant zijn ook de vier vertaalparen, waarbij de vertaling uit twee composita bestaat: [Wasserenergie – water- en energievoorziening], [Abhilfemaßnahme – maatregelen om de niet-nakoming], [Beamtenpension – pensioenregeling voor overheidspersoneel] en [Beamtenpensionssystem – pensioenregeling voor overheidspersoneel].

5.3. Noties van ‘*shining through*’ en normalisatie

Aan de hand van de compositadichtheden kunnen ten slotte uitspraken gedaan worden over het effect van de brontekst. Op het moment dat er naar verhouding meer composita aanwezig zijn in de NL DT dan in de NL BT en de oorzaak in het relatieve voorkomen van composita in de DE BT zou kunnen liggen, getuigt dit van het ‘*shining through*’-effect. Anderzijds is er sprake van normalisatie op het moment dat de NL DT proportioneel beduidend minder composita in zich bergen dan de NL BT, terwijl de DE BT er wel meer bevatten en daar dus niet toe geleid kunnen hebben. De compositadichtheden, voor zowel alle nominale composita, als ook voor de NN-composita in het specifiek zijn opgesomd in Tabel 21. De DE BT bevatten ook in dit corpus meer composita dan hun overeenkomstige NL DT en NL BT. De dichtheden van de nominale composita in de NL DT en NL BT duiden geen significant verschil aan. Opvallend is wel dat de dichtheden van de nominale composita binnen het juridisch deelcorpus circa een factor 2 hoger uitvallen dan de corresponderende dichtheden van het deelcorpus proza.

De NN-compositadichtheden zijn ook opgenomen, omdat deze dan te vergelijken zijn met de bevindingen van De Metsenaere et al. (2016) waarin een corpus gebruikt is met enkel het genre van verhalend proza. De NN-compositadichtheden van dit deelcorpus proza (2,6%; 2,1%; 1,9%) komen nagenoeg overeen met die in De Metsenaere et al. (2016) (2,4%; 1,7%; 1,7%). De percentages van de NL DT tonen de grootste afwijking met een verschil van 0,4%. Het juridisch deelcorpus kent respectievelijk dichtheden van 5,6%, 3,6% en 3,8% welke weer circa een factor 2 hoger liggen ten opzichte van het verhalend proza.

Tabel 21. Dichtheid van nominale composita en NN-composita

		Totaal aantal nominale composita tokens in alle teksten		Totaal aantal nominale composita tokens		Totaal aantal NN-composita tokens		Unieke nominale composita
		Aantal	Aantal	nominale composita-dichtheid	Aantal	NN-composita-dichtheid	Aantal	
Juridisch	DE BT	29.501	2.175	7,4%	1.655	5,6%	800	
	NL DT	32.154	1.611	5,0%	1.157	3,6%	548	
	NL BT	32.751	1.714	5,2%	1.251	3,8%	571	
Proza	DE BT	32.088	1.114	3,5%	845	2,6%	937	
	NL DT	34.696	990	2,9%	743	2,1%	796	
	NL BT	35.633	898	2,5%	669	1,9%	741	

Naast het bepalen van de dichtheid van composita, moet er vastgesteld worden welk aandeel aan composita uit de Nederlandse vertalingen – direct of indirect, bewust of onbewust – voortkomt uit de bronteksten. Dit is mogelijk door van het aantal composita in de NL DT te bepalen of er in de DE BT ook een compositum gebruikt is of dat er in de NL DT juist een compositum is geïntroduceerd op plaatsen waar in de DE BT geen compositum ingezet is. Zoals op te maken is uit Tabel 22 is gemiddeld zo'n 80% van de composita die gebruikt zijn in de NL DT gelinkt aan een compositum uit de DE BT. Er wordt hier uitgegaan van het totaal aantal composita in de NL DT.

Tabel 22. Aantallen en aandeel vertaalkparen compositum vertaald met een compositum

	Totaal aantal tokens in alle teksten	Nominale composita		Compositum vertaald met een compositum	
	Aantal	Aantal	Dichtheid	Aantal	% van aantal nominale composita
Juridisch	32.154	1.611	5,0%	1.323	82,1%
Proza	34.696	990	2,9%	785	79,3%

In de overige circa 20% van de gevallen is er dus een compositum geïntroduceerd op plekken waar het Duits dat niet doet. Het gaat dan in de regel om oplossingen waarbij men geen keuze heeft, oplossingen om een werkwoordconstructie onder woorden te brengen, herhalingen ter explicitering, constructies die in de Nederlandse taal minder gangbaar zijn of om constructies met de affixen 'linker-' en 'rechter-' die in het Nederlands gebruikelijker zijn dan in het Duits. Voorbeelden zijn (in de volgorde van brontekstwoord-vertaling):

- 1) DE BT Es entstand ein *Kapitel* seiner Dissertation: Eine Interpretation des Hegelschen Begriffs Subjektiver Geist.
NL DT Er ontstond een hoofdstuk van zijn dissertatie. Een interpretatie van Hegels begrip subjectieve geest.
(Menasse: 1991-79)
- 2) DE BT In meinen Fachbüchern konnte ich praktisch nur einen einzigen zutreffenden Risikofaktor für die schwere Erkrankung meiner Mutter in ihrem relativ jungen Alter finden: ihre Gene.
NL DT In mijn vakliteratuur kon ik feitelijk maar één enkele risicofactor vinden die van toepassing was op de ernstige ziekte van mijn moeder op haar relatief jonge leeftijd: haar genen.
(Hein: 2004-32)
- 3) DE BT Dass mir nichts anderes übrig blieb, als die tägliche Verlängerung und Schrumpfung von Pauls Lust zum Alltag zu zählen, so wie die Omeletts in der Pfanne.
NL DT Dat er niets anders opzat dan de dagelijkse verlenging en verschrompeling van Pauls lust als onderdeel van het dagelijks leven te beschouwen, net zoals de omeletten in de pan.
(Florescu: 2008-165)

- 4) DE BT Sie fragt auch nach dem Karl, dem Mann der Gertrud, ob er denn noch lebe, der damals das Kind so ungeschickt gehalten habe und so schweigsam gewesen sei, sie fragt, ob sie denn noch mehr Kinder geboren hätte – ja, zwei, sagt die Gertrud, und verstummt gleich wieder –, und ob es ihr bei den anderen Geburten besser gegangen sei, als bei dieser Geburt des Franz, als sie so geschrien habe vor Schmerzen, und es vierzehn Stunden gedauert habe, indes ihrer, der Luis, schon längst auf der Welt war, ob sie noch wisse, wie dann der Arzt gekommen sei und gesagt habe, man müsse das Kind herauschneiden, und sie das nicht gewollt und dann schließlich den Franz doch so geboren habe.
NL DT Ze vraagt ook of Karl nog leeft, de man van Gertrud, die het kind toen zo onhandig vasthield en zo stil was. Ze vraagt of ze nog meer kinderen heeft gekregen – ja, twee, zegt Gertrud en ze zwijgt meteen weer –, en of het haar bij de andere bevallingen beter is vergaan dan bij de geboorte van Franz, toen ze veertien uur heeft liggen schreeuwen van de pijn, terwijl haar eigen Luis allang geboren was. Of ze nog weet dat de dokter toen kwam en zei dat het kind met de keizersnee verlost moest worden en zij dat niet wilde en Franz ten slotte toch op de gewone manier heeft gekregen.
 (Erpenbeck: 2001-85)
- 5) DE BT Jedoch darf der freie Dienstleistungsverkehr als fundamentaler Grundsatz des Vertrages nur durch Regelungen beschränkt werden, die durch das Allgemeininteresse gerechtfertigt sind (und die für alle im Hoheitsgebiet des Bestimmungsstaats tätigen Personen oder Unternehmen gelten), und zwar nur insoweit, als dem Allgemeininteresse nicht bereits durch die Rechtsvorschriften Rechnung getragen ist, denen der Leistungserbringer in dem Staat unterliegt, in dem er ansässig ist.
NL DT Evenwel mag het vrij verrichten van diensten, als grondbeginsel van het Verdrag, slechts worden beperkt door regelingen die hun rechtvaardiging vinden in het algemeen belang en die gelden voor iedere persoon of onderneming die op het grondgebied van de betrokken staat werkzaam is, voor zover dit belang niet reeds wordt gewaarborgd door de regels waaraan de dienstverrichter is onderworpen in de Lid-Staat waar hij is gevestigd.
 (Lenz: 1990-672)
- 6) DE BT Das Licht vom Hof fiel in den schattigen Raum, ließ leuchtende Fliesen auf dem Boden entstehen.
NL DT Het licht van de binnenplaats viel binnen in de schaduwrijke ruimte, liet stralende tegels op de vloer achter.
 (Fatah: 2014-75)
- 7) DE BT Soweit sie vorsieht, daß Beseitigungsunternehmen eine Genehmigung brauchen, ist tatsächlich nicht zu erkennen, wieso davon die Dienstleistungsfreiheit berührt sein könnte, jedenfalls wenn – was Sache der die Richtlinie durchführenden Mitgliedstaaten ist – Genehmigungen nur nach technischen Gesichtspunkten und ohne Diskriminierung im Sinne von Artikel 59 EWGV erteilt werden.
NL DT In zoverre deze bepaalt, dat verwijderingsbedrijven over een vergunning moeten beschikken, valt immers niet in te zien, hoe de vrije dienstverrichting daardoor zou kunnen worden geraakt, althans wanneer – en dit is de zaak van de Lid-Staten die de richtlijn uitvoeren – de vergunningen uitsluitend op grond van technische criteria en zonder discriminatie in de zin van artikel 59 EEG-Verdrag worden afgegeven.
 (Lenz: 1984-534)
- 8) DE BT Ob ein Rechtsschutzinteresse für die vorliegende Klage gegeben ist, erscheint unter dem Blickwinkel fraglich, daß der Auftrag aufgrund der Ausschreibung vom 29. August 1987 vergeben war, ohne daß die Ausschreibung richtlinienkonform veröffentlicht worden wäre.
NL DT Het procesbelang bij het onderhavige beroep lijkt twijfelachtig, gezien het feit dat de opdracht op grond van de aanbesteding van 29 augustus 1987 is geplaatst zonder dat de aanbesteding conform de richtlijn was bekendgemaakt.
 (Lenz: 1991-3675)
- 9) DE BT Die Verantwortlichkeit kann auf verschiedenen Ebenen entstehen: Sei es, daß der Mitgliedstaat eine Einrichtung schafft beziehungsweise unterstützt, um gemeinschaftsrechtlich unverträgliche Handelspraktiken zu fördern, sei es, daß der Staat Initiator einer gemeinschaftsrechtswidrigen Finanzleistung ist, die im übrigen erst durch dessen Genehmigung Rechtsverbindlichkeit erlangt.
NL DT Die verantwoordelijkheid kan op verschillende niveaus ontstaan: hetzij dat de Lid-Staat een lichaam opricht of steunt om met het gemeenschapsrecht onverenigbare handelspraktijken te bevorderen, hetzij dat de Staat het initiatief neemt tot een met het gemeenschapsrecht strijdige financiële prestatie, die trouwens eerst door zijn goedkeuring rechtskracht verkrijgt.
 (Lenz: 1991-3673)

- 10) DE BT In der rechten Ecke glüht ein kleiner Kohlenherd, und auf ihm ein großer, gußeiserner Topf.
NL DT In de rechterhoek gloeit een kolenfornuisje waarop een grote, gietijzeren pan staat.
(Trojanow: 1996-107)
- 11) DE BT Der Junge legte die linke Hand in den Rücken, in der rechten hielt er das Blatt, er holte Luft, dann aber ließ er das Blatt vor sich auf den Boden fallen und beugte seinen schrägen Aristokratenkopf zur Seite.
NL DT De jongen legde de linkerhand op zijn rug, in zijn rechter hield hij het blad, hij haalde diep adem, maar toen liet hij het blad op de grond vallen en boog zijn scheve aristocratenhoofd opzij.
(Biller: 1994-198)

6. Variabele van afzonderlijke teksten

Of de noties van normalisatie en ‘*shining through*’ in het geval van *composita* invloed hebben op het effect dat de vertaling heeft op de lezer van de vertaling, hangt van meerdere factoren af. Een aantal van de factoren zijn al ondervangen door de manier waarop het onderzoek vorm gekregen heeft. Zo is vooraf al vastgesteld dat de samenstelling ook een veel gebruikt woordvormingsprocedé is in beide talen, wat een voorwaarde is om onderzoek te doen naar een dergelijk fenomeen. De vertaalrichting is daarbij ook van belang, aangezien een *compositum* nog nét iets sneller in het Duits opduikt dan in het Nederlands. Op basis van de hypothese dat een grotere dichtheid van *composita* in de teksten verhalend proza te vinden zouden zijn, is vooraf besloten de twee continu los van elkaar te benaderen. Genoemde variabelen behoeven dus niet meer uiteengezet te worden. Een variabele die daarentegen de resultaten nog wel beïnvloed kan hebben, is die van de afzonderlijke teksten. Daar wordt dan ook in het vervolg nader naar gekeken.

Een tekst kan een algemeen thema dragen binnen het genre. Met name in het juridisch genre is er een verscheidenheid aan thema’s op te merken. Zo gaat een van de vertegenwoordigde teksten bijvoorbeeld over cartridges (Kokott: 2006, 62005CC0250) en andere over afgewerkte olie (Lenz: 1984, 61983CC0240), over televisie-uitzending van bioscoopfilms (Lenz: 1985, 61983CC0298) en over toeristengidsen (Lenz: 1993, 61992CC0375). Dergelijke thema’s brengen eigen combinaties aan *composita* met zich mee en deze komen vaker voor (bijv. *Tintenkartusche*, *Altöl*, *Fernsehgesellschaft*, *Fremdenführerlaubnis*, *Fremdenführerdiplom* etc.). Mogelijk zouden dit soort teksten dan ook het gemiddelde omhoog drijven. Een berekening van de *compositadichtheid* geeft inzicht in de uitschieters. Allereerst zijn hiertoe de aantallen *composita* per tekst op een rijtje gezet. Het percentage van het totaal aantal woorden van de afzonderlijke teksten is in het vervolg berekend, zodat deze naast de percentages uit Tabel 21 gelegd konden worden. Door deze werkwijze zou niet alleen vastgesteld kunnen worden of er werken zijn die uitlopen op de rest, maar zouden duidelijke verschillen tussen de periodes ook opvallen.

De gegevens van het juridisch corpus zijn in Tabel 23 en Tabel 24 genoteerd. De percentages die hoger zijn dan het gemiddelde percentage (DE BT: 7,4%, NL DT: 5,0%, NL BT: 5,2%) zijn groen gemarkeerd, de lagere rood. Als het aantal rode tegenover het aantal groene vakjes wordt gezet, kan geconstateerd worden dat de *composita* gelijk verdeeld zijn over de werken. Het valt daarnaast op dat getallen bij de DE BT en de NL DT van de afzonderlijke werken veelal allebei

in het groen of allebei in het rood staan. Zijn beide percentages in het rood weergegeven, dan heeft zowel de brontekst als ook de overeenkomstige vertaling bijgedragen aan een afname van het gemiddeld aantal composita in alle teksten tezamen. Zijn ze beide groen gemarkeerd, dan hebben ze beide bijgedragen aan een toename van het gemiddeld aantal composita. Omdat dit zo vaak voorkomt, kan dit duiden op een invloed van de brontekst op de vertaling wat betreft het relatieve voorkomen van composita.

Tabel 23. Aantallen en aandeel composita in afzonderlijke teksten DE BT en NL DT (juridisch deelcorpus)

Conclusies	Taal	Woorden totaal	Composita	
		Aantal	Aantal	Percentage van totaal aantal woorden
61980CC0246	DE	2142	191	8,9%
	NL	2334	126	5,4%
61982CC0071	DE	2029	138	6,8%
	NL	2078	123	5,9%
61982CC0179	DE	1869	79	4,2%
	NL	1977	51	2,6%
61983CC0240	DE	1891	132	7,0%
	NL	2011	95	4,7%
61983CC0298	DE	2281	99	4,3%
	NL	2536	60	2,4%
61987CC0051	DE	1539	143	9,3%
	NL	1686	89	5,3%
61988CC0021	DE	1445	144	10,0%
	NL	1592	103	6,5%
61989CC0154	DE	1523	95	6,2%
	NL	1697	61	3,6%
61989CC0247	DE	1231	118	9,6%
	NL	1387	96	6,9%
61991CC0285	DE	1460	89	6,1%
	NL	1565	72	4,6%
61992CC0375	DE	1402	86	6,1%
	NL	1540	62	4,0%
61993CC0044	DE	1426	93	6,5%
	NL	1512	67	4,4%
61998CC0432	DE	968	60	6,2%
	NL	1127	34	3,0%
61998CC0347	DE	1325	108	8,2%
	NL	1412	75	5,3%
61999CC0294	DE	1230	99	8,0%
	NL	1327	85	6,4%
62000CC0351	DE	1040	95	9,1%
	NL	1101	77	7,0%
62002CC0152	DE	1111	84	7,6%
	NL	1326	86	6,5%
62002CC0037	DE	1189	95	8,0%
	NL	1355	77	5,7%
62003CC0512	DE	1384	137	9,9%
	NL	1529	94	6,1%
62005CC0250	DE	1016	80	7,9%
	NL	1062	73	6,9%

Tabel 24. Aantallen en aandeel composita in afzonderlijke teksten NL BT (juridisch deelcorpus)

Conclusies	Woorden totaal	Composita	
	Aantal	Aantal	Percentage van totaal aantal woorden
61981CC0006	1523	94	6,2%
61981CC0079	1631	142	8,7%
61982CC0276	1506	59	3,9%
61983CC0185	1683	58	3,4%
61984CC0249	1768	102	5,8%
61987CC0269	1715	77	4,5%
61988CC0174	1670	89	5,3%
61989CC0117	1926	109	5,7%
61989CC0261	1864	69	3,7%
61991CC0009	1977	109	5,5%
61992CC0132	1491	61	4,1%
61993CC0356	1524	122	8,0%
62000CC0266	1395	81	5,8%
61999CC0449	1651	64	3,9%
61999CC0280	1753	84	4,8%
62000CC0378	1406	96	6,8%
62002CC0237	1346	73	5,4%
62003CC0079	1390	15	1,1%
62003CC0211	1465	99	6,8%
62005CC0244	2067	113	5,5%

Eveneens zijn de gegevens uit het deelcorpus proza gehaald en in Tabel 25 en Tabel 26 uitgewerkt en vergeleken met de compositadichtheden (DE BT: 3,5%, NL DT: 2,9%, NL BT: 2,5%). Over het deelcorpus proza valt ook te zeggen dat de composita gelijk verdeeld zijn over de werken en dat de bronteksten invloed lijken te hebben op de doeltteksten. Opvallend is dat het werk van Trojanow het enige werk is waar meer composita in de vertaling terug te vinden zijn dan in het origineel.

Tabel 25. Aantallen en aandeel composita in afzonderlijke teksten DE BT en NL DT (deelcorpus proza)

Schrijvers brontekst	Taal	Woorden totaal		Composita
		Aantal	Aantal	Percentage van totaal aantal woorden
Erpenbeck	DE	2843	102	3,6%
	NL	2923	88	3,0%
Hein	DE	1601	65	4,1%
	NL	1714	60	3,5%
Florescu	DE	1178	24	2,0%
	NL	1263	25	2,0%
Menasse	DE	1730	26	1,5%
	NL	1832	26	1,4%
Biller	DE	3246	96	3,0%
	NL	3457	85	2,5%
Kehlmann	DE	1198	32	2,7%
	NL	1288	29	2,3%
von Schirarch	DE	1334	51	3,8%
	NL	1410	37	2,6%
Handke	DE	3053	151	4,9%
	NL	3503	110	3,1%
Jelinek	DE	1390	59	4,2%
	NL	1495	52	3,5%
Müller	DE	786	35	4,5%
	NL	850	36	4,2%
Walser	DE	1324	35	2,6%
	NL	1449	34	2,3%
Kirchhoff	DE	1054	25	2,4%
	NL	1148	21	1,8%
Grass	DE	1545	103	6,7%
	NL	1755	85	4,8%
Trojanow	DE	1584	55	3,5%
	NL	1733	66	3,8%
Duve	DE	1039	32	3,1%
	NL	1110	24	2,2%
Schlink	DE	1172	21	1,8%
	NL	1318	14	1,1%
Zeh	DE	1434	56	3,9%
	NL	1568	43	2,7%
Roche	DE	1040	26	2,5%
	NL	1097	24	2,2%
Seethaler	DE	1944	71	3,7%
	NL	2093	60	2,9%
Fatah	DE	1593	54	3,4%
	NL	1690	56	3,3%

Tabel 26. Aantallen en aandeel composita in afzonderlijke teksten NL BT (deelcorpus proza)

Schrijvers brontekst	Woorden totaal		Composita	
	Aantal		Aantal	Percentage van totaal aantal woorden
Brouwers	3273		83	2,5%
Freriks	1287		41	3,2%
Mulisch	2084		42	2,0%
de Loo	1629		47	2,9%
van der Heijden	1542		55	3,6%
de Moor	1670		61	3,7%
Haasse	1901		49	2,6%
van Otten	1497		22	1,5%
Krabbé	1588		29	1,8%
Palmen	2085		21	1,0%
Rosenboom	2243		47	2,1%
van der Meer	1574		33	2,1%
Abdolah	1182		17	1,4%
van der Zijl	2300		67	2,9%
Bakker	1122		39	3,5%
Verhulst	1975		67	3,4%
de Moor	1401		49	3,5%
Gerritsen	966		12	1,2%
Hertmans	2762		88	3,2%
op de Beeck	1552		30	1,9%

Het corpus is middels randomisering opgesteld om selectie tegen te gaan. Het is dus begrijpelijk dat er een gering verschil bestaat tussen de verschillende werken. Over het algemeen zijn de composita toch nog toevallig goed verdeeld uitgevallen.

7. Discussie

Ondanks dat het een corpus geworden is dat bestaat uit representatieve data en het onderzoek nieuwe inzichten geeft in de kenmerken van normalisatie en ‘*shining through*’, zijn er ook bij dit onderzoek verscheidene kanttekeningen te plaatsen.

Allereerst konden de teksten in het deelcorpus proza niet volledig random gekozen worden. Uitgangspunt moest namelijk een lijst zijn met titels die in het corpus terecht konden komen. Buiten dat er al geen lijst bestaat met álle bestaande prozateksten, moest er ook rekening gehouden worden met factoren als toegankelijkheid en periode. Dat zorgde ervoor dat er deels selectief te werk gegaan moest worden, wat onvermijdelijk tot gevolg heeft dat een deel van alle bestaande teksten per definitie uitgesloten is.

In de stap waarin de composita aangeduid werden, kwam ook de kwestie van ‘samenstellende afleidingen’ aan bod (bijv. *werknemer*), welke gemakshalve uit de weg gegaan is door de etymologie zoals verwoord in het woordenboek te volgen. Aangetoond is in ieder geval opnieuw dat de grens tussen samenstelling en afleiding vaag is (zie Booij 2005a).

Als laatste zal het trekken van conclusies een uitdaging gaan vormen. Voor het onderzoek zijn namelijk concrete vertaalproducten onderzocht om een vraag te beantwoorden die over abstracte noties gaat, waarbij het proces ook van invloed is. Enerzijds maakt dit het mogelijk met concrete getallen te komen, anderzijds kan men op deze manier geen grip hebben op de factoren die een vertaalproces uitmaken (vertaalgedrag door gangbaarheid, opeenhopingen van substantieven, logica etc.) en verklaringen kunnen dan ook alleen op basis van aannames gegeven worden. Als men over de noties meer wil zeggen dan wat op basis van de compositadichtheid te concluderen valt, zullen er criteria geformuleerd moeten worden waarmee de noties per vertaalpaar in de vertalingen te identificeren zijn. Deze criteria staan echter nergens uitgewerkt en zonder kwalitatief inzicht (in het vertaalproces) blijft het zelfs met criteria lastig met zekerheid te zeggen welke notie de overhand heeft. Het optreden van een van beide noties kan het onnatuurlijk overkomen van de doeltaal als gevolg hebben, waarbij een verschil teweeggebracht wordt tussen vertaalde teksten in de doeltaal en niet-vertaalde teksten in dezelfde taal. Een criterium dat in dit onderzoek is gebruikt en dat mogelijk op een onnatuurlijke vertaling zou kunnen wijzen is de vergelijking tussen het vast compositum en het ad-hoc-compositum. Ondanks dat ad-hoc-composita als ‘vingernagel’, ‘ouderhelft’ en ‘bergpuinhelling’ inderdaad een onnatuurlijke invloed op de tekst uitoefenen en er dus te

verwachten is dat er van het ‘*shining through*’-effect sprake is, zijn de meeste ad-hoc-composita zoals ‘rechtssituatie’ en ‘haarkruin’ toch wel gangbaar in het Nederlands. De redacties van eentalige en tweetalige woordenboeken hanteren mogelijk een ander beleid wanneer het aankomt op het al dan niet opnemen van composita in het woordenboek, evenals de redacties van woordenboeken in de verschillende talen. Tabel 16, Tabel 28 en Tabel 29 leveren daar bewijs voor. Daaruit is namelijk op te maken dat niet alle composita uit het eentalig woordenboek ook in het tweetalig woordenboek staan en andersom en dat niet alle composita uit het tweetalig woordenboek NL>DE in het tweetalig woordenboek naar andere talen te vinden zijn en omgekeerd. De vergelijking tussen ad-hoc-composita en vaste composita blijkt dan ook geen gepast criterium op basis waarvan er uitsluitel gegeven kan worden over de afzonderlijke vertaalkeuzes.

Dit onderzoek is slechts beperkt tot onderzoek naar één hoofdvraag en enkele deelvragen. Het opgestelde corpus heeft door zijn omvang en verscheidenheid aan genres de potentie om als hulpmiddel te dienen voor elk corpus-gebaseerd onderzoek dat dezelfde genres tracht te onderzoeken. Voor verder onderzoek eigenen thema’s aangaande de categorisaties zich of een vergelijking met andere talen of andere tekstsoorten. Daarnaast zouden andere constructies dan composita gebruikt kunnen worden om te zien of daaruit dezelfde bevindingen naar voren komen.

8. Conclusie

Voor u ligt een corpus-gebaseerd onderzoek naar de interactie tussen de noties van normalisatie en ‘*shining through*’ in het licht van het woordvormingsprocedé van compositie in het vertaalpaar Duits-Nederlands. Eerstgenoemde notie houdt in dat men zich afzet tegen brontaalconventies, terwijl laatstgenoemde verwijst naar de tendens waarbij de linguïstische kenmerken van de brontaal overgenomen worden.

In het voorliggende onderzoek is naar een antwoord op de vraag gezocht, of het veelvoudig gebruik van composita in Duitse teksten in de overeenkomstige Nederlandse vertalingen tot patronen leidt die zich onderscheiden van patronen in niet-vertaalde Nederlandse teksten.

Daartoe is als eerst de vraag beantwoord hoe composita in Nederlandse vertalingen uit het Duits normaliter vertaald worden. Bij 53% van de vertaalparen is een compositum met een compositum vertaald in het juridisch deelcorpus, voor het deelcorpus proza is dit maar liefst op 69,4% van de vertaalparen van toepassing. Uit de analyse op basis van de categorisatie naar het aantal leden is opnieuw bevestigd dat de tweeledige composita veruit de grootste categorie vormen in beide talen (percentages variëren van 86% tot 94%). Ook het grote aandeel dat de NN-composita innemen (78% tot 80%) is in lijn met het uitgangspunt van voorgaande onderzoekers die enkel de NN-composita onderzochten, omdat deze het meest voor zouden komen. De resultaten van de indeling naar het aantal leden, de woordsoort van de leden en de verhouding van vaste en ad-hoc-composita tonen dat er nauwelijks verschillen zijn in de verdeling over de verschillende categorieën tussen NL DT en NL BT, waardoor te verwachten is dat ze op dezelfde manier ontvangen worden door de lezer en geen onnatuurlijke indruk maken.

Op het moment dat de vertaling een andere constructie betreft dan een compositum, is deze in de meeste gevallen toe te schrijven aan de simplicia/derivaten-categorie, gevolgd door de adjectivische constructie en de partitieve constructie.

Juist omdat compositavorming ook een typisch linguïstisch kenmerk is van de doeltaal, wat ook blijkt uit deze resultaten, is inzicht in de aantallen in plaats van in de aard van de composita interessant. Een vertaling zou namelijk ook een onnatuurlijk effect hebben op haar lezer wanneer er overdreven veel of overdreven weinig composita ingezet worden in vergelijking met overeenkomstige Nederlandse bronteksten.

Om tot een antwoord op de vraag te komen of vertalingen uit het Duits meer dan wel aanmerkelijk minder composita bevatten dan overeenkomstige niet-vertaalde Nederlandse teksten, zijn de betreffende nominale compositadichtheden met elkaar vergeleken. De Metsenaere et al. berekenden en vergeleken de NN-compositadichtheden van Duitse bronteksten, Nederlandse doeltteksten en Nederlandse bronteksten. De NN-compositadichtheden in De Metsenaere et al. (2016) bedragen 2,4%, 1,7% en 1,7% en komen nagenoeg overeen met de NN-compositadichtheden van 2,6%, 2,1% en 1,9% in dit deelcorpus proza. De nominale compositadichtheid is in dit onderzoek op eenzelfde wijze berekend. Bij de teksten uit het juridisch deelcorpus is de nominale compositadichtheid van de Duitse bronteksten 7,4%, tegenover 5,0% bij de vertalingen ervan en 5,2% bij andere overeenkomstige Nederlandse bronteksten. Ondanks dat de dichtheden van het juridisch corpus een factor 2 hoger liggen ten opzichte van de resultaten uit het deelcorpus proza (3,5%, 2,9% en 2,5%), kennen de teksten eenzelfde trend. Het wordt duidelijk dat de Duitse teksten aanzienlijk meer composita bevatten dan de Nederlandse vertalingen ervan en Nederlandse bronteksten, wat opnieuw bevestigt dat de gebruikersvoorkeur in beide talen wel degelijk lichtelijk afwijkt, ondanks dat beide talen dezelfde mogelijkheden kennen. Ook de resultaten van de afzonderlijke teksten bevestigen dit gegeven. Op basis van de compositadichtheden van de Nederlandse teksten die dicht bij elkaar liggen kan vastgesteld worden dat noch *'shining through'* noch normalisatie de overhand over de andere heeft. De combinatie van beide noties leidt in het ideale geval tot een natuurlijke verhouding aan composita, die niet per definitie afwijkend is van de verhouding in overeenkomstige niet-vertaalde Nederlandse teksten. Een bidirectionele invloed van de noties op vertaalde teksten, zoals Teich (2003) die aanhaalde in de hypothesen, kan helaas niet met zekerheid bevestigd worden, maar zou wel een logische verklaring zijn voor de overeenkomende compositadichtheden. Dit staat haaks op de hypothese die aanvankelijk gesteld is, waarin de verwachting naar voren kwam dat de compositadichtheden duidelijk zouden getuigen van het *'shining through'*-effect.

Genre-specifiek zijn er weinig verschillen op te merken wat betreft de noties. Opvallend is wel dat de conclusies twee keer zoveel composita bevatten als de prozateksten en dat deze aanzienlijk vaker ad-hoc-composita zijn. Dit gegeven is opnieuw niet in overeenstemming met wat vooraf gesteld werd in de hypothese, namelijk dat originele romans over het algemeen in beide talen meer composita zouden bevatten dan juridische conclusies vanwege de verhalende vorm en het creatieve karakter ervan. Een groter aantal composita in de brontekst blijkt geen effect te hebben op de verhouding van de compositadichtheden.

9. Literatuur

- Abdolah, K. (2003). *Portretten en een oude droom*. Breda: De Geus.
 ———. (2005). *Dawuds Traum*. Stuttgart: Klett-Cotta. Übersetzt von: Kuby, C.
- Al-Shabab, O. S. (1996). *Interpretation and the Language of Translation: Creativity and Conventions in Translation*. Janus: Edinburgh.
- Äugst, G. (2001). *Gefahr durch lange und kurze Wörter? Lang- und Kurzwortgefahr? LKWGefahr?* In Stickel, G. (Hg.). *Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz – Aktueller lexikalischer Wandel*. Berlin / New York: De Gruyter. p. 210-238
- Baker, M. (1993). Corpus linguistics and translation studies – Implications and applications. In: Baker, M., Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.). *Text and Technology*. In Honour of John Sinclair (p. 233-250). Amsterdam: John Benjamins.
 ———. (1996). Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. In: Somers, H. *Terminology, LSP and Translation*. Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins. p. 175-186.
 ———. (2001). Patterns of idiomaticity in translated vs. Original English. *EST Congress Translation Studies*. 30 augustus – 1 september. Kopenhagen.
- Bakker, G. (2006). *Boven is het stil*. Amsterdam: Cossee.
 ———. (2008). *Oben ist es still*. Frankfurt/Main: Suhrkamp. Übersetzt von: Ecke, A.
- Baroni, M. & Bernardini, S. (2006). *A new approach to the study of Translationese: machinelearning the difference between original and translated text*. *Literary and Linguistic Computing*, 21(3). p. 259–74.
- Bauer, L. (1978). *The grammar of nominal compounding*. Odense: Odense University Press.
 ———. (2003) *Introducing Linguistic Morphology*. Second Edition. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Becher, V. (2010). *Abandoning the notion of “translation-inherent” explicitation. Against a dogma of translation studies*. *Across languages and Cultures*, 11(1). p. 1-28.
- Berg, T. (2017). *Compounding in German and English: A quantitative translation study*. *Languages in Contrast*, 17:1. p. 43-68.
- Bernardini, S. (2015). *Translation*. In: Biber, D. & Reppen, R. eds. *The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. p. 515-536.
- Bernardini, S. & Zanettin, F. (2004). *When is a universal not a universal? Some limits of current corpus-based methodologies for the investigation of translation universals*. In: Mauranen, A. & Kujamäki, P. (2004). *Translation Universals: Do They Exist?* Amsterdam: John Benjamins. p. 51-64.
- Biller, M. (1994). *Land der Väter und Verräter*. Keulen: Kiepenheuer & Witsch.
 ———. (1996). *Land van vaders en verrader*. Amsterdam: Meulenhoff. Vertaald door Westing, van, P.
- Blum-Kulka, S. (1986). *Shifts of Cohesion and Coherence in Translation*. In: House, J. & Blum-Kulka, S. (Hrsg.): *Interlingual and intercultural communication* (p. 17-35). Tübingen: Günter Nar.
- Boogmans, L. (2015). *Deutsche Übersetzungen niederländischer Nominalkomposita: Ähnlichkeiten und Unterschiede*. Unpublizierte Masterarbeit. Universiteit Gent – Faculteit Letteren en Wijsbegeerte.
- Booij, G.E. (1990b). *Complexe werkwoorden en de niveauordeningshypothese*. *Spektator* 19. p. 234-244.
 ———. (1992). *Compounding in Dutch*. *Rivista di Linguistica*, 4(1).
- Booij, G. & Van Santen, A. (1998). *Morfologie. De woordstructuur van het Nederlands* (2de druk). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Brouwers, J. (1981). *Bezonden rood*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
 ———. (1984). *Versunkenes Rot*. Zürich: Nagel & Kimche. Übersetzt von: Weil, G.

- Campe, P. (2008). *Dutch translation alternatives for the German compound*. Unveröffentlichtes Manuskript, 15. AILA Weltkongress, August 2008: Essen.
- Chesterman, A. (2001). *Classifying translation universals*. Third EST Congress Translation Studies. 30 augustus – 1 september. Kopenhagen.
- . (2004). *Beyond the particular*. In: Mauranen, A. & Kujamäki, P. (2004). *Translation Universals: Do They Exist?* Amsterdam: John Benjamins. p. 33-50.
- De Bock, E. (2015). *Niederländische Übersetzungen deutscher Nominalkomposita: Ähnlichkeiten und Unterschiede*. https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/212/598/RUG01-002212598_2015_0001_AC.pdf.
- De Boor, H. (1972). *Über dreisilbige und zweisilbige Komposita und Derivata im Nibelungenlied, bei Gottfried und Hartmann. Ein Beitrag zur Frage des Verhältnisses von Sprachrhythmus und Versrhythmus*.
- De Loo, T. (1989). *Isabelle*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- . (1993). *Schönheit, komm, der Tag ist halb vergangen*. München: Deutscher Taschenbuch. Übersetzt von: Still, R.
- De Metsenaere, H. (2020). *Explizierung und Implizierung deutscher und niederländischer Nominalkomposita. Eine korpusbasierte Studie übersetzter literarischer und nicht-literarischer Texte*. <https://biblio.ugent.be/publication/8643709/file/8643711.pdf>
- De Metsenaere, H., Vandepitte, S., & Van de Velde, M. (2016). *Dutch and German nounnoun compounds in translation*. *Lebende Sprachen*, 61(1), p. 117-147.
- Deprez, J. (2014). *Übersetzungen von deutschen Nominalkomposita ins Niederländische: semantische und syntaktische Aspekte*. https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/162/251/RUG01-002162251_2014_0001_AC.pdf.
- De Sutter, G., Goethals, P., Leuschner, T., & Vandepitte, S. (Eds.). (2012). *Towards methodologically more rigorous corpus-based translation studies*. *Across languages and cultures*, 13(2). p. 137–143.
- De Sutter, G. & Lefer, M. (2020). *On the need for a new research agenda for corpus-based translation studies: A multi-methodological, multifactorial and interdisciplinary approach*. *Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice*, 28(1). p. 1-23.
- Donalies, E. (2005). *Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick* (2. Auflage). Tübingen: Gunter Narr.
- . (2009). *Eine Mandeltorte ist eine Torte mit Mandeln. Was ist eine Herrentorte? Bedeutung nominaler Komposita*. https://ids-pub.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/2330/file/Donalies-Eine_Mandeltorte-2009.pdf.
- Duff, A. (1981). *The Third Language: Recurrent Problems of Translation into English*. Oxford: Pergamon Press.
- Duve, K. (1999). *Regenroman*. Frankfurt/Main: Eichborn.
- . (2001). *Regenroman*. Breda: De Geus. Vertaald door: Bussink, G.
- DWDS – *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*. (z.d.). DWDS. <https://www.dwds.de/>
- Erpenbeck, J. (2001). *Tand*. Frankfurt/Main: Eichborn.
- . (2002). *Atropa belladonna*. Amsterdam: Van Gennep. Vertaald door Schippers, E.
- Etymologiebank.nl*. (z.d.). <http://etymologiebank.nl/>
- EUR-Lex — Access to European Union law — choose your language*. (z.d.). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/>
- Fatah, S. (2014). *Der letzte Ort*. München: Luchterhand.
- . (2017). *In andermans handen*. Amsterdam: Cossee. Vertaald door Bok, de, P.
- Fleischer, W. & Barz, I. (2012). *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin /New York: de Gruyter.

- Florescu, C.D. (2008). *Zaira*. München: C. H. Beck.
- . (2010). *Zaira*. Utrecht: Signatuur. Vertaald door: Groenewoud, O.
- Frawley, W. (1984). *Prolegomenon to a theory of translation*. In: Frawley, W. (eds.). *Translation. Literary, Linguistic and Philosophical Perspectives*. p. 159-175. Newark: University of Delaware Press.
- Freriks, K. (1981). *Hölderlins toren*. Amsterdam: Meulenhoff.
- . (1985). *Hölderlins Turm*. Göttingen: Bert Schlander. Übersetzt von: Engelmann, B.
- Graham, Y., Haddow, B. & Koehn, P. (2019). *Translationese in Machine Translation Evaluation*. Cornell University.
- Gellerstam, M. (1986). *Translationese in Swedish novels translated from English*. In Wollin, L. and Lindquist, H. (eds). *Translation Studies in Scandinavia*. Lund: CWK Gleerup, pp. 88–95.
- Gerritsen, E. (2012). *Dorst*. Breda: De Geus.
- . (2014). *Mutters letzte Woche*. Berlin: Berlin. Übersetzt von: Blatnik, M.
- Grass, G. (1992). *Unkenrufe*. Göttingen: Steidl.
- . (1992). *Onheilspad*. Amsterdam: Meulenhoff. Vertaald door Gielkens, J.
- Gunkel, L. & Zifonun, G. (2008). *Constraints on relational-adjective noun constructions: A comparative view on English, German and French*. *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik* 56. p. 283–302.
- Haase, H.S. (1992). *Heren van de thee*. Amsterdam: Em. Querido's.
- . (1995). *Die Teebarone*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt. Übersetzt von Csollány, M.
- Handke, P. (1981). *Kindergeschichte*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- . (1985). *Kindergeschiedenis*. Amsterdam: Arbeiderspers. Vertaald door Hom, H.
- Hein, J. (2004). *Vielleicht ist es sogar schön*. München: Piper.
- . (2006). *Misschien is het zelfs wel mooi*. Amsterdam: Arbeiderspers. Vertaald door: Hauth-Grubben, G.
- Heringer, H. J. (1984). *Wortbildung: Sinn aus dem Chaos*. *Deutsche Sprache*, 12. p. 1-13.
- . (2004). *Interkulturelle Kommunikation - Grundlagen und Konzepte*. Tübingen/Basel: UTB/Francke.
- Hertmans, S. (2013). *Oorlog en terpentijn*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- . (2014). *Der Himmel meines Großvaters*. Berlin: Hanser. Übersetzt von: Wilhelm, I.
- Hüning, M. (2010). *Adjective + Noun Constructions Between Syntax and Word Formation in Dutch and German*. In Onysko, A. & Sascha, M. (Hrsg.). *Cognitive Perspectives on Word Formation*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. p. 195-218.
- Hüning, M. & Schlücker, B. (2010). *Konvergenz und Divergenz in der Wortbildung - Komposition im Niederländischen und im Deutschen*. In Dammel, A., Kürschner, S. & Nübling, D. (2010). *Kontrastive Germanistische Linguistik*. Hildesheim/Zürich/New York: Georg Olms. p. 783-825.
- Huning, M., Vogl, U., Wouden, T., van der & Verhagen, A. (eds.) (2006) *Nederlands tussen Duits en Engels*. Handelingen van de workshop op 30 september en 1 oktober 2005 aan de Freie Universität Berlin. Leiden: SNL (SNL-reeks, 15).
- House, J. (2008). *Beyond Intervention: Universals in Translation?* *Trans-kom*. p. 6-19.
- How to count word frequency in a cell range [UDF]*. (z.d.). Get digital help. <https://www.get-digital-help.com/excel-udf-word-frequency/>
- Ilisei, I. (2013). *A Machine Learning Approach to the Identification of Translational Language: An Inquiry into Translationese Learning Models*. PhD thesis, Wolverhampton, UK: University of Wolverhampton. <http://clg.wlv.ac.uk/papers/ilisei-thesis.pdf>.

- Jelinek, E. (1986). *Die Klavierspielerin*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch. [oorspronkelijke uitgave: 1983, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt]
 ———. (1986). *De pianiste*. Amsterdam: Van Genneep. Vertaald door Davids, T.
- Kehlmann, D. (2005). *Die Vermessung der Welt*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
 ———. (2006). *Het meten van de wereld*. Amsterdam: Em. Querido. Vertaald door: Vogelaar, J.
- Kienpointner, A.M. (1985). *Wortstrukturen mit Verbalstamm als Bestimmungsglied in der deutschen Sprache*. Innsbruck: Universität Innsbruck.
- Kirchhoff, B. (1990). *Infanta*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
 ———. (1992). *Infanta*. Amsterdam: Meulenhoff. Vertaald door: Brouwer, C.
- Klaudy, K. (2001). The asymmetry hypothesis. Testing the asymmetric relationship between explicitations and implicitations. Third EST Congress 30 augustus – 1 september. Kopenhagen.
- Koninklijke Bibliotheek*. (z.d.). Nationale Bibliotheek van Nederland. <https://www.kb.nl/>.
- Krabbé, T. (1997). *De grot*. Amsterdam: Bert Bakker.
 ———. (1999). *Die Grotte*. München: Limes. Übersetzt von: George, S.
- Laviosa, S. (1996). *The English Comparable Corpus (ECC): A Resource and a Methodology for the Empirical Study of Translation*. Umist: Department of Language Engineering.
 ———. (2002). *Corpus-based Translation Studies: Theory, Findings, Applications. Approaches to translation studies*. Amsterdam & New York: Rodopi
- Malmkjær, K. (1997). *Punctuation in Hans Christian Andersen's Stories and in Their Translations into English*. In: Poyatos, F. *Nonverbal Communication and Translation. New Perspectives and Challenges in Literature, Interpretation and the Media*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins. p. 151-162.
- Marchand, H. (1969). *The categories and types of present-day English word-formation*. Munich: Beck.
- Mattens, W.H.M. (1984). *De voorspelbaarheid van tussenklanken in nominale samenstellingen*. Tijdschrift voor neerlandici: Wolters-Noordhoff.
- Mauranen, A. (2004). *Corpora, universals and interference*. Mauranen, A. & Kujamäki, P. (2004). *Translation Universals: Do They Exist?* Amsterdam: John Benjamins. p. 65-82.
- Ménasse, R. (1994). *Selige Zeiten, brüchige Welt*. Frankfurt/Main: Suhrkamp. [oorspronkelijke uitgave: 1991, Salzburg: Residenz]
 ———. (1996). *Zalige tijden, breekbare wereld*. Amsterdam: Arbeiderspers. Vertaald door: Beers, P.
- Moor, de, M. (2007). *De overtreder*. Amsterdam: Em. Querido's.
 ———. (2010). *Amsterdam und zurück*. Berlin: Suhrkamp. Übersetzt von: Hüsmert, W.
- Moor, de, M. (1991). *Eerst grijs dan wit dan blauw*. Amsterdam: Contact.
 ———. (1993). *Erst grau dann weiß dann blau*. München: Hanser. Übersetzt von: Baryga, H.
- Mulisch, H. (1987). *De pupil*. Amsterdam: De Bezige Bij.
 ———. (1989). *Augenstern*. München: Hanser. Übersetzt von: Hertog-Vogt, den, M.
- Müller, H. (1995). *Der Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch. [oorspronkelijke uitgave: 1986, Berlijn: Rotbuch]
 Müller, H. (1988). *De mens is een grote fazant*. Breda: De Geus. Vertaald door: Bruurmijn, J.
 ———. (2008). *Feuchtgebiete*. Keulen: DuMont.
- Noninckx, J. (2015). *The Translation of German Nominal Compounds in Dutch and English: a Syntactic and Semantic Analysis*. https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/212/593/RUG01-002212593_2015_0001_AC.pdf.

- Op de Beeck, G. (2014). *Kom hier dat ik u kus*. Amsterdam: Prometheus.
- . (2016). *Komm her und lass dich küssen*. München: btb. Übersetzt von: Hessel, I.
- Øveras, L. (1998). *In search of the third code: an investigation of norms in literary translation*. *Meta* 43(4). p. 571-589.
- Palmen, C. (1999). *De erfenis*. Amsterdam: CPNB.
- . (2001). *Die Erbschaft*. Zürich: Diogenes. Übersetzt von: Ehlers, H.
- Paloposki, O. (2002). *Variation in Translation. Literary Translation into Finnish 1809-1850*. Helsinki universiteit.
- Popescu, M. (2011). *Studying translationese at the character level*. In: Angelova, G., Bontcheva, K., Mitkov, R., & Nicolov, N. (eds). *Proceedings of RANLP-2011*, p. 634–639.
- Potter, S. (1957). *Modern linguistics*. London: Andre Deutsch.
- Pym, A. (2008). *On Toury's laws of how translators translate*. In: Pym, A., Shlesinger, M. & Simeoni, D. (2008). *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in homage to Gideon Toury*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. p. 311-328.
- Roche, C. (2008). *Feuchtgebiete*. Keulen: DuMont.
- . (2008). *Vochtige streken*. Amsterdam: Bezige Bij. Vertaald door: Misset, M.
- Rosenboom, T. (1999). *Publieke werken*. Amsterdam: EM. Querido's.
- . (2004). *Neue Zeiten*. München: Deutsche Verlags-Anstalt. Übersetzt von: Müller-Haas, M.
- Sanchez, C. (2008). *Consociation and dissociation*. Tübingen: Narr.
- Scalise, S. & Vogel, I. (eds.) (2010). *Cross-disciplinary issues in compounding (Vol. 311)*. John Benjamins Publishing.
- Schäffner, C. & Adab, B. (2001). *The idea of the hybrid tekst in translation: Contact as conflict*. *Across Languages and Cultures*. p. 167-180.
- Schlink, B. (2000). *Liebesfluchten*. Zürich: Diogenes.
- . (2000). *De liefdesval*. Amsterdam: Ambo. Vertaald door: Meijerink, G.
- Schlücker, B. (2012). *Die deutsche Kompositionsfreudigkeit. Übersicht und Einführung*. In: Gaeta, L. & Schlücker, B. (2012). *Das Deutsche als kompositionsfreudige Sprache*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter. p. 1-25.
- Seethaler, R. (2012). *Der Trafikant*. Zürich: Kein & Aber.
- . (2017). *De Weense sigarenboer*. Amsterdam: Bezige Bij. Vertaald door: Nes, van, L.
- Stöhr, I.R. (1987). *Pragmatic factors and nominal compounding: the influence of „deictic” reference in English and German*. In: Asbach-Schnitker, B. & Roggenhofer, J. (eds.). *Neuere Forschungen zur Wortbildung und Historiographie der Linguistik*. Tübingen: Narr. p. 31–39.
- Thomason, S.G. (2001). *Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Toury, G. (1979). *Interlanguage and its manifestations in translation*. *Meta*, 24(2). p. 223–31.
- . (1980). *In Search of a Theory of Translation. The Porter Institute for Poetics and Semiotic*. Tel Aviv University, Tel Aviv.
- . (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- . (2001). *Probabilistic Explanations in Translation Studies: Universals – Or a Challenge to the Very Concept?* EST Congress Translation Studies. 30 augustus – 1 september. Kopenhagen.
- . (2004). *Probabilistic explanations in translation studies: Welcome as they are, would they qualify as universals?* Mauranen, A. & Kujamäki, P. (2004). *Translation Universals: Do They Exist?* Amsterdam: John Benjamins. p. 15 – 32.

- Trosborg, A. (2000). *Translating Hybrid Policial Texts*. In: Trosborg, A. (Ed.). *Analysing Professional Genres*. Amsterdam: John Benjamins. p. 145-158.
- Trojanow, I. (1996). *Die Welt ist groß und Rettung lauert überall*. München: Carl Hanser.
 ———. (2009). *De wereld is groot en overal loert redding*. Breda: De Geus. Vertaald door: Rijnaarts, J.
- Twain, M. (1880/1997). *A tramp abroad*. Londen: Penguin.
- Tymoczko, M. (1998). *Computerized corpora and Translation Studies*. *Meta*, 43(4). p. 652-659.
- Van Dale, J.H., Hendrickx, R., Den Boon, T. & Van der Sijs, N. (2015). *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Utrecht: Van Dale.
- Van der Heijden, A.F.Th. (1990). *Advocaat van de hanen*. Amsterdam: Em. Querido's.
 ———. (1990). *Der Anwalt der Hähne*. Frankfurt/Main: Suhrkamp. Übersetzt von: Beuning, van, H.
- Van der Meer, V. (2002). *Laatste seizoenen*. Amsterdam: Contact.
 ———. (2004). *Abschied von der Insel*. Berlin: Kiepenheuer. Übersetzt von: Holberg, M.
- Van der Sijs, N. (2002). *Uitbreiding van de woordenschat: samenstellingen*. In: *Onze Taal*. Jaargang 71, nummer 1. p. 26. Den Haag: Genootschap Onze Taal.
- Van der Zijl, A. (2004). *Sonny boy*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar
 ———. *Sonny boy: eine Liebe im holländischen Widerstand*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
 Übersetzt von: Madlung, M.
- Van Haeringen, C. B. (1956). *Nederlands tussen Duits en Engels*. Den Haag: Servire.
- Van Halteren, H. (2008). *Source language markers in EUROPARL translations*. In: Scott, D. & Uszkoreit, H. (eds). *COLING 2008, 22nd International Conference on Computational Linguistics, Proceedings of the Conference, 18–22 August 2008, Manchester, UK*. pp. 937–44. <http://www.aclweb.org/anthology/C08-1118> (accessed 12 June 2013).
- Van Oost, A., Willems, A. & de Sutter, G. (2016). *Asymmetric syntactic patterns in German-Dutch translation: a corpus-based study of the interaction between normalisation and shining through*. *International journal of translation*.
- Van Otten, W.J. (1994). *Ons mankeert niets*. Amsterdam: G.A. van Oorschot.
 ———. (1996). *Uns fehlt nichts*. Salzburg: Residenz. Übersetzt von: Böttner, A.
- Vanderauwera, R. (1985). *Dutch Novels Translated into English: The Transformation of a 'Minority' Literature*. Amsterdam: Rodopi.
- Vandevoorde, L. (2020). *Semantic differences in translation: Exploring the field of inchoativity*. Berlin: Language Science Press.
- Verhulst, D. (2007). *De helaasheid der dingen*. Amsterdam: Contact.
 ———. (2007). *Die Beschissenheit der Dinge*. München: Luchterhand. Übersetzt von: Kersten, R.
- Volansky, V., Ordan, N. & Wintner, S. (2013). *On the features of translationese*. In: *Digital Scholarship in the Humanities*, Volume 30, Issue 1, April 2015. p. 98-118.
- Von Schirach, F. (2011). *Der Fall Collini*. München: Piper.
 ———. (2012). *De zaak-Collini*. Utrecht: Arbeiderspers. Vertaald door: Driessen, H. & Hardoar, M.
- Walser, M. (1987). *Dorle und Wolf*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
 ———. (1987). *Dorle en Wolf*. Amsterdam: Amber. Vertaald door Mooij, M.
- Wandruszka, M. (1969). *Sprachen. Vergleichbar und unvergleichlich*. Munich: Piper.

Wellmann, H. (1991). *Morphologie der Substantivkomposita*. In: Ortner, L., Müller-Bollhagen, E., Ortner, H., Wellmann, H., Pümpel-Mader, M. & Gärtner, H. (1991). *Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache*. Vierter Hauptteil: Substantivkomposita. Berlin/New York: Walter de Gruyter.

WorldCat.org: The World's Largest Library Catalog. (z.d.). WorldCat. <https://www.worldcat.org/>.

Zeh, J. (2007). *Schilf*. Frankfurt/Main: Schöffling & Co.

———. (2008). *Vrije val*. Amsterdam: Ambo. Vertaald door Ketelaar, H.

Zimmer, K.E. (1981). *Some general observations about nominal compounds*. In: Lipka, L. & Günther, H. (eds.). *Wortbildung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. p. 233–257.

Bijlage A. In- en exclusie juridisch deelcorpus

Inclusie

Woorden tussen aanhalingstekens waarbij het aannemelijk is dat de AG aanhalingstekens gebruikt omdat het woorden uit een andere taal betreft, bijv.:

“judicial review” (Gerven 1992-7).

Woorden tussen aanhalingstekens waarbij het aannemelijk is dat de AG het woord zelf heeft vertaald (omdat het bijvoorbeeld afkomstig is uit nationale en niet uit Europese wetgeving), bijv.:

„arbeidsleven” dat afkomstig is uit de Britse Social Security Act (Gerven 1992-105). In dit geval wordt ‘arbeidsleven’ in dezelfde conclusie bovendien zowel met als zonder aanhalingstekens gebruikt.

Woorden tussen aanhalingstekens waarbij het om definities van de AG zelf gaat, bijv.:

“Kortheidshalve duid ik deze regel hierna als de „90%-regel” aan.” (Gerven 1992-78).

Exclusie:

Zinnen met tekst tussen aanhalingstekens, met uitzondering van:

de conclusie van de advocaat-generaal;

bedrijfsnamen: De BV Roomboterfabriek „De beste boter” (Themaat 1983-15);

andere namen: een apparaat „JEOL-Electron Microscope, model JEM 200 CX” (Themaat 1984-3643);

Aanheffen, bijv.:

“mijne heren Rechters” / “meine Herren Richter!”

Zinnen die uit een standaard frase bestaan, bijv.:

“Het artikel luidt als volgt: [...]” (Themaat 1981-220);

“Dit artikellid luidt als volgt: [...]” (Themaat 1982-204).

“Deze vragen luiden als volgt: [...]” (Themaat 1982-32);

“Deze bepalingen luiden als volgt: [...]” (Gerven 1990-7).

“De prejudiciële vragen luiden meer precies als volgt: [...]” (Gerven 1994-7).

“Artikel 12 is opgenomen in titel I, algemene bepalingen van de verordening.” (Themaat 1982-225)

“Artikel 14, tweede lid, bepaalt, voor zover hier van belang:” (Themaat 1985-142).

“Het vonnis werd in december 1983 in hoger beroep bekrachtigd door het Hof van Beroep te Luik.” (Themaat 1985-61).

- “Om de hiervoor aangeduide redenen geef ik het Hof in overweging de prejudiciële vraag als volgt te beantwoorden:” (Gerven 1989-89).
- “Op grond van het bovenstaande, geef ik het Hof in overweging: [...]” (Geelhoed 2001-614).
- “Dat oordeel deel ik.” (Geelhoed 2001-502).
- “De hier relevante bepalingen van de vijfde staalsteuncode luiden: [...]” (Geelhoed 2001-22)
- “Es folgt aus deren Artikel 2, wo es heißt:” (Lenz 1991-159).
- “Dort heißt es beispielsweise:” (Lenz 1991-154).
- “Es heißt dort zur Bezeichnung öffentlicher Auftraggeber im Anhang I der Richtlinie:” (Lenz 1991-202).
- “Artikel 392 der Beitrittsakte schreibt vor:” (Lenz 1991-48).
- “Einspruch und Klage hatten keinen Erfolg.” (Stix-Hackl 2003-80)
- “In diesem Punkt ist meines Erachtens der Kommission zuzustimmen.” (Reischl 1983-41).
- “Ich sehe außerdem nicht, wie daran etwas beanstandet werden könnte.” (Reischl 1983-44).
- “Darauf reagierte die Kommission zunächst nicht.” (Reischl 1983-19).
- “Dies will der Kläger gleichfalls nicht gelten lassen.” (Lenz 1985-114).
- “In der Rechtsprechung findet sich dafür sicher kein Anhaltspunkt.” (Lenz 1985-71).
- “Der Rat trägt die Kosten des Verfahrens.” (Lenz 1988-117).
- “Die Klägerin beantragt daher, die Verordnungen Nrn. 3924/86 und 3925/86 für nichtig zu erklären.” (Lenz 1988-17+19).
- “Diesem Vorbringen kann nicht gefolgt werden.” (Lenz 1993-60).
- “Die Klägerin hat gegen den ablehnenden Bescheid Klage.” (Lenz 1992-52).

Zinnen die een citaat inleiden (en eindigen met een dubbelepunt) (ook aan te merken als een standaard formulering – zie boven), bijv.:

- “Dit College heeft daarop de volgende prejudiciële vragen aan U voorgelegd: [...]” (Themaat 1983-35).
- “In die verordening werd hiertoe onder meer overwogen: [...]” (Themaat 1983-70).
- “Die Begründungserwägung sowie Artikel 1 des zum damaligen Zeitpunkt noch geltenden Erlasses 1-1977 lauten wie folgt:” (Reischl 1981-25).
- “In der Rechtssache Geddo hat der Gerichtshof festgestellt:” (Lenz 1993-87).

Zinnen die de conclusie inluiden, bijv:

“Abschließend schlage ich dem Gerichtshof daher vor, die Vorlagefrage des Bundesverwaltungsgerichts wie folgt zu beantworten.” (Reischl 1982-85).

“Im Ergebnis schlage ich dem Gerichtshof vor, wie folgt zu entscheiden.” (Lenz 1988-111).

“Als Ergebnis der vorstehenden Überlegungen schlage ich folgende Entscheidung vor.” (Lenz 1991-43).

Zinnen die (vrijwel) alleen verwijzingen bevatten, bijv.:

“Ik verwijst hiervoor wederom naar Uw reeds geciteerde Dassonville-arrest (zaak 8/74, Jurispr. 1974, blz. 837) en voorts naar Uw arresten inzake Cassis de Dyon (zaak 120/78, Jurispr. 1979, blz. 649), Gilli-Andres (zaak 788/79, Jurispr. 1980, blz. 2071) en Commissie tegen Ierland (zaak 113/80, nog niet gepubliceerd).” (Themaat 1981-194);

“Dabei bezieht sie sich auf den eingangs zitierten Artikel 6 der Verordnung Nr. 99/63.” (Lenz 1985-67)

“Ebensowenig in Betracht kommt — weder dafür die Zwecke des ersten Gedankenstrichs von Artikel 3 Absatz 1 Buchstabe c noch für die der Fußnote 7 des Anhangs C — eine Anwendung von Artikel 3 Absatz 2 Unterabsatz 1 Satz 2, der in den Überlegungen des Finanzgerichts erwähnt wird und wie folgt lautet.” (Lenz 1992-97).

“Es begründete dies mit dem Wortlaut des § 15 Absatz 1 Nr. 1 des UStG.” (Stix-Hackl 2003-76).

Zinnen die de prejudiciële vragen inluiden, bijv:

“Dieser Antrag hat den VII. Senat des Bundesverwaltungsgerichts zu einer Frage über die Auslegung der Verordnung Nr. 473/67 veranlaßt.” (Reischl 1982-24).

“Aufgrund dieses Interessenkonfliktes hat der VII. Senat des Bundesverwaltungsgerichts durch Beschluß vom 17. Dezember 1981 das Verfahren ausgesetzt und gemäß Artikel 177 des EWG-Vertrags folgende Frage zur Vorabentscheidung vorgelegt.” (Reischl 1982-30).

“Es hat deshalb durch Urteil vom 23. März 1983 das bei ihm anhängige Verfahren ausgesetzt und gemäß Artikel 177 des EWG-Vertrages folgende Fragen zur Vorabentscheidung vorgelegt.” (Lenz 1984-22).

De prejudiciële vragen

Tussenkopjes

Aanvullingen (in bestand met geselecteerde zinnen):

Aanvulling (tussen vierkante haakjes) met de kaderzin bij opsommingen indien het betreffende punt van de opsomming geen zin vormt, bijv.:

“deze in de andere Lid-Staat heeft gekocht, de auto een kenteken van die andere Lid-Staat draagt en daarover in die Lid-Staat BTW is betaald;” (themaat 249-205).

wordt:

[„Artikel 14, tweede lid, van de Zesde richtlijn van de Raad van 17 mei 1977 betreffende de harmonisatie van de wetgevingen der Lid-Staten inzake omzetbelasting (PB 1977, L 145, biz. 1) moet in verbinding met artikel 14, eerste lid, sub c), van deze richtlijn zo worden uitgelegd, dat dit voorschrift aan een Lid-Staat niet toestaat, zijn ten tijde van het in werking treden van de richtlijn vigerende nationale voorschriften zodanig toe te passen, dat het in die Lid-Staat uit een andere Lid-Staat invoeren van een personenauto niet als tijdelijke invoer in de zin van genoemd artikel 14, eerste lid, sub c), wordt beschouwd, dit ondanks de omstandigheid dat de importerende eigenaar van de auto] deze in de andere Lid-Staat heeft gekocht, de auto een kenteken van die andere Lid-Staat draagt en daarover in die Lid-Staat BTW is betaald;”

“Im Urteil Epon hat der Gerichtshof daher darauf abgestellt” (Alber 2001(294)-136).

wordt:

[“Im Urteil Epon hat der Gerichtshof daher darauf abgestellt], dass Bemessungsgrundlage dieser Steuer die Erträge dieser Wertpapiere sind. (Alber(294) 2001-136+140).

Om doublures te voorkomen wordt in dit geval maar één punt (+ kaderzin) uit de betreffende opsomming opgenomen in het corpus.

Een argument om dit zo aan te pakken, is ook het verschil in interpunctie tussen NL en DE conclusie, bijv: Gerven 1992-54 e.v.: in het NL 1 zin met puntkomma's, in het DE meerdere zinnen die eindigen met een punt.

Bijlage B. In- en exclusie deelcorpus proza

Exclusie:

Zinnen zonder werkwoord:

Dag, dahag, tabé mama! (Brouwers 1981-27);

Hetzelfde verhaal nu, in een ander octaaf: (Brouwers 1981-27);

Namen als poëzie: Lauffen am Neckar, Nürtingen, Denkendorf, Maulbronn, Tübingen, Waltershausen, Jena, Stuttgart en opnieuw Tübingen. (Freriks 1981-90)

Groeven en scherpe trekken. (Freriks 1981-113)

Zeer goed, alles in orde, niets aan de hand. (Mulisch 1987-99)

Nergens een levende ziel. (Mulisch 1987-99)

Weit im Stadthintergrund die Signale der Katastrophenfahrzeuge. (Handke 1981-98)

Bijstellingen (herhalingen en verduidelijkingen bij de vorige zin):

Maar voorzichtig.'(Mulisch 1987-55)

Een kop om onpasselijk van te worden. (Loo 1989-84)

Ook schitterende halssnoeren. (Abdolah 2003-77)

Niet haar kleine volmaakte armen terwijl zij haar ellebogen op zijn borst had gezet om, met haar hoofd in haar handen, met hem te praten, te praten, te praten zolang als nodig was, desnoods een eeuwigheid tot alles over was en voorbij. (Otten 1994-189)

Een verbijsterend lichaam, groot en vlak. (Moor 1991-75)

In auto's. (Moor 1991-75)

Hoe ze ruziemaakten. (Gerritsen 2012-102)

Onze duivel. (Verhulst 2007-110)

Weg vragen. (Verhulst 2007-180)

Das schon schlafende Geflügel. (Handke 1981-98)

Ein Lied vom Regenwasser. (Müller 1986-54)

Bis Basel. (Walser 1987-15)

Von Kalifornien nach Nordbrabant und von da nach Basel. (Walser 1987-15)

Und sein Interesse. (Walser 1987-131)

Vielleicht aus Höflichkeit. (Menasse 1991-303)

So viel Anlaß zur Versöhnung! (Grass 1992-176)

Kredit- und Mitgliedskarten, Ausweise, Versicherungspolice, Passepartouts,
Blankos, Invitationen und Rekommandationen. (Trojanow 1996-178)

Nicht eine exotische Welt von mäßiger Wichtigkeit und kurzlebigen Reiz, sondern
die andere Hälfte unserer durch Mauer und Eisernen Vorhang halbierten Welt.
(Schlink 2000-61)

Ziemlich rund, mit sonnenblonden Haaren, einer zart gewölbten Oberlippe und einer
wie von Gottes Hand gemeißelten Zahnücke. (Seethaler 2012-84)

Zinnen waarbij het deel tussen aanhalingstekens geen zin is:

Een funiculaire?' vroeg ik. (Mulisch 1987-67)

Geen bloeduitstorting?' zei hij tegen Quispel. (Heijden 1990-121)

Net het drielandenpunt', zei er een. (Krabbé 1997-181)

Propvolle middag, maandagmiddag, zei ik. (Otten 1994-74)

Wat familie, wat leraren en een handvol boeken,' somde ik op. (Palmen 1999-21)

»Noch die Teekanne«, sagt sie. (Müller 1986-99)

Plötzlich rief Dorle: Moment! (Walser 1987-89)

Onafgemaakte zinnen:

Hoe konden ze dan nu...? (Heijden 1990-121)

»Ihr gehört die Bude, oben ...« (Kirchhoff 1990-50)

Zinnen in een andere taal:

Jamás. (Verhulst 2007-110)

Solo?(Mulisch 1987-99)

Monsieur?(Moor 1991-179)

Le déjeuner!' riep ze. (Loo 1989-15)

Why did you leave your towel en clothes over there? (Abdolah 2003-77)

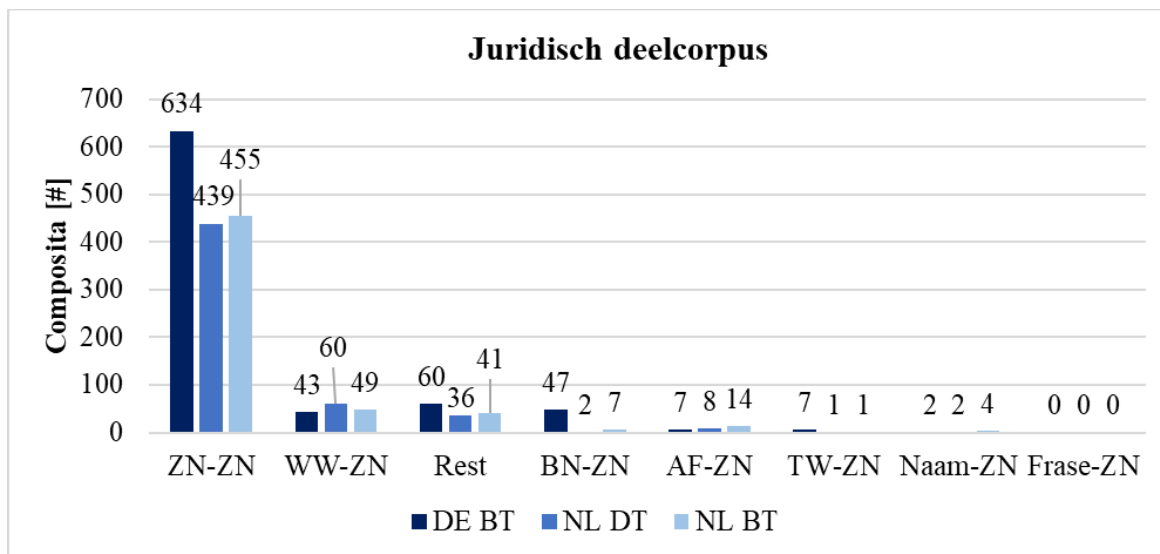
Sixte en Supination! (Hertmans 2013-48)

»Okay, go ahead«, sagte der Amerikaner aufmunternd. (Biller 1994-198)

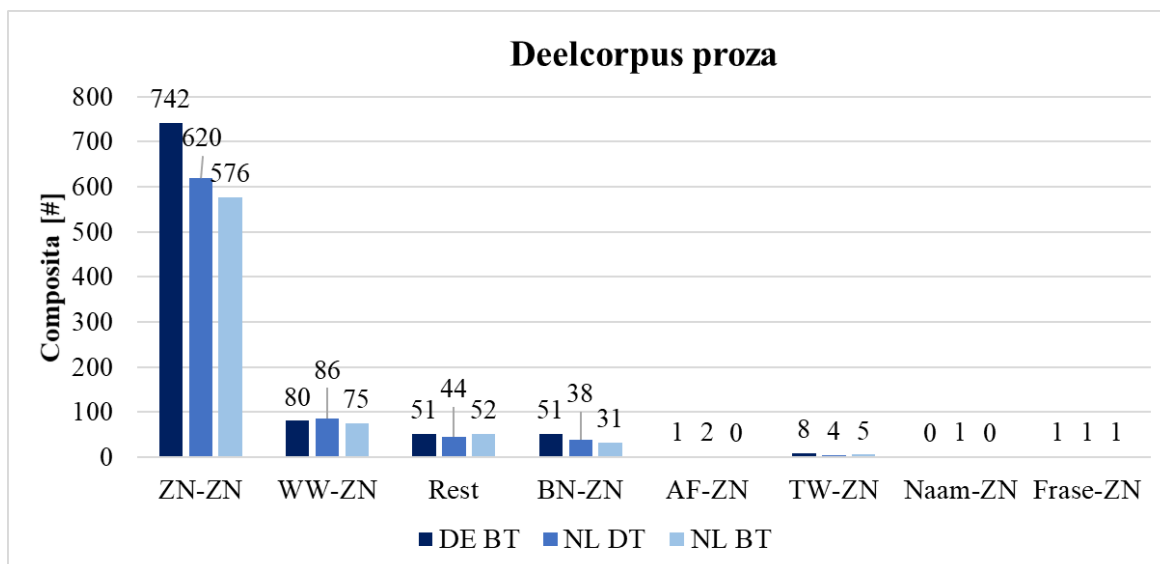
»Si, giardino botanico«, sagte Don Pasquale. (Biller 1994-198)

NOMEN EST TOTEM. (Trojanow 1996-52)

Bijlage C. Aanvullende grafieken: categorisatie naar woordsoort van de leden

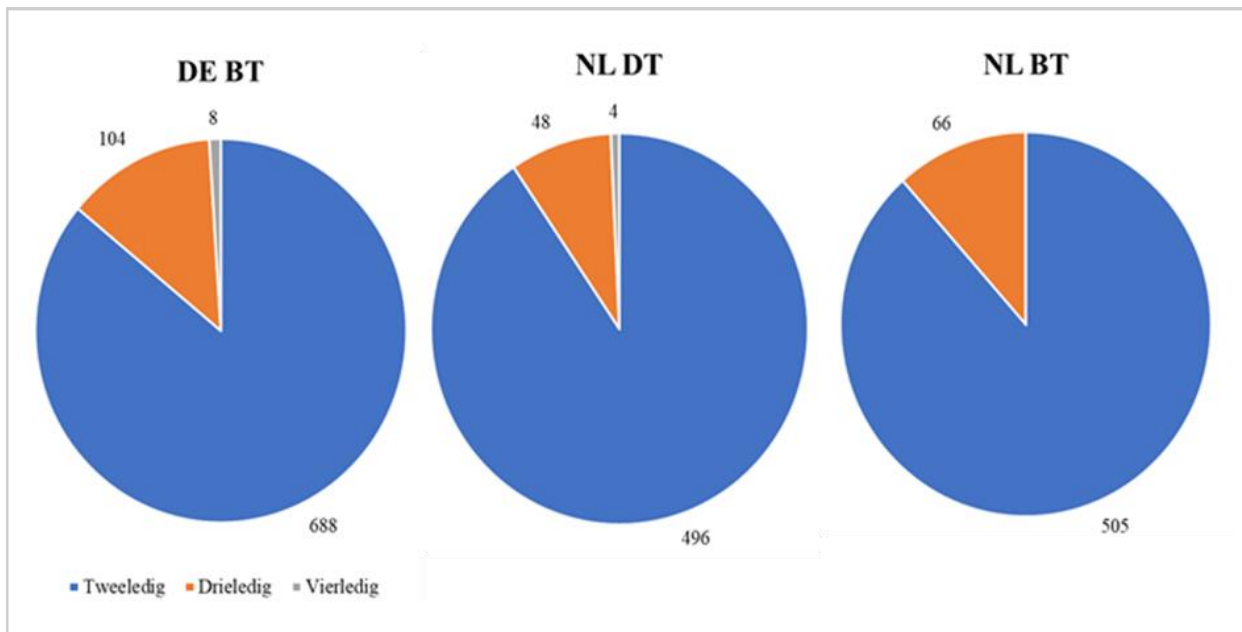

Figuur 7. Vergelijking unieke composita naar woordsoort (juridisch deelcorpus)

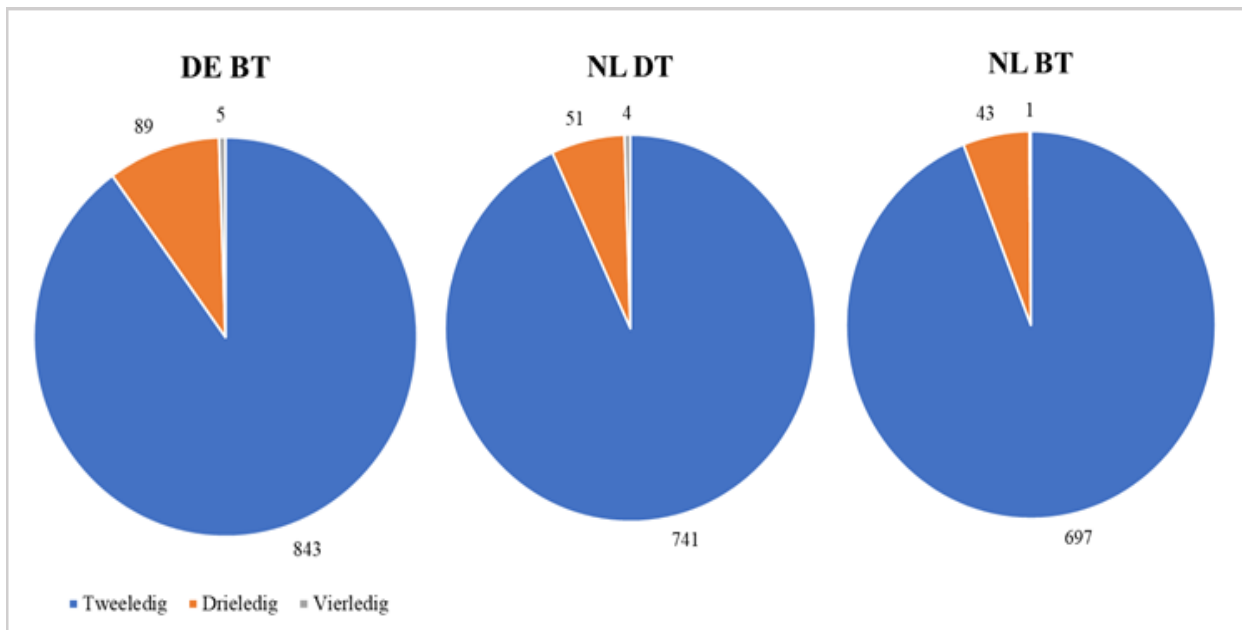

Figuur 8. Vergelijking unieke composita naar woordsoort (deelcorpus proza)

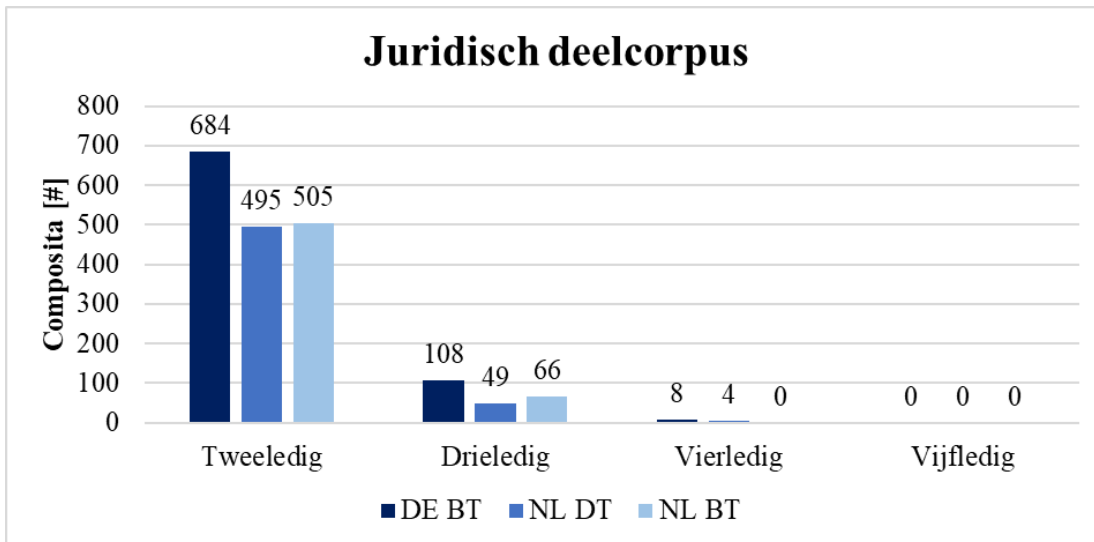
Bijlage D. Aanvullende grafieken: categorisatie naar aantal leden

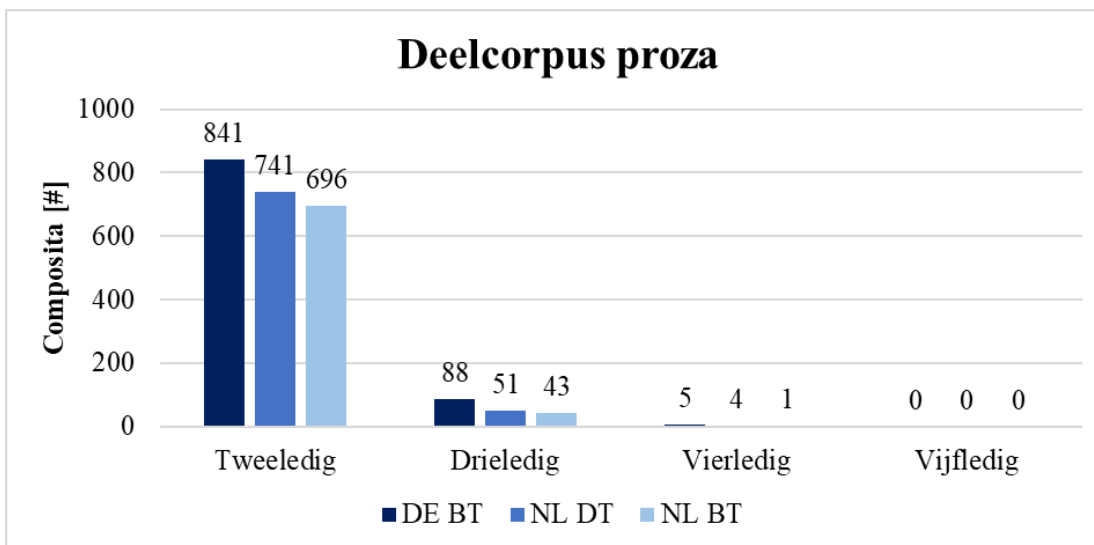
Figuur 9. Aantallen composita naar categorisatie van het aantal leden van unieke composita (juridisch deelcorpus)

Figuur 10. Aantallen composita naar categorisatie van het aantal leden van unieke composita (deelcorpus proza)

Figuur 11. Vergelijking composita naar categorisatie van het aantal leden van unieke composita (juridisch deelcorpus)

Figuur 12. Vergelijking composita naar categorisatie van het aantal leden van unieke composita (deelcorpus proza)

Bijlage E. Aanvullende voorbeelden vaste composita en ad-hoc-composita

Tabel 27. Overzicht van composita wel in tweetalig woordenboek, niet in eentalig woordenboek

Juridisch		Proza	
Duits	Nederlands	Duits	Nederlands
Ankaufspreis	reageermiddel	Ankunftstag	kamleiding
Arbeitstätigkeit	rechtsgeldigheid	Essensausgabe	kolenfornuis
Aufnahmeland	rechtszekerheidsbeginsel	Gehstock	landkunde
Ausfuhrware	televisiebedrijf	Gemüsestand	lichtglans
Bruchreis	toepassingsgebied	Halbtagsstellung	meidag
Hauptzollamt	verbandingsinstallatie	Kordhose	rotsspleet
Klageanspruch	winstuitkering	Obststand	
Klagebeantwortung		Turnkunst	
Sozialversicherungssystem		Wasserknappheit	
Tintenpatrone			
Zollwert			

Tabel 28. Overzicht van composita niet in tweetalig woordenboek NL>DE, maar wel in NL>EN of NL>FR

Juridisch		Proza	
actieprogramma	overgangsklimaat	aankomsttijd	inktvlek
afvalolie	pensioenuitkering	achterhoek	keukenmes
bedrijfshal	printkop	afscheidsgeschenk	keukenraam
belastingsschuld	productiecijfer	afvallemmer	leerling-verpleger
belastingstelsel	productievermindering	alarmsignaal	levensmiddel
beleidsinstrument	rechtsoverweging	anticommunist	meelzeef
beoordelingsfout	rechtssysteem	beginperiode	mensenbloed
beroepsuitoefening	reorganisator	bioscoopbezoek	ochtendlicht
besluitvormingsproces	roodstaart	boksvedstrijd	Onnozele-Kinderen
boszanger	samenwerkingsovereenkomst	borreluur	padvindeskamp
Delcrederedienst	spoedprocedure	bouwtijd	paprikachips
deskundigenrapport	staalfabriek	cheerleader	politiegeweld
distributieketen	staalindustrie	controlesysteem	pyjamabroek
druiventeelt	staalproductie	dakrand	reclamebord
fabriekshal	steunbedrag	eendenjacht	sigarenzaak
grensplaats	steunprogramma	eetketel	staldeer
handelstransactie	steunregeling	elitegroep	tuinpad
invaliditeitspensioen	strafoplegging	gaslamp	vishandelaar
invaliditeitsuitkering	stuw materiaal	gemeentearchief	voorraadkamer
invaliditeitsverzekering	telefoongesprek	gespreksonderwerp	voortplantingsorgaan
invoerbepanking	textielproduct	glasscherf	watermassa
juwelenkistje	tussenproduct	hartklopping	woonstraat
kapitaalverkeer	uitvoeringsbesluit	heldenverering	zelfbespiegeling
kinderbijslagregeling	verzekeringscontract	heuvellandschap	ziekenkamer
koopovereenkomst	vogeljacht	honderiem	zomerkamp
levensmiddel	weigeringsgrond	houtbewerker	zondagochtend
marktontwikkeling		houtsplinter	

Tabel 29. Overzicht van composita wel in tweetalig woordenboek NL>DE, maar niet in NL>EN of NL>FR

Juridisch		Proza			
arbeidsvoorwaarde	landbouwprodukt	behangpapier	gummiband	linkeroog	strobaal
baggerspecie	landbouwzone	bomenrij	hofcomponist	medepassagier	sukadelap
basispensioen	pensioenvoorziening	bosduif	hondendrol	muziekboek	theesalon
belastinggrondslag	rechtszekerheidsbeginsel	bosrand	huisbewoner	overgrootouders	varengast
belastingrecht	roodborst	brillenglas	huisjas	parkbos	vloerplank
belastingvermindering	steunverlening	burgerluchtverk	Indischman	parochiezaal	weerszijden
bestuursorgaan	televisiebedrijf	contactman	koelvitrine	rotsspleet	wiekslag
filmindustrie	toepassingsgebied	dakvilt	koffiekop	rouwtelegram	zolderruimte
handelsrelatie	uitzonderingsbepaling	draaglast	kolenfornuis	scharrebier	zomerpak
heffingspercentage		grensbewaker	lichtglans		

Tabel 30. Vertaaltparen vast compositum > ad-hoc-compositum

Juridisch		Proza	
Brontekstwoord	Vertaling	Brontekstwoord	Vertaling
Gemeinschaftsrecht	gemeenschapsrecht	Blattgold	Blattgold
Gemeinschaftsrecht	gemeenschapsnormen (den Normen des ...)	Fingernagel	vingernagel
Lieferauftrag	leveringsopdracht	Notoperation / Not-OP	noodoperatie
Lieferauftrag	overheidsopdracht	Elternteil	ouderhelft
Lieferauftrag	overheidsopdracht voor leveringen	Gemeindezentrum	gemeentecentrum
Rechtslage	rechtssituatie	Sternenhimmel	Sternenhimmel
Staatsangehörigkeit	nationaliteitsvereiste (Erfordernisses der ...)	Apfelgehäuse	appelklokhuis
Sozialversicherungssystem	volksverzekeringsstelsel	Baumbestand	bomenbestand
Sozialversicherungssystem	socializekerheidsregeling	Druckwelle	luchtdruk golf
Sozialversicherungssystem	socializekerheidsuitkering	Gemüsestand	groentestal
Ausfuhrlizenz	uitvoercertificaat	Geröllhald	bergpuinhelling
Berufskrankheit	beroepsziektepensioen (Rente bei/gegen ...)	Haarwirbel	haarkruin
Rechtsgrundlage	rechtsgrondslag	Herbsthimmel	herfsthemel
Staatspension	overheidspensioen	Instrumentenkasten	instrumentetui
Aufführungsrecht	uitzendingsrecht	Karussellpferd	carrouselpaard
Sprachfassung	taalversie	Küchengerät	keukenapparatuur
Diskriminierungsverbot	discriminatieverbod	Ortsverein	plaatselijke curling-vereniging (... der Eisschützen)
Einfuhrlizenz	invoercertificaat	Reichspost	Reichspost
Finanzgericht	Finanzgericht	Ruhrgebiet	Ruhrgebied
Marktteilnehmer	marktaandeelner	Salzkammergut	Salzkammergut
Amtsblatt	Publikatieblad	Schnauzbart	snorremans
Bundesfinanzhof	Bundesfinanzhof	Schneekappe	sneeuwkap
Bundesverwaltungsgericht	Bundesverwaltungsgericht	Schuhspitze	schoeneneus
Einfuhrlizenz	invoercertificaat	Sozialpädagoge	sociaal-pedagoge
Finanzamt	Finanzamt	Steinplatte	steenplaat
Handelsstrom	handelstroom	Tränenspur	traanspoor
Herstellungsverfahren	bereidingsprocédé	Turnkunst	Turnkunst
Tatbestand (Tatbestand / Tatbestände)	rechtssituatie	Unterlage	privébescheiden (private ...)
Weltmarkt	wereldmarktproduct (Erzeugnissen des ...)	Windlicht	stormlichtje
Berufsunfähigkeitsrente	beroepsziektepensioen	Zopfhalter	haarclipje
Bundesanstalt	Bundesanstalt	Zwischenstück	tussenhoofdstukje
Futtermittel	Futtermittel		
Grundverordnung	basisverordening		
Grundversorgung	basispensioenregeling (System der ...)		
Hauptzollamt	Hauptzollamt		
Konstruktionsmerkmal	constructiekenmerk		
Leistungspflicht	prestatieplicht		
Marktverhältnisse	marktverhouding		
Nichteinhaltung	niet-eerbiediging		
Produktionsprogramm	productieplanning		
Quotenregelung	quotaregeling		
Steuerbetrag	belastingbedrag		
Teilbetrag	deelbedrag		
Verkehrseinrichtung	vervoerslichaam		
Verlustvortrag	verliesoverdracht		
Vertragsverletzung	verdragsschending		
Verwaltungsgericht	Verwaltungsgericht		
Wettbewerbsrecht	mededingingsrecht		
Marktbeteiligte	marktaandeelner		
Zeitraum	aangifteperiode (... der Erklärung)		
Zollwert	douanewaarde		
Zwischenergebnis	tussenresultaat		